

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH
INFORMACÍ

**ZEMĚDĚLSKÁ
EKONOMIKA**
AGRICULTURAL ECONOMICS

Ø XVIII-3e

2-3

ČÍSLO 39 (LXVI)
PRAHA 1993
ISSN 0139-570X

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD
SLOVENSKÁ AKADEMIA PŮDOHOSPODÁRKYCH VIED

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

AGRICULTURAL ECONOMICS

VOLUME 39 (LXVI)

REDAKČNÍ RADA – EDITORIAL BOARD

Předseda - Chairman

Ing. Vladimír J e n í ě k , DrSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Členové - Members

Ing. Gejza B l a s , CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Juraj C v e ě k o , CSc. (Agris, Bratislava, SR)

Doc. ing. Josef F o j t l , CSc. (Praha, ČR)

Prof. ing. Félix H u t n í k , DrSc. (Bratislava, SR)

Ing. Karel J a n o t k a , CSc. (Region odboru MZ ČR, Pardubice, ČR)

Ing. Josef K r a u s , CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Doc. ing. Jaroslav M a c h , CSc. (Vysoká škola zemědělská, Praha, ČR)

Prof. ing. Zdeněk P o d ě b r a d s k ý , CSc. (Výzkumný ústav živočišné výroby, Praha - Uhřetěves, ČR)

Ing. Bohumil P r o u z a , CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Doc. ing. František S t ě l e ě k , CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

Prof. ing. Karel V i n o h r a d s k ý , CSc. (Vysoká škola zemědělská, Brno, ČR)

Prof. ing. Jozef V i š ň o v s k ý , CSc. (Vysoká škola poľnohospodárska, Nitra, SR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena R o t t o v á

© Institute of Agricultural and Food Information, Prague 1993

K PROBLÉMŮM AGRÁRNÍHO SEKTORU

Česká ekonomika vstupuje do období zásadních změn. Jejich hlavní podstatou je přechod od centrálně plánované ekonomiky ke koordinaci hospodářských aktivit pomocí tržního systému. Tento přechodový manévr je spjat s řadou rizik uvolnění destabilizačních sil působících ve směru k nadměrnému rozsahu poruch v chodu národního hospodářství. Je proto žádoucí usilovat o určitý typ stabilizační politiky, jež by bránila impulsům a silám šířícím či prohlubujícím ekonomickou rovnováhu v reprodukčním procesu.

V oblasti souhrnné strategie hospodářské politiky a s ní spjatých reformních kroků je možný takový vývoj, při kterém s předstihem použitá makroekonomická restriktivní politika na úseku financí a měny vyvolává vedlejší nežádoucí efekty v podobě nadměrného hospodářského útlumu. Jejich příčinou může být nerozvinutost mikroekonomické politiky, jež ztěžuje či znemožňuje adaptační záměr makroekonomické politiky na úrovni podniků. Jde o rozsáhlejší soubor politik, které z hlediska připravenosti konzistentních podmínek pro adaptace mikrosféry méně či více zaostávají. Patří k nim především politika strukturální, antimonopolní, obchodní, regionální a politika zaměstnanosti.

Svá úskalí má samozřejmě i druhý extrémní vývojový protipól v podobě nedostatečné a nedůsledné restriktivní politiky spjaté s nadměrnou inflací. Její nebezpečí spočívá v tom, že výrobci i spotřebitelé ztrácejí informaci o tom, zda jde o nedostatečnou nabídku, změnu poptávky a tím i příležitosti, na kterou je třeba reagovat, anebo o další kolo obecné inflace. Tím se zamlžují signální tržní informace a zavádí se dodatečný narůstající element změn v cenách, nákladech a ziscích. Inflace snižuje rozsah ochoty účastníků trhu k restrukturalizaci a inovaci, neboť dlouhodobé kalkulace jsou zatíženy nejistotou a nízkou vypovídací schopností. Inflační vývoj je tak spojen s destabilizací ekonomických vazeb mezi krátkodobým, střednědobým a dlouhodobým horizontem.

Značnou významnost má razance a způsob rozložení ekonomického tlaku na výrobu a spotřebitele v průběhu ekonomické reformy. Oba extrémní způsoby spočívají v jednostranném soustředění tlaku buď na výrobce v prvním případě, anebo na spotřebitele v případě druhém a mají destabilizační účinky. V prvním případě by byla podceňována deformovaná struktura spotřeby a vyvinutý tlak na výrobce by mohl inklinovat k částečné adaptaci na uměle vytvořené a různě dotované spotřební struktury při celkovém prodloužení doby nutné k přiblížení podmínek české ekonomiky k podmínkám, které jsou běžné ve světě. V případě položení akcentu ekonomického tlaku na obyvatele jako spotřebitele a ne jako výrobce, pak při určité konstelaci sil hrozí nebezpečí sociálního konfliktu, destabilizujícího společnost i ekonomiku. Jako východiskový se jeví takový způsob řešení, při kterém se vyvíjí určitý tlak na oba subjekty (výrobní i spotřební), ale tlak na výrobce je vyšší, neboť rozsah deformací a neadekvátnost je ve výrobní základně větší.

V podmínkách útlumu ekonomického růstu se zhoršují předpoklady pro méně nákladný a neinflační průběh strukturálních změn, neboť je obtížnější hradit sociální důsledky strukturálních změn a s nimi spjaté rekvalifikační a investiční procesy.

Z naznačených důvodů je nezbytné v rámci strukturálního vývoje podmiňovat rozvoj určitých segmentů ekonomiky útlumem jiných a prohloubit podmínky pro hybnost

finančních a pracovních zdrojů, zvláště pak pro profesní, kvalifikační a prostorovou mobilitu pracovních sil.

Ve střednědobém období půjde o to, aby nutná restrukturalizace průmyslu materiálové základy i strojírenství nezpůsobily enormním destabilizačním vlivem výpadek makroekonomického výkonu. S tím souvisí důležitost stability dynamického výkonu zemědělství a spotřebního průmyslu. Varianty restrikce a restrukturalizace těchto odvětví by měly být obezřetné a situované spíše do období, kdy tíha jejich funkce jako stabilizačního faktoru ekonomiky bude již podpořena určitým růstem výkonu restrukturovaných ostatních odvětví (např. strojírenství). Zatím je tomu spíše naopak.

Státní podpora strukturálních segmentů bude méně riziková tam, kde současně přispívají domácí a zahraniční investoři. Pozměněná úloha centra při utváření strukturálního pohybu spočívá především ve vyhledávání optimální proporce mezi nepřímými (zpravidla určujícími) a aktivními (intervenčními) zásahy. S aktivní rolí centra ve vztahu k mikrosféře je též spjata jeho koordinační činnost při „dialogu“ mezi centrem, zástupci podnikové sféry a reprezentanty vnitropodnikové složky výzkumu. Jeho účelem je dosáhnout konsensu při selekci určitých strukturálních změn pozměňujících specializační profil československé ekonomiky.

Za nedílnou součást přípravy strukturálních změn je třeba považovat zformování takové politiky zaměstnanosti, sociální a mzdové, jež by usnadňovala realizaci pokroku ve strukturálním vývoji.

První ze strategií spočívá v důrazu na přesun pracovních sil z méně do více produktivních aktivit s nepokrytou poptávkou. Důležitá je konzistence se mzdovou politikou, která usiluje o prohloubení či sblížení mzdové diferenciace, jež vede ke strukturálním adaptacím s pomocí rozsáhlejších pohybů pracovních sil. Součástí tohoto typu přizpůsobení je efektivní podpora prostorové (venkovské) a profesní mobility.

Druhá alternativní strategie počítá s nižší mobilitou pracovní síly a je založena na větší příjmové flexibilitě, která umožňuje mzdám, aby se do ní promítly relativní odvětvová specifika, rozdíly v produktivitě a nabídkově poptávkové vztahy. V tomto případě může dojít ke mzdové diferenciaci, ale rychlost strukturálních změn je mírnější v důsledku uplatnění odvětvových a sektorových specifík v zaměstnanosti. V praktické politice půjde pak zjevně o kombinaci obou strategií.

Jednou z oblastí, vůči nimž by měla být uplatňována specifická hospodářská politika, je agrární komplex a to zvláště v etapě přechodu od administrativně direktivního způsobu řízení k tržní ekonomice.

V uvedených souvislostech jsou postupně čtenářům představeny stať, které prezentují některé z výsledků práce Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy v roce 1992.

Články se postupně zabývají problémy agrárního trhu a jeho regulací, trhem práce, výživou obyvatelstva, ale také problematikou agrárního zahraničního obchodu, potenciálem potravinářského obchodu i produkčním potenciálem našich zemědělských půd a některými diferenciačními aspekty půdního fondu.

Ing. Vladimír J e n í č e k, DrSc.,
vědecký redaktor tematického čísla

VYJADŘOVÁNÍ VÝKONNOSTI HOSPODÁŘSTVÍ

JENÍČEK V., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Vyjadřování výkonnosti hospodářství

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 87-96. - lit. 11, res. čes., angl.

Stať charakterizuje způsoby měření výkonnosti hospodářství a definuje jeho jednotlivé základní kategorie (s obsahovou vazbou na systém národních účtů), tj. dvě metody zjišťování hrubého národního produktu, čistý národní produkt a jeho mezinárodní srovnávání, nominální a reálný hrubý národní či domácí produkt, ekonomický blahobyt a osobní resp. disponibilní důchod.

hrubý domácí produkt (GDP), národní produkt (NP), metody určení GDP, čistý národní produkt, srovnání GDP a NP

Pojem výkonnost národního hospodářství představuje obvykle množství statků a služeb, které za určité období (zpravidla kalendářní rok) ekonomika jako celek vyprodukuje. V ekonomii mají veličiny dvojí rozměr. Buď jsou jednorozměrné a vyjadřují zásobu (národní jmění, celková hodnota kapitálových statků), pak se označují jako stavy, nebo jsou dvojrozměrné, vyjadřující změnu stavu za určité časové období (hrubý domácí produkt, podmíněně národní důchod, čisté vývozy aj.) a označované jako toky.

Za charakteristiky výkonnosti makroekonomiky lze však rovněž považovat tempo růstu, míru inflace, míru nezaměstnanosti nebo vývoj čistých vývozů.

DVĚ METODY ZJIŠŤOVÁNÍ HRUBÉHO NÁRODNÍHO PRODUKTU

Výkonnost ekonomiky lze zjišťovat dvěma v podstatě rovnocennými způsoby. Existují dva protisměrné toky mezi podniky a domácnostmi, jedná se o statky a služby, které domácnosti nakupují od podniků a platby, které podniky dostávají od domácností za tyto statky a služby. Pokud bychom sečetli hodnotu všech statků a služeb, které podniky prodávají během daného období domácnostem, nebo veškeré platby podnikům za nakoupené statky a služby, získali bychom celkový produkt ekonomiky. Tato metoda v aplikaci na skutečné národní hospodářství vede

k určení hrubého národního či hrubého domácího produktu (GNP, GDP), je nazývána zbožová nebo produktová metoda (GNP - gross national product; GDP - gross domestic product).

Jsou však další dva protisměrné toky, které vyjadřují množství výrobních činitelů (práce, půda ...), jež domácnosti prodávají během určitého období podnikům, a platby podniků domácnostem za tyto výrobní činitele, které mají povahu důchodů. Pokud bychom sečetli všechny tyto platby za určité období a připočítali všechny zisky podniků, obdrželi bychom národní důchod. V tomto případě mluvíme o důchodové metodě. Jestliže výsledky porovnáme, zjistíme že se tyto agregátní veličiny rovnají.

Výkonnost ekonomiky tedy lze stanovit produktovou nebo důchodovou metodou a vyjádřit ji jako hrubý národní produkt nebo národní důchod, případně dalšími ukazateli (makroekonomickými agregáty), které jsou od této základní dvojice odvozeny.

Mají-li se tyto dvě metody aplikovat na skutečnou ekonomiku, představují určité komplikace. První z nich je spojena s tzv. meziproduktem či mezistatky. Většina podniků totiž nevyrábí pouze finální statky a služby pro domácnost (či finální spotřebitele), ale nejrůznější polotovary, komponenty či materiály pro jiné podniky (kolují mezi podniky, ale na trzích se běžně objevují). Jestliže by se počítaly všechny výstupy podniků, zjistilo by se, že mnohé položky jsou zde zahrnuty jak v hodnotovém, tak v naturálním vyjádření vícekrát. Takto vypočítaný produkt by byl tím větší, čím více by se výroba polotovarů a materiálů rozdělovala do jednotlivých samostatných podniků. Fúze podniků by se naopak zmenšovaly.

Je zřejmé, že takový makroekonomický agregát nemá téměř žádnou vypovídací schopnost o výkonnosti ekonomiky. Proto se musí meziprodukt z propočtů hrubého národního produktu vyloučit a do hrubého národního produktu započítávat pouze finální statky. Za meziprodukt (či mezistatky) se označují takové vzájemné dodávky statků mezi podniky, které jsou v daném roce uskutečněny a současně použity k další výrobě.

Podobný problém vzniká i při použití důchodové metody. Pokud by se mezi důchody výrobních činitelů zahrnuly i platby spojené s dodáváním meziproduktů, opět by se v agregátu nacházely duplicity. Stalo by se to tehdy, kdyby vedle mezd a platů, rent a úroků byly zahrnuty platby jiným podnikům. Aby se to nedělo, existuje metoda přidané hodnoty. Přidaná hodnota je rozdíl mezi prodeji (či tržbami) podniku a jeho nákupy materiálů, polotovarů a služeb od ostatních podniků. Při výpočtu se do národního důchodu zahrnují všechny náklady podniků, které jsou platbami výrobních činitelů, vylučují se však všechny platby jiným podnikům.

Další vážná komplikace souvisí se zvláštní kategorií statků, které jsou označovány jako kapitálové statky. Vedle finální produkce, která slouží k bezprostřednímu uspokojování potřeb domácností a meziproduktů, které slouží během daného období k další výrobě, nalezneme mezi výstupy podnikové sféry

statky, které jsou určeny pro jiné podniky, ale nebudou sloužit k výrobě v daném roce. Většina z nich bude používána ve výrobě mnoho let. Část těchto statků slouží k nahrazování opotřebovaných a vyřazovaných strojů, zařízení či budov a část bude množství těchto továrních budov, skladů, zařízení či strojů rozšiřovat. V obou případech se jedná o investování či investice a tyto statky se označují investiční statky.

Hrubý národní produkt vypočítaný důchodovou metodou bývá často označován hrubý národní důchod, obdobně bývá čistý národní produkt označován národní důchod, pokud je vypočítán důchodovou metodou.

Produktová metoda – hlavní složky GNP:

- osobní výdaje na spotřebu (statky dlouhodobé spotřeby, statky krátkodobé spotřeby, služby);
- hrubé soukromé domácí investice (fixní investice do bytové výstavby, fixní investice firem, změny stavu zásob);
- odpisy;
- vládní nákupy statků a služeb;
- saldo ZO (vývozy, dovozy);

hrubý národní produkt - odpisy = čistý národní produkt

Důchodová metoda - důchody či náklady jako zdroje GNP:

- mzdy a další platy zaměstnancům;
- čistý úrok;
- rentní úrok osob;
- nepřímé daně z podnikání, úpravy a statistická diskrepance;
- odpisy;
- důchod podniků mimo korporace;
- zisky korporací před zdaněním;

hrubý národní produkt - odpisy = čistý národní produkt

Vyrobené kapitálové či investiční statky v daném roce se započítávají do hrubého národního produktu.

HRUBÝ NÁRODNÍ PRODUKT A HRUBÝ DOMÁCÍ PRODUKT

Ve statistikách se lze setkat se dvěma velmi podobnými ukazateli: hrubý národní produkt a hrubý domácí produkt. Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že hrubý národní

produkt zahrnuje statky a služby vyrobené výrobními činiteli ve vlastnictví občanů dané země nejen na jejím území, ale i v zahraničí. Oproti hrubému domácímu produktu tedy navíc zahrnuje položku statky a služby vyprodukované občany země v zahraničí a odečítanou položku statky a služby vyprodukované cizinci v dané zemi. Hrubý domácí produkt je používán zejména statistiky západní Evropy, zatímco hrubému národnímu produktu dávají přednost v USA.

Při použití produktové metody jsou základní složky hrubého národního produktu: výdaje na osobní spotřebu, hrubé domácí investice, státní nákupy statků a služeb a čisté vývozy.

Výdaje na osobní spotřebu (C) – položka zahrnuje nákupy statků dlouhodobé a krátkodobé spotřeby a služeb. Výdaje na nové domy jsou jediným typem výdajů, který se do spotřeby domácností nezahrnuje a je místo toho započítáván do fixních investic. Výdaje na osobní spotřebu tvoří zpravidla u vyspělých zemí kolem 65 - 70 % hrubého národního produktu.

Hrubé domácí investice (I) – položka zahrnuje pouze soukromé hrubé investice, tedy nikoli investice vynaložené vládou, jedná se o veškeré nové fixní investice firem do budov a zařízení, bytové výstavby a přírůstků zásob statků. Celkové investice jsou označovány jako hrubé, protože od nich není odečtena ta část investic, která slouží k obnově spotřebovaných kapitálových statků, tedy k náhradě znehodnoceného kapitálu. Hrubé investice činí obvykle kolem 20 % GNP.

Státní nákupy statků a služeb (G) – tato položka zahrnuje výdaje na státní spotřebu a státní investice, avšak nezapočítávají se sem tzv. transferové platby, což jsou různé typy sociálních dávek (příspěvky v nezaměstnanosti, dávky sociálního pojištění aj.). Transferové platby nemají povahu nákupu statků ani služeb.

Saldo obchodní bilance země (X) – položka, kterou získáme jako rozdíl mezi celkovými vývozy a celkovými dovozy v daném roce.

$$\text{GNP} = C + I + G + X$$

ČISTÝ NÁRODNÍ PRODUKT

Hrubý národní produkt zahrnuje hrubé investice a tím poněkud zkresluje skutečnou výkonnost ekonomiky, protože část hrubých investic slouží k obnově spotřebovaných kapitálových statků; tuto hodnotu již tedy společnost měla k dispozici, a proto by se neměla opětovně započítávat mezi výkony ekonomiky v daném roce. Tento nedostatek je možné odstranit, když se od hrubých investic odečtou odpisy za znehodnocení kapitálu (tzv. amortizaci). Jestliže se odpisy označí a, pak lze čisté investice vypočítat jako:

$$In = I - a$$

Tyto čisté investice představují pouze přírůstek zásob kapitálových statků. Pokud od GNP odečteme odpisy ze znehodnocení kapitálu (amortizaci), získáme čistý národní produkt (NNP - net national product):

$$NNP = GNP - a$$

Odečteme-li odpisy od GNP vypočítaného důchodovou metodou, mluvíme zpravidla o národním důchodu.

I když je zřejmé, že je čistý národní produkt přesnějším odrazem toho, jaká je celková hodnota statků a služeb vyrobených národním hospodářstvím v daném roce, je přesto používán méně často než hrubý národní produkt. Důvod souvisí s praktickými problémy, které vznikají při odhadování výše odpisů. Hrubý národní produkt vypočítaný produktovou a důchodovou metodou je základem systému národních účtů, který je používán pro potřeby oceňování výkonnosti ekonomik jednotlivých zemí. Na doporučení OSN používá tento systém většina zemí a jeho východiskem byla makroekonomická teorie J. M. Keynesa a její rozpracování do podoby systému národních účtů J. Mcadem a R. Stonem. Použití národních účtů, založených na přesné klasifikaci ekonomických subjektů, transakcí, nákladů, důchodů, daní a transferových plateb, zajišťuje srovnatelnost ekonomických agregátů mezi různými zeměmi. Největší vypovídací schopnost ekonomové spojují s ukazateli GNP na jednoho obyvatele a NNP či národní důchod (NI - national income) na jednoho obyvatele.

SROVNÁNÍ ČS. DOSAVADNÍCH AGREGÁTŮ S AGREGÁTY GNP A NI

V ČR a SR se přechází na systém národních účtů v souvislosti s přechodem k tržní ekonomice. Až dosud vycházeli naši statistikové z metodik založených na marxistické politické ekonomii. Jejich základem je rozlišení mezi „produktivními“ činnostmi, kam je zařazena většina služeb. „Neproduktivní“ činnosti podle tohoto pojetí nevytvářejí novou hodnotu a jejich výsledky se do společenského produktu nezapočítávají. Totéž se týká národního důchodu, který se získá po odečtení amortizace a dalších složek tzv. výrobní spotřeby (výrobní spotřeba zahrnuje všechny roční materiální vstupy podniků včetně amortizace). Tato metodika byla používána ve všech centrálně plánovaných ekonomikách a vycházela z taxativního vymezení odvětví materiální výroby a materiálních služeb, jejichž výkony či finální produkce se do ukazatele společenského produktu zahrnovaly. Rozdílná metodika výpočtu agregátních ukazatelů byla jedním ze základů obtížné srovnatelnosti výkonnosti centrálně plánovaných a tržních ekonomik. Dalším vážným

problémem bylo v centrálně plánovaných ekonomikách administrativní určování cen, spojené s potlačením zboží výroby a s centrálním stanovením vstupů i výstupů. Proto se tolik liší odhady výkonnosti bývalé čs. ekonomiky při převodech na hrubý národní produkt nebo hrubý domácí produkt.

Velmi hrubý odhad říká, že při použití agregátu hrubý národní produkt na základě metodiky národních účtů je výsledek u zemí na obdobném stupni rozvoje asi o 25 - 30 % vyšší, než při použití ukazatele společenský produkt.

Formálně lze převod ukazatele společenský produkt na ukazatele hrubý domácí produkt vyjádřit následujícím způsobem:

$$GDP = SP - VS + a + NS$$

kde: GDP – hrubý domácí produkt v daném roce,

SP – společenský produkt v daném roce,

VS – hodnota výrobní spotřeby (všech materiálních vstupů podniků a amortizace,

a – odpisy spojené s opotřebením kapitálových statků (výrobních prostředků),

NS – hodnota služeb vytvářených „nevýrobním“ sektorem či sektorem služeb.

MEZINÁRODNÍ SROVNÁVÁNÍ

Pro mezinárodní srovnání je nezbytné převést ukazatele na společný měnový základ a zde vzniká další problém, který se týká vypovídací schopnosti měnového kursu, pokud nebyl determinován tržně. Měnové kursy se odchyľují od skutečných kupních sil národních měn i v případě jejich determinování trhem, ale tam, kde jsou určovány centrálně, vznikají zpravidla velmi zásadní rozdíly. Proto se při přepočtech vedle oficiálních měnových kursů (jejich vypovídací schopnost v případě centrálně plánovaných ekonomik a ekonomik, které prodělávají transformaci od centrálně plánovaného systému k tržní ekonomice, je velmi omezená) používají další metody. Jednou z nich je například kurs parity kupní síly, jehož základem je poměr kupních sil srovnávaných měn na vnitřních trzích. Je možné měnový kurs obejít pomocí zvolených skupin ukazatelů naturální povahy, které odrážejí vývoj ekonomiky a slouží za základ odhadu GDP v USD (metodika Evropské hospodářské komise je založena na téměř 30 takových ukazatelích).

NOMINÁLNÍ A REÁLNÝ GNP ČI GDP

Platí, že srovnání výkonnosti ekonomiky bude tím nepřesnější, čím vyšší bude míra inflace (či deflace), použije-li se běžných cen. Jestliže je GNP nebo GDP vyjadřován v běžných cenách, označuje se jako nominální GNP nebo GDP.

Aby bylo možné odpovědět na otázku, o kolik statků a služeb vyrobila ekonomika skutečně více než v loňském roce, je nezbytné vyloučit tu část přírůstku nominálního GNP či GDP, která vznikla pouze díky nestálému peněžnímu měřítku (inflaci či deflaci). Jak důležité je toto očištění od inflace, dokumentují nejlépe příklady ekonomiky s vysokou mírou inflace. Jejich postavení ve světové ekonomice se nijak nezlepšilo, i když nominální hrubé domácí produkty rostly velice rychlými tempy.

Pro vyloučení inflace se používají různé typy cenových indexů, které umožňují očistit agregátní ukazatele od inflace. U dvou let, která jsou po sobě, lze použít míru inflace (index vývoje cenové hladiny) či index spotřebitelských cen (CPI - consumer price index) vyjadřující cenový vývoj koše spotřebních statků a služeb, popř. jiné cenové indexy. Případně se používá tzv. implicitní deflátor CNR, získaný tak, že se nominální GNP vydělí reálným GNP, což určuje míru inflačního znehodnocení národního produktu v daném roce ve vztahu k základnímu roku. Reálný GNP či GDP je agregátní ukazatel národního produktu ve stálých cenách, což jsou ceny zvoleného výchozího roku.

Známe-li deflátor GNP, můžeme snadno převést nominální GNP na reálný GNP:

$$\text{reálný GNP} = \frac{\text{nominální GNP}}{\text{deflátor GNP}}$$

Při použití cenového indexu (např. indexu spotřebitelských cen) platí:

$$\frac{\text{reálný GNP 1991}}{\text{reálný GNP 1990}} = \frac{\frac{\text{nominální GNP 1991}}{\text{nominální GNP 1990}}}{\text{cenový index}}$$

Na tomto základě se získá tempo růstu reálného GNP na základě tempa růstu nominálního GNP. Tento vztah lze zjednodušeně vyjádřit následujícím způsobem:

$$\text{tempo růstu reálného GNP} = \text{tempo růstu nominálního GNP} - \text{míra inflace}$$

Normální GNP vzrostl z roku na rok o 12 % a míra inflace dosáhla 10 %, pak to znamená, že reálný GNP vzrostl pouze o 2 % (12 % - 10 % = 2 %).

Při výpočtech reálného GNP či GDP nebo dalších agregátních ukazatelů vzniká rovněž řada komplikací, které souvisejí s používáním stálých cen. Vzhledem ke kvalitativním změnám v ekonomických parametrech je srovnání tím obtížnější (a nepřesnější), čím větší je časový rozdíl mezi roky, které se porovnávají. Tyto problémy se týkají technického pokroku, nových způsobů uspokojování potřeb, vývoje potřeb a dalších změn.

Jaká je vypovídací schopnost agregátních veličin typu GNP? Zahrnují skutečně všechny statky a služby produkované ekonomikou? A za touto otázkou je hned nasnadě další: jsou skutečně všechny statky, které se započítávají do GNP, čistým přínosem k uspokojování potřeb? Co dělat se znečištěním životního prostředí, které vytváří průmysl, zemědělská výroba spolu se statky, které se užívají k uspokojování potřeb?

GNP a podobné agregátní ukazatele nejsou zdaleka ideální, ovšem jsou tradiční, mají přesnou metodiku a nevznikají při jejich používání pochyby o tom, co vlastně měří.

Určité pochybnosti o GNP vedly až ke konstrukci nového ukazatele, který má skutečně započítávat jako výkon ekonomiky pouze ty položky, které na blahobyt pozitivně působí. Tento ukazatel dostal označení čistý ekonomický blahobyt (new economic welfare - NEW).

Čistý ekonomický blahobyt je agregátní veličina odvozená od GNP. Oproti GNP obsahuje některé položky, které očišťují GNP a naopak položky, které přinášejí dodatečné uspokojení, s nimiž GNP nepočítá. Od GNP je nutno odečíst zejména škody, které v důsledku ekonomických činností vznikají na životním prostředí. Problém však spočívá v tom, že některé z nich se zjišťují až se značným zpožděním a nejsou vždy vyjádřitelné v peněžité podobě.

Je zřejmé, že od GNP by se měly odečíst všechny náklady spojené s odstraňováním negativních vlivů na životní prostředí nebo s jeho uvedením do původního stavu, dále dodatečné výdaje na zdravotní péči, které vznikají v důsledku znečištění životního prostředí jako jeho negativní vliv na zdraví obyvatelstva. Složitější problém však vzniká tam, kde ke škodám na životním prostředí dochází a nejsou vydávány žádné náklady na jejich odstraňování nebo nejsou tyto náklady dostatečné. Potom mají tyto škody povahu negativních externalit, jejichž náklady nenese ten, kdo je způsobil, ale přenášejí se na celou společnost. Z hlediska čistého ekonomického blahobytu je třeba tyto externality ocenit a odečíst od GNP.

Odečíst by se měla i část vládních výdajů, zejména výdaje na zbrojení.

Hlavní připočitatelné položky souvisejí s růstem volného času v souvislosti s vysokou produktivitou práce v moderních ekonomikách. Osmihodinová a nikoliv desetihodinová pracovní doba denně znamená nesporně čistý přínos k blahobytu, proto rozšiřování volného času by se mělo ocenit a započítat do čistého ekonomického blahobytu.

Další připočitatelné položky, které rozšiřují čistý blahobyt, vznikají ve stínové ekonomice.

Čistý ekonomický blahobyt je nesporně kvalitnější z toho hlediska, že vylučuje efekty všech aktivit, které nejsou přínosem pro blahobyt a efekty těch, které z určitého hlediska jsou přínosem, ale současně jsou spojeny s negativními

důsledky v podobě externalit, očišťuje o ocenění těchto negativních externalit a naopak zahrnuje i ty aktivity, které blahobyt zvyšují, ale do GNP je velmi obtížné je kvantifikovat.

ZÁVĚRY

Tržní ekonomika zpravidla nedosahuje plného využití zdrojů a současně vytváří tendenci k cyklickému vývoji skutečného GNP, který je spojen s recesemi, kdy se míra využití výrobních činitelů v ekonomice snižuje a skutečný GNP klesá, a naopak s konjunkturami, při nichž se míra využití zdrojů zvyšuje a skutečný GNP roste. Při přehřáté konjunkturě může skutečný GNP přesáhnout krátkodobě potenciální GNP, je to však spojeno s akcelerací inflace. O kolísání skutečného GNP přesvědčují statistiky GNP za delší časové období.

Optimální vývoj z hlediska agregátní výkonnosti ekonomiky představuje rovnost skutečného a potenciálního GNP v reálném vyjádření (stálých cenách). Proto se hospodářská politika orientuje na využívání nástrojů k odstraňování mezery mezi skutečným a potenciálním GNP.

Literatura

- BOLCH, B. W. - HUANG, C. Y.: *Multivariate Statistical Methods for Business and Economics*. Prentice Hall Englewood Cliffs, New Jersey, 1974.
- HALL, R. E. - TAYLOR, J. B.: *Macroeconomics*. 2nd edition, New York, Norton and Co., 1988.
- JENÍČEK, V. a kol.: *Vybrané otázky hospodářského vývoje zemědělství*. [Výzkumná studie.] VÚEZVŽ Praha, 1991.
- KINDLBERGER, CH. P.: *Světová ekonomika*. Academia, Praha, 1978.
- KOMÍNKOVA, Z.: *Evropské perspektivy hospodářského rozvoje v nových regionálních podmínkách*. Ekon. Čas., 1991, č. 2.
- KONEČNÝ, B. - SOJKA, M.: *Moderní ekonomie*. HN, 1991.
- MERLÍK, P. - RUSMICOVÁ, L. - SOUKUP, J.: *Úvod od obecné ekonomie*. Aleko, 1991.
- PUDLÁK, J. a kol.: *Vybrané otázky z makroekonomie*. Praha, VŠE, 1990.
- SOJKA, M. a kol.: *Dějiny ekonomických teorií*. Praha, VŠE, 1991.
- SCHUT, P.: *Zobrazení ekonomiky v systémech materiálních bilancí a národních účtů*. Statistika, FSÚ, Praha, 1991, s. 8-12.
- SZÉKELY, C.: *Forms of agricultural and agroindustrial cooperation*. University of Agriculture Gödöllő, Hungary, 1991.

Došlo dne 31. 12. 1992

Expression of the economy efficiency

Zeměd. Ekon., 39, 1993, No. 2-3, pp. 87-96.-refs 11, summaries in cz, en

So far utilized macroeconomic aggregates of the national income type and macroquantities connected with it did not reflect a real development of material product and, as many times criticized, especially in the sphere of agriculture they distorted the relations among branches. Similarly it was difficult and markedly problematic to compare the level of our economy with the economies of the developed countries, which utilize macroeconomic statistics based on a different principle.

The aim for the domestic system is now to apply and introduce national accounts compatible with the international standards, which is, among other reasons, necessary both from the point of view participation in the International Monetary Fund, and from the point of view of entering the European Communities. Besides these external respects, another marked benefit of the national account system lies especially in the fact that it is a system focused not only on measuring the results of economic processes and factors influencing them, but especially on the flow of these processes and explanation of the conditions. Said in another way, it is not a system recording merely the results of the economic activity, but rather a tool for recognition of the course and turnover of the economic processes. In this period, it is very useful to deal in detail with the system of national accounts with its basic categories and the way of gross domestic product (GDP) calculation both from the point of view of its principal differences from the system of national economy balances, and from the point of view of the European system of national accounts, and finally a detailed description of this system both from the point of view of matrix representation, and the methods of filling up respective input-output tables and input data providing. Different methodological procedures of formation and transformation of the gross national product on the basis of so far utilized indicators of balance of the national income formation and utilization including particular calculations are presented for comparison.

The system of economic accounts is the result of common effort of the FAO Department and the Statistical Office of Organization of the United Nations, which helps to work out the agricultural economic account in the most purposeful and standardized form, and above all to perform the international unification as to the categories and the content.

gross domestic product (GDP), national product (NP), methods of GDP determination, net national product, comparison of GDP and NP

Adresa autora:

Ing. Vladimír J e n í č e k, DrSc., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75, 12058 Praha 2, tel. 62 73 128

VANÍČEK F. – ŠLAISOVÁ J. – DUBOVICKÁ Š., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Hospodářská situace v zemědělství ČR a SR

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 97-112. - 6 obr., 3 tab., lit. 4, res. čes., angl.

Příspěvek analyzuje v širších národohospodářských, resp. mezinárodních souvislostech hospodářskou situaci zemědělských podniků ČR a SR v roce 1991 a ČR v prvním pololetí 1992. Analýza vychází z výběrových souborů zemědělských družstev a státních statků, blížících se rozsahem téměř základním souborům (cca 85 %). Závažné problémy finanční a důchodové situace zemědělských podniků jsou hodnoceny z pohledu třídění ZD a státních statků podle úrovně důchodovosti, agregací PES a podle územně správních jednotek. V závěru je nastíněna hrubá predikce dalšího vývoje.

hospodářská situace, analýza vývoje, financování, důchodovost, agregace PES, správně územní třídění

Zemědělství ČR a SR podobně jako zemědělství ostatních zemí střední a východní Evropy prochází procesem zásadních reformních změn, které zakládají a vymezují vývojový prostor příštích generací. Hluboké a rozsáhlé změny ve sféře vztahů vlastnických, ekonomických i sociálních probíhají v prostředí sporů v rámci Uruguayského kola GATT a paralelně v období zavádění reformy společné agrární politiky v zemích ES. Uvedené vlivy bezesporu poznamenávají průběh ekonomické reformy v agrárním sektoru. Názory na její realizaci jsou často kontraverzní, zejména ve vztahu uplatňovaného systému a míry státního intervencionalismu a k velmi obtížné hospodářské situaci zemědělských výrobců. Posouzení závažnosti finanční a důchodové situace zemědělských podniků v kontextu ekonomického vývoje v celém národním hospodářství je předmětem předkládané analýzy.

Ekonomický vývoj v bývalé ČSFR v roce 1991 byl určován transformačním procesem, směřujícím k vytvoření tržního systému. Téměř plná liberalizace všech cenových okruhů, podstatná liberalizace zahraničního obchodu a devizového systému a zahájení privatizace narazily na nedostatkovou a značně monopolizovanou ekonomiku. Proto makroekonomickou prioritou se stalo blokování inflačních procesů pomocí restriktivní důchodové, rozpočtové a měnové politiky a udržování rovnováhy v oblasti vnějších ekonomických vztahů. Restriktivní politika ovlivňovala vývoj produkční výkonnosti ekonomiky a zaměstnanosti. Podle zpráv FSÚ poklesl hrubý domácí produkt ČSFR v roce 1991 v porovnání s předchozím rokem ve stálých cenách o 15,9 %.

Cenová exploze vyvolaná širokou liberalizací cen ve spotřebitelské a výrobní oblasti rychle odezněla. Přesto roční míra inflace měřená vývojem spotřebitelských cen v roce 1991 v porovnání s rokem 1990 činila 57,9 %. Roční úhrn nominálních peněžních příjmů obyvatelstva za rok 1991 převyšoval úhrn příjmů v roce 1990 o 14,5 %. Reálné příjmy obyvatel tak v roce 1991 poklesly o 25,6 % pod úroveň předchozího roku. To byl i jeden z faktorů, který ovlivnil pokles odbytu zemědělství. Hrubá zemědělská produkce v roce 1991 dosáhla úrovně 91,2 % roku 1990, z toho rostlinná produkce 83,8 %.

Pokles výroby a organizační změny vedly k růstu míry nezaměstnanosti, která koncem prosince 1991 dosáhla 6,6 % celkového počtu disponibilních pracovních sil.

Poněkud odlišně probíhal **ekonomický a sociální vývoj v ČR a SR**. Hladina spotřebitelských cen v prosinci 1991 byla v ČR ve srovnání se stejným měsícem předchozího roku vyšší o 52,0 %, v SR o 58,3 %. Nominální peněžní příjmy obyvatel byly proti předchozímu roku vyšší v ČR o 14,7 %, v SR o 13,9 %. Hrubá zemědělská produkce poklesla v SR ve srovnání s rokem 1990 méně než v ČR, o 7,2 bodu. Míra nezaměstnanosti dosáhla v ČR úrovně 4,1 %, v SR 11,8 % z celkového počtu disponibilních pracovních sil. Schodek státního rozpočtu na konci roku 1991 činil v ČR 6,5 % a v SR 8,8 % jejich skutečných rozpočtových příjmů.

Hospodářský a sociální vývoj ČSFR v I. pololetí 1992 znamenal určité zmírňování nebo i zastavení některých nepříznivých trendů. Hrubý domácí produkt vytvořený v I. pololetí 1992 poklesl ve srovnání se stejným obdobím předchozího roku ve srovnatelných cenách o 13 %. Inflace v I. pololetí roku 1992 byla velmi mírná; v porovnání s prosincem předchozího roku byla v červnu hladina spotřebitelských cen vyšší pouze o 3 % (v ČR o 3,8 %, v SR o 1,9 %), zatímco v roce 1991 ve stejném období vzrostla hladina těchto cen téměř o 50 %. Nominální peněžní příjmy obyvatelstva se v I. pololetí 1992 zvýšily o 20,3 % (příjmy ze zemědělství poklesly o 8,0 %). Reálné peněžní příjmy obyvatelstva se za prvních 6 měsíců roku 1992 zvýšily o 6,9 % v porovnání se stejným obdobím předchozího

roku. Zastavil se pokles průmyslové výroby, k oživení dochází ve stavebnictví a v dopravě. Složitá situace zůstává v zemědělství.

Míra nezaměstnanosti, která ke konci ledna 1992 dosáhla dosavadního maxima 7,1 % disponibilních pracovních zdrojů (ČR 4,4 %, SR 12,7 %), činila ke konci června 5,5 % (ČR 2,7 %, SR 11,3 %).

Výsledky konjunkturálního průzkumu FSÚ očekávají pokračování stabilizačních tendencí v průmyslu a další oživení ve stavebnictví.

EKONOMICKÁ SITUACE ZEMĚDĚLSKÝCH PODNIKŮ ČR A SR V ROCE 1991

Od počátku roku 1991 dochází v důsledku odbytové krize zemědělské produkce, prohlubující se disproporcí liberalizovaného trhu mezi vývojem cen zemědělských výrobků a cen inputů do zemědělství, ale i v důsledku restriktivní subvenční a úvěrové politiky, problémů spojených s privatizací a transformací zemědělských podniků aj. k dramatickému zhoršení hospodářských výsledků. Mezi jednotlivými podniky a regiony v rámci republik však existuje značná diferenciací v úrovni hospodaření. Z toho důvodu bylo hodnocení ekonomické situace zemědělských podniků ve VÚEZVŽ provedeno v třídění podle:

- pásem důchodovosti (zisk, resp. ztráta na 1 ha z.p.);
- agregace 42 PES do 7 skupin;
- krajů a okresů.

Zemědělské podniky ČR a SR v třídění podle důchodovosti (soubor 1 698 zemědělských družstev a 212 státních statků)

Podíl ztrátových podniků v rámci sledovaného souboru bývalé ČSFR představuje 79,0 % u zemědělských družstev a 87,7 % u státních statků. Třídění zemědělských podniků do důchodových pásem v jednotlivých republikách je v tab. I.

Při celkově výrazném snížení rentability zemědělských podniků ČSFR v roce 1991 bylo většího poklesu efektivnosti zemědělské výroby dosaženo u státních statků, kdy nákladová rentabilita činila -22,6 % (u ZD -12,2 %). Ve Slovenské republice byla nákladová rentabilita nižší než v České republice, a to jak u zemědělských družstev, tak i u státních statků.

Celkem byla v zemědělských podnicích ČSFR za rok 1991 vykázána ztráta 16,8 mld Kčs. Část této ztráty byla podnikům uhrazena formou dotací k hospodářskému výsledku (cca 8,7 mld Kčs) a dotacemi k tržbám (0,4 mld Kčs).

I. Třídění podniků v ČR a SR do důchodových pásem (v %) v roce 1991 – The classification of enterprises in the CR and SR into income ranges (%) in 1991

Zisk (ztráta) na ha z.p. ¹	Zemědělská družstva ²			Státní statky ³
	ČR	SR	ČR	
-6000 a méně ⁴	6,1	41,8	26,5	32,9
-4500 až ⁵ -6000	7,2	15,2	22,8	25,0
-3000 až -4500	10,1	13,9	16,2	15,8
-1500 až -3000	20,5	12,2	13,2	7,9
0 až -1500	25,0	6,7	10,3	3,9
1500 až 0	28,4	10,1	8,8	13,2
více než ⁶ 1500	2,7	0,1	2,2	1,3
Celkem ⁷	100,0	100,0	100,0	100,0

¹profit (loss) per ha of farm land, ²cooperative farms, ³state farms, ⁴and less, ⁵to, ⁶more than, ⁷total

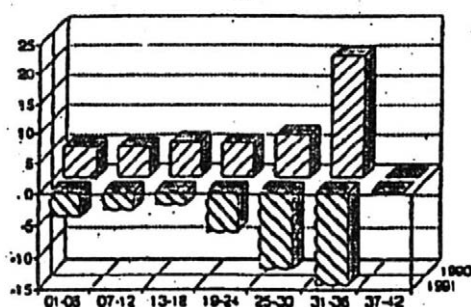
Celková výše odpisů u zemědělských podniků ČSFR v roce 1991 představovala zhruba 9,7 mld Kčs. Na povinnou tvorbu především krátkodobých účelových fondů bylo třeba vynaložit téměř 1,7 mld Kčs. Důležitým zdrojem prostředků zemědělských podniků bylo v roce 1991 snižování stavu zásob a celkových oběžných prostředků, především v ČR. V SR naopak růst zásob hospodářský výsledek relativně zhoršoval. Rovněž se výrazně snížil objem prostředků rezervních a účelových fondů (s výjimkou státních statků v SR, kde došlo k výraznému růstu o 29 %).

Některé podniky řešily tíživou finanční situaci zvyšováním úvěrového zatížení. V roce 1991 představoval u družstev a státních statků přírůstek bankovních úvěrů cca 3,0 mld Kčs a znamenal zvýšení jejich celkového objemu o 11,4 %. V SR byl přírůstek úvěrů značně vyšší než v ČR (SR 25,6 %, ČR 2,6 %). Podíl úroků na celkových nákladech činil v průměru 3,9 %.

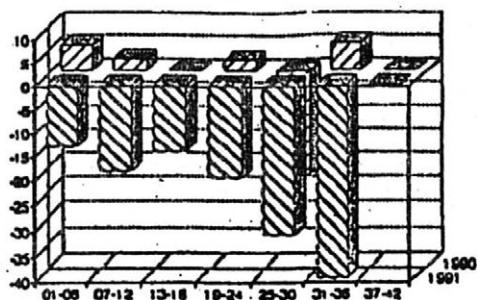
Zemědělské podniky ČR a SR v třídění podle agregací PES
(42 PES bylo agregováno do 7 skupin, soubor tvoří 1 785 zemědělských družstev a 306 státních statků)

Důchodová pozice zemědělských družstev i státních statků se v roce 1991 podstatně zhoršila ve všech agroekologických podmínkách. Zápornou nákladovou rentabilitu v průměru agregovaných skupin PES vykazovaly oba typy podniků v obou republikách. Dramatičtější situace vznikla v horších přírodních podmínkách. Více než 20% zápornou nákladovou rentabilitu vykazovaly v průměru státní statky v ČR i SR a zemědělská družstva v SR. Ukazatele rentability ovlivnily zejména faktory vedoucí k výraznému poklesu výkonů, které se v roce 1991 ve sledovaném souboru podniků snížily o 21,6 % (v ČR o 15,9 % a v SR o 29,4 %).

A

B

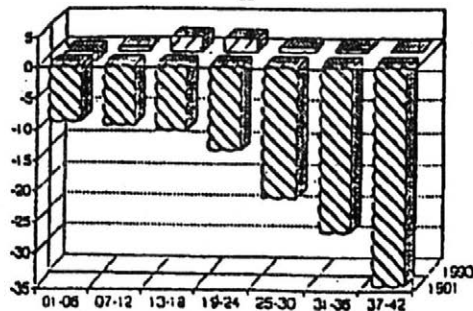

1. Nákladová rentabilita zemědělských družstev (A) a státních statků (B) ČR v roce 1990 a 1991
 – The cost profitability of cooperative farms (A) and state farms (B) in the CR in 1990 and 1991

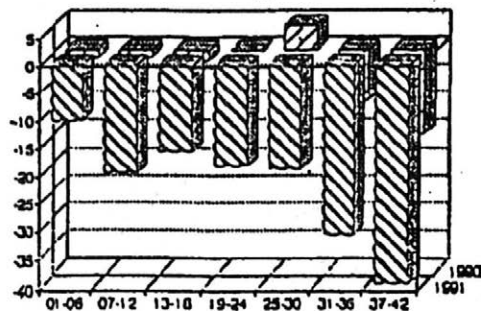
osa x: agregace PES – x axis: aggregations of production-economic sites

osa y: % – y axis: %

A

B

2. Nákladová rentabilita zemědělských družstev (A) a státních statků (B) SR v roce 1990 a 1991 – The cost profitability of cooperative farms (A) and state farms (B) in the SR in 1990 and 1991

osa x: agregace PES – x axis: aggregations of production economic-sites

osa y: % – y axis: %

Celkové náklady v zemědělských podnicích ČSFR klesly pouze o 5,9 % (u zemědělských družstev o 5,7 % a státních statků o 6,9 %). Příčinou byl vyšší podíl fixních nákladů a zejména řadový růst cen vstupů do zemědělství. Ukazatel nákladovosti (podíl nákladů na výkonech) v rozmezí od 1,0 do 1,7 Kčs vykazoval vyšší progresi v horších podmínkách. Na růstu nákladovosti se podílelo především zvýšení materiálových nákladů, kde růst cen vstupů převýšil úspory ve spotřebě materiálu. Tím došlo k růstu materiálové náročnosti (spotřeba materiálu na 1 Kčs výkonů).

Celková zadluženost (míra krytí majetku cizími zdroji) byla vyšší v lepších přírodních podmínkách, tj. v podnicích s vyšší intenzitou výroby. Vyšší celková zadluženost se projevila u zemědělských družstev, zejména v SR. Stejně tak podíl úvěrů na základním jmění vzrůstal v SR rychleji než v ČR. V důsledku růstu poskytnutých úvěrů došlo v průběhu roku 1991 v SR k výraznému zvýšení úvěrového krytí základního jmění o cca 25 %. Naproti tomu v ČR zůstal tento ukazatel oproti roku 1990 prakticky beze změny, a to díky důslednější restriktivní politice bank. Vyšší variabilita je zřejmá mezi skupinami PES u státních statků ČR a SR a u zemědělských družstev SR.

Poměr úvěrů k základním a oběžným prostředkům vykazoval obdobnou úroveň v jednotlivých sektorech i republikách.

Úroveň hrubé likvidity (porovnává objem oběžných prostředků snížený o hodnotu cenných papírů a účastí, ostatních oběžných prostředků a náklady příštích období s objemem krátkodobých závazků) byla v zemědělských podnicích ČR poněkud vyšší, zejména v důsledku rychlejšího poklesu platební pohotovosti v průběhu roku 1990, než u podniků SR. Závislost hrubé likvidity na agroekologických podmínkách se výrazně neprojevila.

Zemědělské podniky ČR a SR v třídění podle krajů (soubor 1 825 zemědělských družstev a 328 státních statků)

V roce 1991 dochází k totálnímu důchodovému propadu v průměru všech krajů ČR i SR, přičemž v SR je u družstev ve srovnání s ČR **záporná nákladová rentabilita** více než trojnásobně vyšší a u státních statků zhruba o 20 % vyšší než v ČR.

Nejnižší míru zisku v rámci bývalé ČSFR u zemědělských družstev zaznamenal Východoslovenský kraj (-11,8 %), nejvyšší kraj Severočeský (-0,8 %). U státních statků byla nejnižší míra zisku ve Středoslovenském, kraji (-11,4 %) a nejvyšší v Západoslovenském kraji (-4,3 %).

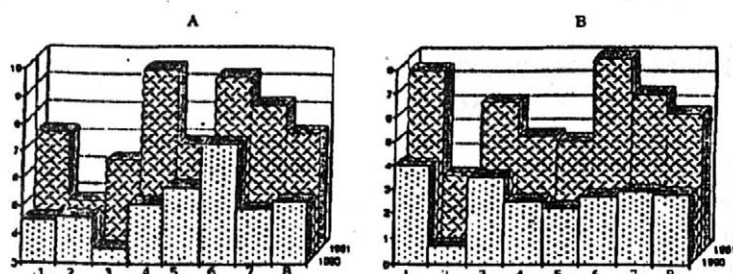
Jedním z rozhodujících faktorů, který ve větší míře negativně ovlivnil vývoj důchodovosti v SR, je **nákladovost**. Ta se u zemědělských družstev SR pohybovala v rozmezí od 1,1 do 1,5 Kčs na 1 Kčs výkonů (v ČR okolo 1,1 Kčs na 1 Kčs výkonů) a u státních statků v SR od 1,2 Kčs do 1,6 Kčs na 1 Kčs výkonů (v ČR 1,2 až 1,5 Kčs na 1 Kčs výkonů).

Obdobně se vyvíjela i **materiálová náročnost** (ČR 37,4 Kčs, SR 41,4 Kčs na 100 Kčs výkonů). Nejvyšší materiálová náročnost u družstev i statků byla dosažena ve Středoslovenském kraji (46,8 Kčs a 53,7 Kčs na 100 Kčs výkonů).

Celková zadluženost se proti roku 1990 zvýšila více v SR než v ČR (zemědělská družstva ČR o 2,1 bodů, SR o 4,9 bodů, státní statky ČR o 2,9 bodů, SR o 4,7 bodů). U družstev byla nevyšší celková zadluženost v Západoslovenském kraji (15,8 %), nejnižší v kraji Jihočeském (4,8 %). U státních statků byla nejvyšší celková zadluženost ve Středoslovenském a Jihomoravském kraji (8,0 %) a nejnižší v Jihočeském kraji (3,1 %).

Vývoj efektivnosti výroby a zadluženosti se projevuje ve zhoršení **platební pohotovosti** zemědělských podniků. Citelněji zasahuje česká družstva a slovenské státní statky. V roce 1991 poklesla hrubá likvidita u zemědělských družstev ČR o 3,3 bodů, v SR o 1,9 bodů, u státních statků ČR o 7,4 bodů a v SR dokonce o 8,6 bodů. Nejnižší hodnoty u zemědělských družstev dosáhl Západoslovenský kraj (2,7 %), nejvyšší Jihočeský kraj (10,8 %), u státních statků nejnižší Severomoravský kraj (3,9 %) a nejvyšší Jihočeský kraj (9,7 %).

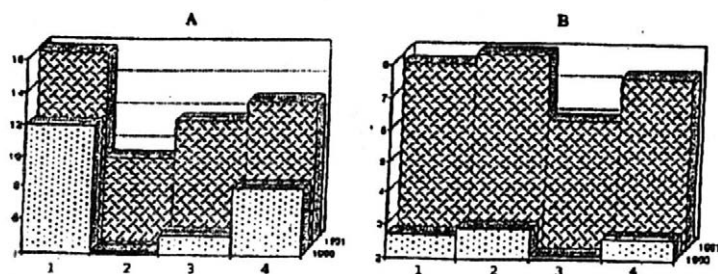
Důchodová a finanční situace zemědělských podniků bývalé ČSFR se v roce 1991 dostala až na samou hranici únosnosti. Tuto tíživou situaci prozatím nevyřešila ani postupující demonopolizace a privatizace podniků potravinářského průmyslu, přijetí zásadních legislativních opatření v oblasti transformačního procesu v zemědělství, nově uplatněné tržní principy při regulaci trhu, zvýšená ochrana vnitřního trhu či změny v systému finanční a úvěrové politiky.

3. Celková zadluženost zemědělských družstev (A) a státních statků (B) ČR v roce 1990 a 1991; kraje a průměr ČR – Overall indebtedness of cooperative farms (A) and state farms (B) in the CR in 1990 and 1991; the regions and average values for the CR

osa x – x axis: 1 – Středočeský - Central Bohemian, 2 – Jihočeský - South Bohemian, 3 – Západočeský - West Bohemian, 4 – Severočeský - North Bohemian, 5 – Východočeský - East Bohemian, 6 – Jihomoravský - South Moravian, 7 – Severomoravský - North Moravian, 8 – průměr ČR - CR average

osa y: % – y axis: %

4. Celková zadluženost zemědělských družstev (A) a státních statků (B) SR v roce 1990 a 1991; kraje a průměr SR – Overall indebtedness of cooperative farms (A) and state farms (B) in the SR in 1990 and 1991; the regions and average values for the SR

osa x – x axis: 1 – Západoslovenský kraj - West Slovakian Region, 2 – Stredoslovenský kraj - Central Slovakian Region, 3 – Východoslovenský kraj - East Slovakian Region, 4 – průměr SR - SR average

osa y: % – y axis: %

V roce 1991 se rovněž prohloubila závislost na agroekologických podmínkách, a to v souvislosti s liberalizací zemědělského trhu. Snížení objemu výroby a zásadní změny v systému úhrady nákladů (poskytování dotací) postihují zemědělskou výrobu především v horších přírodních podmínkách, kde nebylo možné v tak krátké době racionalizovat strukturu výroby, která je navíc podmíněna nároky na další finanční prostředky.

HODNOCENÍ EKONOMICKÉ SITUACE ZEMĚDĚLSKÝCH PODNIKŮ ČR V PRVNÍM POLOLETÍ 1992

Analýza ekonomických výsledků zemědělských družstev a státních statků byla provedena v porovnání prvního pololetí roku 1992 s prvním pololetím roku 1991.

Od počátku roku 1992 došlo u zemědělských družstev i státních statků ČR k dalšímu zhoršení finanční a důchodové situace. V důsledku úbytku vlastních zdrojů (u ZD o 1,6 %, u státních statků o 1,4 % proti pololetí roku 1991) a zvyšování cizích zdrojů se prohloubilo **celkové zadlužení** v obou sledovaných sektorech (nárůst u ZD o 26 %, u státních statků o 33 %). Současně došlo ke značnému zhoršení úrovně **hrubé likvidity** především u státních statků, kde proti prvnímu pololetí 1991 došlo k poklesu o 37 %, u zemědělských družstev jen o 26,1 %.

Dalším negativním rysem hospodaření zemědělských podniků v prvním pololetí 1992 v ČR bylo zvyšování **závazků po lhůtě splatnosti**. Za uvedené období došlo u zemědělských družstev proti prvnímu pololetí 1991 k růstu o 17,6 %, u státních

statků o 23,8 % při současném zvyšování pohledávek po lhůtě splatnosti především u zemědělských družstev (růst o 88,6 %).

V obou sektorech došlo proti prvnímu pololetí 1991 k dalšímu snížení **nákladové rentability** (u zemědělských družstev z -17,3 % na -20,8 %, u státních statků z -29,1 % na -33,7 %). Vyšší pokles rentability u státních statků byl důsledkem výraznějšího zvýšení nákladovosti státních statků (z 1,45 Kčs na 1,55 Kčs) i mzdové náročnosti než u zemědělských družstev (z 1,23 Kčs na 1,29 Kčs).

Při hodnocení **materiálové náročnosti** byl v obou sektorech zaznamenán opačný trend. Zatímco se u zemědělských družstev hodnota tohoto ukazatele zvýšila (z 49,3 % na 50,5 %), u státních statků naopak zaznamenala pokles (z 57,6 % na 56,4 %), což je důsledek snížení výkonů u zemědělských družstev v prvním pololetí 1992 na 88 % hodnoty stejného období roku 1991.

Analýza ekonomického vývoje byla provedena v třídění podle pásem důchodovosti, produkčně ekonomických skupin a krajů.

Zemědělské podniky ČR v třídění podle důchodovosti (soubor 1 151 zemědělských družstev a 265 státních statků)

V prvním pololetí roku 1992 došlo k dalšímu prohloubení vykázané ztráty na 1 ha zemědělské půdy v obou sektorech. Při porovnání hodnot dosažených za první pololetí roku 1991 a 1992 výrazněji poklesla ztráta na 1 ha z.p. u zemědělských družstev a to z -2 223 Kčs na -2 537 Kčs, při současném poklesu nákladů (z 12 876 Kčs na 12 181 Kčs) a výkonů (z 10 654 Kčs na 9 644 Kčs) vykazovaných na 1 ha z.p. Výrazně vyšších nákladů na 1 ha z.p. bylo v prvním pololetí 1992 dosaženo ve skupině se ztrátou -6 000 Kčs a méně na 1 ha z.p. (19 263 Kčs).

II. Třídění zemědělských podniků podle úrovně dosaženého zisku (ztráty) na 1 ha z.p. v prvním pololetí 1992 – The classification of agribusiness enterprises according to the level of the profit (loss) per 1 ha of farm land in the first half of the year 1992

Zisk (ztráta) na ha z.p. ¹	Zemědělská družstva ²			Státní statky ³	
	počet podniků ⁸	%	počet podniků	%	
-6000 a méně ⁴	63	5,5	11	4,2	
-4500 až ⁵ -6000	88	7,6	23	8,7	
-300 až -4500	271	23,5	93	35,0	
-1500 až -3000	436	37,9	97	36,7	
0 až -1500	234	20,3	35	13,2	
1500 až 0	53	4,6	3	1,1	
více než ⁶ 1500	6	0,6	3	1,1	
Celkem ⁷	1151	100,0	265	100,0	

1-7 viz tab. I – for 1-7 see Tab. I, ⁸number of enterprises

U státních statků ztráta vykazovaná na 1 ha z.p. proti prvnímu pololetí 1991 stagnovala (-2 916 Kčs) při současném snížení nákladů na 1 ha z.p. (z 10154 Kčs na 8 722 Kčs) i výkonů (z 7 239 Kčs na 5 798 Kčs).

Podíl ztrátových podniků v ČR zůstal u státních statků proti prvnímu pololetí roku 1991 nezměněn (98 %), u zemědělských družstev se zvýšil počet podniků se ztrátou z 93 % v prvním pololetí 1991 na 95 % ve stejném období 1992.

V prvním pololetí 1992 bylo rozložení podílu zemědělských družstev i státních statků podle pásem důchodovosti obdobné jako ve srovnatelném období roku 1991.

V důsledku restriktivní dotační politiky v ČR se v prvním pololetí 1992 proti stejnému období roku 1991 markantně zvýšil počet podniků s disponibilními zdroji menšími než nula (u zemědělských družstev z 83 % na 91 %, u státních statků z 88 % na 96 %).

III. Změna stavu zásob, fondů a bankovních úvěrů zemědělských podniků v I. pololetí 1992 ve srovnání se stejným obdobím roku 1991 v % – Variations of the stocks, funds and bank credits of agribusiness enterprises in the CR in the first half of the year 1992 in comparison with the same period in 1991 (%)

Zisk (ztráta) na ha z.p. ¹ v Kčs	Změna stavu ⁸					
	zásob ⁹		rezervních a účelových fondů ¹⁰		bankovních úvěrů ¹¹	
	ZD ²	st. statky ³	ZD	st. statky	ZD	st. statky
-6000 a méně ⁴	-7	-35	-2	-11	5	-8
-4500 až ⁵ -6000	-5	-17	-11	-6	5	2
-3000 až -4500	-5	-5	-5	-5	5	6
-1500 až -3000	-3	-5	-5	-12	4	4
0 až -1500	-2	-1	-2	-5	3	0
1500 až 0	-1	0	14	-8	-2	6
více než ⁶ 1500	-5	-1	-1	-14	-7	-5
Celkem ⁷	-4	-6	-3	-9	4	5

1-7 viz tab. I. – for 1-7 Tab. I.

⁸change in ⁹stocks, ¹⁰reserve and special-purpose funds, ¹¹bank credits

Významným zdrojem finančních prostředků bylo pro zemědělské podniky i snižování stavu zásob, oběžných prostředků, rezervních a účelových fondů.

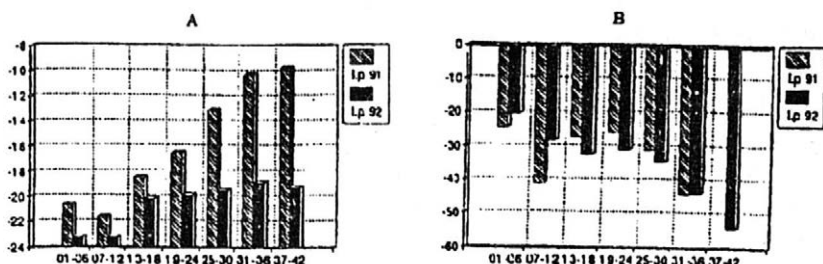
Ke zvyšování bankovních úvěrů docházelo v prvním pololetí 1992 u zemědělských družstev v ČR ve všech podnicích vykazujících ztrátu. U ziskových podniků se naopak objem úvěrů snižoval. Státní statky snižovaly bankovní úvěry u skupiny podniků se ztrátou nižší než -6 000 Kčs na 1 ha z.p. a ziskem větším než 1 500 Kčs na 1 ha z.p. V ostatních skupinách státních statků došlo k výraznějšímu růstu bankovních úvěrů než u zemědělských družstev.

Při porovnání se srovnatelným obdobím roku 1991 je zřejmé, že v prvním pololetí 1992 docházelo ve větší míře ke snižování stavu zásob v obou sektorech a k nižšímu růstu bankovních úvěrů. U podniků s dosaženou ztrátou na 1 ha z.p. větší než -4 500 Kčs došlo k enormnějšímu snižování zásob v důsledku kritičtější situace finančních prostředků jednotlivých podniků.

Zemědělské podniky ČR v třídění podle agregací PES (soubor 997 zemědělských družstev a 161 státních statků)

V prvním pololetí 1992 dochází ve srovnání se stejným obdobím roku 1991 u zemědělských podniků ČR ke snížení **nákladové rentability** (u zemědělských družstev z -17,3 % na -20,8 %, u státních statků z -29,1 % na -33,7 %. Nejnižší nákladovou rentabilitu (-54,0 %) vykazují státní statky v posledních agregovaných skupinách PES (tj. podniky v nejhorších přírodních podmínkách).

Ukazatel **nákladovosti** u zemědělských družstev v prvním pololetí vzrůstal směrem k lepším přírodním podmínkám, což je způsobeno především sezónností výroby. To znamená, že u podniků s nejvyšší intenzitou výroby jsou, zvláště v rostlinné výrobě, v prvním pololetí vykazovány vysoké náklady na výrobu, ale realizace proběhne až ve druhém pololetí. U státních statků nákladovost narůstala směrem k horším přírodním podmínkám. Ve srovnání s prvním pololetím roku 1991 nákladovost jen velice mírně stoupla téměř u všech agregovaných skupin PES v obou sektorech (kromě 1. a 2. agregované skupiny PES státních statků).

5. Nákladová rentabilita zemědělských družstev (A) a státních statků (B) ČR v 1. pololetí roku 1991 a 1992 – The cost profitability of cooperative farms (A) and state farms (B) in the CR in the first half of the years 1991 and 1992

osa x: agregace PES – x axis: aggregations of production economic sites
osa y: % – y axis: %

Celková zadluženost se u obou sektorů zvýšila, u zemědělských družstev z 6,1 bodů na 7,5 bodů, u státních statků z 4,6 bodů na 6,1 bodů. Nejvyšší hodnoty byly zaznamenány v poslední agregované skupině PES.

Úroveň **hrubé likvidity** byla v jednotlivých skupinách značně diferencovaná. U zemědělských družstev se pohybovala od 2,2 do 6,2 % a u státních statků od 1,6 do 6,0 %, přičemž nejnižších hodnot dosahovaly opět podniky v nejhorších agroekologických podmínkách. Celkově došlo k poklesu hrubé likvidity, u zemědělských družstev z 7,7 bodů na 5,8 bodů, u státních statků z 8,0 na 5,0 bodů.

Je zřejmé, že mezi jednotlivými agregovanými skupinami PES dochází v hodnotách výše uvedených ukazatelů ke značné diferenciaci. Lze však obecně říci, že důchodová situace zemědělských podniků se v prvním pololetí 1992 proti prvnímu pololetí 1991 dále zhoršila ve všech agroekologických podmínkách, přičemž nejkritičtější situace vznikla opět v zemědělských podnicích s nejhoršími přírodními podmínkami.

Zemědělské podniky ČR v třídění podle krajů (soubor 1 151 zemědělských družstev a 265 státních statků)

Ve sledovaném souboru zemědělských družstev a státních statků ČR se zhoršení důchodové situace podle krajů projevilo diferencovaně.

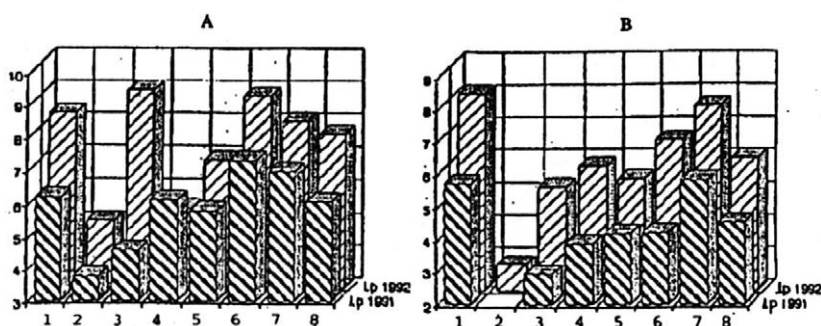
Nejnižších hodnot **nákladové rentability** bylo v prvním pololetí 1992 dosaženo v zemědělských družstvech v kraji Středočeském (-26,5 %) a Severočeském (-24,4 %), zatímco v kraji Západočeském bylo dosaženo hodnoty nákladové rentability pouze -17,1 %.

U státních statků se v prvním pololetí 1992 od průměrné hodnoty dosažené za ČR nejvíce odlišoval kraj Severočeský (-45,7 %), zatímco v Jihočeském, Východočeském a Jihomoravském kraji byly dosaženy hodnoty nákladové rentability až o 10 % lepší než byl průměr ČR (-33,7 %).

Vyšší hodnoty **nákladovosti**, vyjadřující poměr mezi náklady a výkony, bylo u zemědělských družstev dosaženo v krajích Středočeském a Severočeském (1,36 Kčs), v kraji Západočeském bylo dosaženo v prvním pololetí 1992 nejnižší hodnoty v rámci všech krajů ČR (1,23 Kčs). Tyto hodnoty jsou důsledkem zvýšení, resp. snížení materiálové náročnosti v uvedených krajích.

U státních statků byla sledovaná nákladovost v prvním pololetí 1992 nejvyšší v kraji Severočeském (1,91 Kčs) a Středočeském (1,62 Kčs). Nejnižších hodnot nákladovosti bylo dosaženo v kraji Jihočeském (1,38 Kčs), Východočeském (1,40 Kčs) a Jihomoravském (1,33 Kčs).

Materiálová náročnost zaznamenala proti prvnímu pololetí roku 1992 největší zvýšení v kraji Středočeském (z 53,8 % na 65,8 %). V kraji Jihomoravském bylo v prvním pololetí 1992 dosaženo hodnoty 59,7 %, zatímco v kraji Západočeském pouze 49,1 %.

6. Celková zadluženost zemědělských družstev (A) a státních statků (B) ČR v 1. pololetí roku 1991 a 1992; kraje a průměr ČR – Overall indebtedness of cooperative farms (A) and state farms (B) in the CR in the first half of the years 1991 and 1992; the regions and average values for the CR
1 - 8 viz tab. III – for 1 - 8 see Tab. III

⁹1. pololetí 1991 – 1st half of 1991

¹⁰1. pololetí 1992 – 1st half of 1992

Hodnocení finanční situace ukazatelem **celkové zadluženosti a míry zadluženosti** potvrdilo prohloubení platební neschopnosti podniků a zvýšení podílu cizích zdrojů na zdrojích vlastních.

U zemědělských družstev se nejvíce zvýšila celková zadluženost v Západočeském kraji (růst proti prvnímu pololetí 1991 o 96,6 %). V ostatních krajích se jednalo o zvýšení cca 15-30 %. Nejnižší zadluženost v prvním pololetí roku 1992 vykazoval kraj Jihočeský a Východočeský.

U státních statků byl nejvyšší růst zadluženosti zaznamenán v Západočeském kraji (proti prvnímu pololetí 1991 o 72,7 %). Nejvyšší zadluženost ze všech krajů v ČR v prvním pololetí 1992 vykazovaly kraje Středočeský a Severomoravský.

Dalším ukazatelem, který signalizoval nedostatek vlastních zdrojů, byla **míra zadluženosti**. Spolu s hodnotami celkové zadluženosti byl u zemědělských družstev nárůst tohoto ukazatele proti prvnímu pololetí 1991 evidentní v kraji Západočeském, Jihomoravském a Středočeském.

U státních statků pak vyšší míra zadluženosti byla dosažena v krajích Středočeském, Jihomoravském a Severomoravském.

Platební neschopnost podniků měřena ukazatelem **hrubé likvidity** signalizovala další negativní tendence. Nejnižších hodnot bylo dosaženo u zemědělských družstev v krajích Středočeském, Jihomoravském a Severomoravském. U státních statků pak v krajích Severomoravském a Středočeském.

ZÁVĚRY

Nástup ekonomické reformy v roce 1991 znamenal pro české a slovenské zemědělství prudký náraz. Důsledky dříve založených chyb centrálního plánování, které vedly k nepřirozené alokaci výroby a v důsledku toho k vysoké míře státních intervencí, byly s nástupem cenové liberalizace (při časově omezených možnostech reakcí zemědělských výrobců na strukturální změny v poptávce a rychlý všeobecný útlum poptávky po potravinách o cca 15-20 %) vážnými příčinami zhoršování ekonomické situace v zemědělství. Stabilizovaná výroba narazila na poptávkovou bariéru, následovala cenová deprese především u výrobků živočišného původu a současně výrazné otevírání nůžek mezi cenami zemědělských výrobků a cenami vstupu do zemědělství. Negativní roli sehrál i monopol zpracovatelského průmyslu a obchodu a v prvním období i nekonzistentní opatření republikových ministerstev zemědělství při regulaci trhu. K celkově nepříznivému vývoji přispělo i opožděné řešení legislativních úprav v oblasti nápravy vlastnických vztahů. Schodek v hospodářském výsledku dosáhl ke konci roku 1991 u zemědělských družstevních a státních organizací bývalé ČSFR 21,1 mld Kčs, tj. zhoršení o téměř 32 mld Kčs proti roku 1990. Plošný charakter působení těchto vlivů dokumentuje podíl ztrátových podniků v ČSFR, který v roce 1991 dosáhl 79,0 % u zemědělských družstev a 87,7 % u státních statků. Určitý podíl na tomto vývoji mělo výrazné snížení subvencí do zemědělství, které proti roku 1991 činilo v ČR 39,1 % a v SR 37,9 %. Všeobecně platí, že nejvíce byly postiženy v ČR a SR podniky hospodařící v horších přírodních podmínkách, které se v tak krátkém časovém období nedokázaly adaptovat na nově vzniklou situaci, především na mimořádný odliv finančních zdrojů ze státního rozpočtu v těchto oblastech. Z územně správního hlediska bylo v rámci bývalé ČSFR v roce 1991 dosaženo nejhorších hospodářských výsledků (měřených fondovou rentabilitou) u ZD Východoslovenského kraje (-11,8 %) a státních statků Středoslovenského kraje (-11,4 %). Nejvyšší fondová rentabilita byla vykázána u ZD Severočeského kraje (-0,8 %) a státních statků Západoslovenského kraje (-4,3 %).

I když pololetní výsledky hospodaření ZD a státních statků v roce 1992 dokumentují další zhoršování ekonomické situace zemědělských podniků v ČR i SR, predikce provedené pro rok 1993 v souvislosti se změnou daňové soustavy jsou již optimističtější a ve srovnání s rokem 1991 snižují ztrátu z hospodaření v ČR téměř na polovinu a v SR zhruba na 85 %. Ve hře je však v současné době příliš mnoho významných faktorů pro bezpečné odhady dalšího hospodářského vývoje (dokončení transformačních a privatizačních procesů, rozdělení státu ap.). Pozitivně by se měl projevit vliv operativnějšího uplatňování státních regulačních zásahů na trhu zemědělských výrobků (vč. ochrany vnitřního trhu), ale i změna systému mimotržních zásahů do zemědělství.

MUŽÍK, V.-VANÍČEK, F.-DVOŘÁK, J. a kol.: Vliv zavedení nové daňové soustavy od roku 1993 na ekonomiku zemědělství a potravinářského průmyslu ČR. [Studie.] Praha, VÚEZVŽ říjen 1992.

ŠLAISOVÁ, J.-VANÍČEK, F.-BEČVÁŘOVÁ, V. a kol.: Analýza důchodové a finanční situace zemědělských podniků v roce 1991. [Studie.] Praha, VÚEZVŽ červenec 1992.

VANÍČEK, F. a kol.: Vývoj ekonomiky agrárního sektoru a systém státních regulačních zásahů. [Výzkumná studie.] Praha, VÚEZVŽ listopad 1992.

Bulletin. Federální statistický úřad ČSFR, 1992.

Došlo 27. 1. 1993

VANÍČEK F., ŠLAISOVÁ J., DUBOVICKÁ, Š., Economic Research Institute for Agriculture, Praha

Economic situation in agriculture of the Czech Republic and Slovak Republic

Zeměd. Ekon., 39, 1993, no. 2-3, pp. 97-112. - 6 figs., 3 tabs., refs. 4, summaries in cz, en.

The agriculture of the Czech Republic and Slovak Republic is at present undergoing principal reform changes which are an integral part of the economic reform of the whole national economy launched at the beginning of the year 1991. Extensive transformation takes place in the current circumstances of the European continent characterized by the efforts to participate actively in international integrating processes. The economic reform has covered all spheres of activities, particularly that of ownership, economic and social relations. The consequences of the central planning system in agriculture in combination with the run towards food self-sufficiency resulted in the former regime in unnatural allocation of agricultural production, high cost rate, and in consequence in the high rate of governmental interventions. The general liberalization of the national economy induced changes in demand structure and demand drop in general within a limited period of time (in foodstuffs it was about 25 % at the beginning of the year 1991) and a marked deterioration of economic situation in agriculture. Stabilized output reached the demand barrier, followed by price depression regarding agricultural products and price wedge between the prices of agricultural products and the input prices. The monopoly of processing industries and distribution, lack of price control elasticity and inconsistent price control between the two republics especially in the starting period, delayed legislation for transformation and privatization processes also contributed to the marked deterioration of economic results in agriculture. While cooperatives and state farms of the CSFR realized the profit of 9.9 bil. Kčs in 1990, in 1991 they had the loss amounting to 21.1 bil. Kčs. This was also partly due to a large reduction in the subsidy amount paid to producers in the CSFR agriculture to ca. 62 % of the 1990 value.

Global effects of the above mentioned measures can be documented by the proportion of loss-making enterprises in the CSFR reaching 79.0 % of cooperative farms and 87.7 % of state farms in 1991. The incurred losses were highest in the enterprises farming in worse natural conditions which were not able to adapt themselves quickly to the new situation due to their higher production costs. For example, the cooperatives in the CR situated in the zone of production-economic sites denoted 31-36 (absolutely worst agroecological conditions in the CR) had ca. +20 % cost profitability in 1990 while they approached the level of this indicator -15 % in 1991. Still greater depressions were recorded in state farms in the CR and in both types of farms in the SR.

If evaluated according to the area administration, the worst profit and loss balance in the CSFR was recorded in cooperative farms in the East Slovak Region and in state farms in the Central Slovakian Region in 1991. Cooperatives in the North Bohemian Region and state farms in the West Slovakian Region had the lowest losses.

The financial and income situation still further worsened in agribusiness enterprises in the CR in the first half of the year 1992 in comparison with the same period in 1991. Overall indebtedness increased (by 26 % in cooperative farms, by 33 % in state farms), volume of liabilities having overreached the payment date enlarged (by 17.6 % in cooperative farms, by 23.8 % in state farms), and the cost profitability decreased from -17.3 % to -20.8 % in cooperative farms and from -29.1 % to -33.7 % in state farms. In spite of these facts, made for 1993 in connection with the introduction of a new tax system announce a certain boom, and they expect in comparison with the year 1991, a decrease of the loss to almost half the value in the CR and to ca. 85 % in the SR. It is to note that these calculations do not include considerations about the development of private farmer business. It is also to say that at present there are too many factors complicating any estimate of future economic development (completion of transformation and privatization processes, splitting of Czechoslovakia, more consistent and operative control and protection of the market in agricultural products, modification of the system of extra-market controls applied in agriculture, etc.), and all these factors may shift the mentioned forecast in a negative, but also a positive way.

economic situation, analysis of development, funding, income rate, aggregations of production-economic sites, classification according to area administration

Adresa autorů

Ing. František Vaníček, CSc., ing. Jiřina Šlaisová, CSc., ing. Šárka Dubovická, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75, 12058 Praha 2, tel. 627 55 02/224

REGULACE TRHU ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH VÝROBKŮ

VOJTĚCH V., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Regulace trhu zemědělských a potravinářských výrobků

Zeměd. Ekon., 39, 1992, č. 2-3, s. 113-125. - tab., lit. 6, res. čes., angl.

Současná fáze přeměny ekonomiky posiluje vliv trhu na ekonomický vývoj a rozhodování jednotlivých subjektů trhu i v oblastech zemědělství a výroby potravin. Práce se zabývá základními cíli motivující státní zásahy na trhu zemědělských výrobků a potravin a základními mechanismy, které jsou při těchto zásazích používány. Soustřeďuje se na podmínky, které ovlivňovaly vývoj tohoto trhu v ČSFR v uplynulém období (1990-1992), včetně hodnocení dosavadní regulace trhu zemědělských výrobků a potravin.

agrární politika, regulace trhu, GATT, zemědělská politika vyspělých zemí

Současná fáze přeměny ekonomiky z centrálně plánované na tržní celkově posiluje vliv trhu na ekonomický vývoj a rozhodování jednotlivých subjektů trhu. I v oblasti zemědělství a výroby potravin dochází k významným změnám. Z tohoto důvodu je nezbytné věnovat pozornost otázkám spojeným s fungováním trhu zemědělských výrobků a potravin a zasahováním státu do tohoto trhu.

Z hlediska trhu je zemědělství především chápáno jako producent potravin, resp. surovin pro jejich výrobu. Jedná se tedy o spotřební zboží, které je nenahraditelnou potřebou.

Současně však s ekonomickým vývojem vyspělých zemí se neustále snižuje podíl zemědělství na uspokojování celkových potřeb obyvatelstva. Z těchto dvou základních charakteristik plyne také jeden ze základních rozporů v zemědělství. Spotřeba potravin má své fyzické hranice a po jejím dosažení je další růst výdajů za potraviny zajišťován růstem přidané hodnoty (tj. zvyšování kvality výrobků, vyšší stupeň zpracování, připravenost atd.).

Při dynamicky se rozvíjející ekonomice země je, i přes růst přidané hodnoty, podíl potravin na celkovém vydání spotřebitele klesající. Růst poptávky po zemědělských výrobcích je tedy, po dosažení určité hranice spotřeby potravin, ovlivněn

pouze přírůstkem obyvatelstva, který je ve vyspělých zemích velmi nízký. Nízký růst poptávky po potravinách je v rozporu s růstem produktivity práce v zemědělství a dynamickým vývojem zemědělské produkce. Pokud je zemědělská výroba příliš izolována od signálů trhu a sice prostřednictvím ochrany a regulace trhu, je logickým důsledkem tohoto vývoje růst přebytků zemědělské produkce. Jeho možným řešením je dlouhodobé skladování, které je velmi nákladné a subvencovaný export na světový trh, jehož ceny jsou těmito exporty deformovány. Extrémním řešením je fyzická likvidace produkce.

V podmínkách volného trhu se výše uvedený vývoj nabídky a poptávky po potravinách řeší přizpůsobováním nabídky formou neustálého vyřazování nejméně efektivních výrobců ze zemědělské výroby. Děje se tak živelně, s určitou mírou rizika citelných výkyvů cen na trhu, avšak celková tendence směřuje k relativnímu snižování cen zemědělských výrobků. Zemědělská výroba při neustálém růstu produktivity práce váže méně zdrojů a alokuje je do podmínek, ve kterých jsou neefektivněji využity.

Řešení by tedy bylo poměrně jednoduché, pokud by však neexistovalo další specifikum zemědělské výroby, a to půda jako základní výrobní faktor. Tento výrobní faktor je charakterizován vlastnostmi, jako jsou relativní vzácnost, nereprodukovatelnost, nepřenositelnost, plošné rozmístění. Půda navíc, vedle své produkční funkce, plní i nezastupitelnou funkci krajinyotvornou a ekologickou, kterou trh potravinami nebere v úvahu – musí ji však zohledňovat agrární politika.

Vedle zásahů do trhu zemědělských výrobků a potravin lze pro řešení naznačených problémů v rámci agrární politiky využít zásahů státu do trhu finančního kapitálu, trhu půdy a vstupů do zemědělství. Problematika těchto státních zásahů však není v tomto článku rozebírána.

Plošné rozmístění zemědělství také způsobuje, že v některých regionech může útlum zemědělské výroby být příčinou značných sociálních problémů. Zde opět však nelze hledat řešení v regulaci trhu. Řešením je diferencovaná regionální politika, která přesahuje rámec samotné agrární politiky.

Tvorba nové agrární politiky pro ČR a SR nemůže probíhat bez podrobnějších znalostí současného stavu a očekávaných tendencí v dalším vývoji světového trhu potravin, vývoji zemědělských politik zemí OECD, zejména Evropských společenství a ostatních vyspělých evropských zemí. Nejedná se o nekritické přejímání těchto politik, ale nezbytná je znalost vnějšího prostředí, v jakém se současná agrární politika formuje, a na jaké situace bude muset reagovat (např. výsledky jednání v rámci GATT).

Pokud má být agrární politika efektivní a státní rozpočet a spotřebitele má zatěžovat pouze v nezbytné míře, musí být kladen důraz na její transparentnost a ekonomicky racionální jádro. To znamená, že i míra a forma zásahů státu přímo do trhu zemědělských a potravinářských výrobků musí vycházet ze seriózní ekonomické analýzy všech důsledků těchto zásahů.

ZÁKLADNÍ CÍLE REGULACE TRHU ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH VÝROBKŮ

K zásahům do trhu zemědělských výrobků a potravin dochází ve všech zemích. Míra tohoto zasahování i nástroje, kterými jsou zásahy prováděny, se různí.

Chceme-li určit míru a nezbytnost regulace zemědělského trhu a formy, jakými má být uskutečňována, je nejprve nutné identifikovat cíle, které mají být regulací trhu dosaženy.

Základní otázkou je, či zájmy má regulace trhu zastupovat. V praxi mnoha vyspělých zemí jsou zásahy do zemědělského trhu motivovány určitými politickými cíli jako např.:

- zajištění důchodu zemědělců zvýšením cen na vnitřním trhu nebo snižováním jejich výrobních nákladů (dotace vstupů);
- zvýšení úrovně soběstačnosti ve výrobě potravin.

Domníváme se, že regulace trhu by měla respektovat primárně zájmy spotřebitele a až odvozeně zájmy zemědělského výrobce, tj., že zájmy zemědělských výrobců bude regulace trhu respektovat pouze v míře odpovídající zájmům spotřebitele. Řešení problémů spojených s mimoprodukční úlohou zemědělství či problematikou sociální není vhodné řešit prostřednictvím regulace trhu zemědělských a potravinářských výrobků. Tyto další cíle nelze v žádném případě zpochybňovat, avšak prostředky k jejich řešení je třeba nalézt mimo rámec tržní regulace. S ohledem na tuto tezi lze základní cíle regulace trhu zemědělskými a potravinářskými výrobky stanovit následovně:

- garantovat určitou úroveň soběstačnosti ve výrobě potravin;
- limitovat přílišné výkyvy nabídky na trhu potravin a zemědělských produktů, které se promítají do značného kolísání cen.

Základním argumentem pro zajištění určité míry soběstačnosti je, že země musí být schopna v případě nutnosti zajistit minimální výživové požadavky obyvatelstva z vlastních zdrojů. Dosažení míry soběstačnosti, která zajistí tento požadavek, je rozumnou pojistkou pro jakoukoliv politiku. Zvýšené náklady s tím spojené je nutné považovat za pojistný poplatek, který zajišťuje, že obyvatelstvo nebude strádat hladu ani v případě celkového zhroucení světového trhu potravin. Určitá míra soběstačnosti je tedy pojistkou potravinové bezpečnosti dané země.

Potravinová bezpečnost je používána jako argument pro podporu vlastního zemědělství a zdůvodnění diskriminace dovozů s cílem dosáhnout určité úrovně soběstačnosti. Je zřejmé, že tyto argumenty může oprávněně použít pouze země, jejíž úroveň soběstačnosti je výrazně nižší než 100 %.

Základní filozofie potravinové bezpečnosti je tedy následující: bez ohledu na vývoj a efektivnost zemědělské výroby ve světovém měřítku a konkurenceschopnost

zemědělství dané země musí být za každou cenu zachována jeho určitá úroveň. Nutnost ochrany trhu a podpory zemědělství pro dosažení potravinové bezpečnosti dané země je nepřímou úměrná výkonnosti jejího zemědělství.

Pokud je správně stanovena míra nezbytné ochrany vnitřního trhu, je potravinová bezpečnost zajištěna a ve stabilizované ekonomice není nezbytné pro její zajištění podnikat žádné další kroky při vnitřní regulaci trhu. Pokud na vnitřním trhu působí volně tržní síly, je vyloučeno chronické reprodukování zemědělské nadvýroby a její řešení nákladnými exportními subvencemi.

Stabilizace trhu potravin a zemědělských výrobků a eliminace přílišných výkyvů na trhu je druhým cílem regulace trhu, který plyne se sezónního charakteru zemědělské výroby, existence produkčních cyklů, závislosti výroby na povětrnostních podmínkách aj. Není cílem strategickým, jako je tomu v případě zajištění určité míry soběstačnosti. Tržní mechanismus s určitým zpožděním vyrovnává i tyto výkyvy, avšak zemědělský trh je značně rozkolísaný a nestabilní - zejména u některých produktů. Regulace trhu má v tomto případě sloužit k jeho stabilizaci, tj. snadnější orientaci výrobců i spotřebitelů. Regulace trhu nesmí vést k trvalé deformaci cen vnitřního trhu vzhledem k cenám trhu světového, jejímž důsledkem by bylo nevhodné produkční rozhodování výrobců, vedoucí v dlouhodobějším horizontu k destabilizaci vnitřního trhu, či k udržování jeho stability za cenu výrazných antiimportních opatření.

ZÁSADY STÁTU NA TRHU ZEMĚDĚLSKÝCH VÝROBKŮ A POTRAVIN

K ovlivňování nabídky a poptávky na zemědělském trhu používají vlády jednotlivých zemí celou řadu nástrojů. Pro intervenování na zemědělském trhu má vláda v zásadě tři hlavní typy opatření, mezi kterými může volit.

1. Ovlivňování (tj. zvyšování) cen zemědělských výrobků, s případnou další regulací nabídky ze strany domácích či zahraničních dodavatelů.

2. Změna úrovně nákladů, které musí zemědělské výrobci vynaložit i s použitím subvencí nebo daní u vstupů do zemědělství.

3. Poskytování přímých plateb farmářům, které nejsou spojeny s úrovní produkce (případně, které jsou spojeny s nevýrobou).

Opatření související s ovlivňováním cen zemědělských výrobků

V podmínkách volného trhu zajišťuje vztah nabídky a poptávky dlouhodobě takový stav, kdy veškeré zboží nabízené výrobcí je z trhu odebráno nakupujícími. Interakci mezi nakupujícími a prodávajícími zajišťuje cena, která tuto rovnováhu trhu udržuje. Jak prodávající, tak i nakupující strana samozřejmě může udržovat určité zásoby, avšak na trhu nedochází celkově k akumulaci zemědělských výrobků.

Je samozřejmé, že pokud se vláda rozhodne určitým způsobem změnit tuto cenu, tj. odchýlit ji od rovnovážné ceny trhu, je důsledkem tohoto zásahu nerovnováha

mezi nabídkou a poptávkou. Vláda proto musí disponovat mechanismy, které odstraní přebytek či pokryjí deficit zapříčiněný novými cenami, aby dále mohly fungovat tržní síly. Mezi některé z mechanismů použitelných pro tento účel patří např. vyrovnávací zásoby, nákupy na podporu cen, omezování nabídky ze zahraničí, produkční kvóty domácím výrobcům, kompenzační platby atd.

Vyrovnávací zásoby

Jde o zásoby fungující na tzv. „nárazníkovém principu“ (angl. buffer stocks – nárazníkové zásoby). Tento způsob regulace cen lze z ekonomického hlediska považovat za nejjednodušší, mající minimální zkreslující vliv na ceny na zemědělském trhu.

Při použití „nárazníkových“ zásob je intervence státu prováděna za účelem stabilizace cen u těch zemědělských výrobků, u kterých dochází k výrazným výkyvům v cenách. Při uplatnění tohoto systému stát nakupuje zemědělské výrobky, pokud jsou ceny příliš nízké, skladuje je a uvádí na trh při přílišném růstu cen.

Princip „nárazníkových zásob“ může být použit nejen ke stabilizaci cen na trhu, ale ve svém důsledku i ke stabilizaci příjmů pro výrobce (stabilizace příjmů však nemusí vždy znamenat jejich celkové zvýšení – její efekt pro výrobce je závislý na elasticitě poptávkové křivky).

Nákupy na podporu ceny

Pro princip „nárazníkových zásob“ je charakteristická skutečnost, že stát je v závislosti na situaci trhu současně nákupcem i prodejcem na vnitřním trhu. V případě státních nákupů na podporu ceny je příležitost k státním prodejmům na vnitřním trhu minimální, pokud vůbec existuje. Je to důsledkem toho, že stát zabezpečuje farmářům dlouhodobě vyšší ceny, než jsou ceny dosažitelné při volném trhu. Podmínkou však je, že musí operovat jak na vnitřním, tak i na zahraničním (světovém) trhu.

Pokud stát pro podporu zemědělských příjmů udržuje trvale vyšší ceny, než je rovnovážná cena vnitřního trhu, tuzemští výrobci vytvářejí vyšší nabídku, než je efektivní poptávka vnitřního trhu, což vede ke zvyšování státních zásob a musí být přijata opatření k jejich likvidaci. Základní možnosti jsou:

- a) zničení fyzické,
- b) zpracování na nepotravinářskou surovinu,
- c) subvencovaný vývoz.

Vzhledem k tomu, že fyzické zničení zásob potravin je z politického a mezinárodního hlediska nepřijatelné a možnosti zpracování na nepotravinářskou surovinu jsou omezené, zůstává hlavním řešením vývoz. Vzhledem k relaci vnitřní a světové ceny je v případě vývozu z důvodu konkurenceschopnosti vyváženého zboží nezbytné poskytnout exportní dotace. Tento systém podpory zemědělství je

až dosud základním prvkem Společné zemědělské politiky Evropských společenství i ostatních vyspělých evropských zemí.

Omezování nabídky ze zahraničí

Omezování nabídky ze zahraničí (omezování dovozu) je dalším velmi důležitým nástrojem pro udržení vyšší hladiny cen zemědělských výrobků (a výrobků vůbec) na vnitřním trhu. Konkrétní formy, jakými je nabídka ze zahraničí omezována, jsou různé a v praxi jsou často uplatňovány jejich kombinace. K základním nástrojům k omezování dovozu patří:

1. **Stanovení minimální dovozní ceny.** Dovozci nesmějí dovážet výrobky za ceny nižší, než je tato cena; systém má dvě základní nevýhody:

- dovážející země nepřímou vyzývá k dražšímu dovozu a tím podporuje zahraniční výrobce;
- systém minimalizuje vliv konkurence na vnitřní trh a oslabuje konkurenční boj mezi dovozci.

2. **Pohyblivá vyrovnávací dávka.** Vychází z nejnižší možné dovozní ceny a prostřednictvím daně (dávky) ji vyrovnává na žádoucí úroveň vnitřní ceny (prahová cena). Systém vyžaduje neustálé monitorování možných dovozních cen a stanovení dávky na úrovni nejnižší dosažitelné ceny pro všechny dovozce (bez ohledu na to, jaké ceny při dovozu skutečně dosahují). Pokud se objeví nový dodavatel s nižší cenou, vyrovnávací dávka je zvýšena pro všechny dovozce. Tento způsob odstraňuje nevýhody minimální dovozní ceny.

3. **Klasická dovozní cla.** Nemají pohyblivý charakter (alespoň v rámci daného finančního roku) a nejsou spojena s určitou cenovou úrovní (prahová cena). Celní tarify mohou být určeny jako částka na jednotku hmotnosti, nebo procentuální podíl z dovozní ceny (ad valorem). Při pevných celních tarifech mohou neefektivnější dovozci být konkurenční na vnitřním trhu, tj. konkurovat nejméně výkonným tuzemským výrobcům.

Další opatření pro omezení dovozu jsou necenového charakteru – jedná se o fyzické omezení dovozu uplatněním dovozních kvót a limitů, či tzv. dobrovolných vývozních omezení. Avšak i tato necenová opatření mají vliv na úroveň ceny na vnitřním trhu.

Produkční kvóty domácím výrobcům

Kvóty jsou fyzické omezení množství produkce, které může farmář vyrábět a dodávat na trh. Kvóta může být uplatněna jako kvóta určité plochy pro danou komoditu či určitého stavu hospodářských zvířat. Druhou formou je kvóta produkce. Ve světě jsou kvóty nejčastěji spojeny s produkcí mléka.

Z ekonomického hlediska se produkční kvóta projevuje jako nástroj velmi problematický. Systém kvót individuálně přidělovaných jednotlivým výrobcům

(většinou na základě skutečnosti za několik uplynulých let), spojený s určitými garantovanými cenami, konzervuje dosaženou výrobní strukturu a do značné míry eliminuje zvyšování efektivity výroby přirozenou alokací zdrojů směrem k efektivnějším výrobcům a vyřazováním nejméně efektivních výrobců z procesu.

Určitým řešením skutečnosti, že systém kvót konzervuje dosažený stav a paralyzuje vývoj efektivity produkce, je zavedení systému obchodovatelných kvót, což však na druhé straně přispívá ke zbytečnému zatěžování produkčních nákladů u efektivnějších výrobců.

Kompenzační platby

Jedním z problémů podpory zemědělců prostřednictvím vysokých cen na vnitřním trhu je její vliv na pokles spotřebitelské poptávky. Systém kompenzačních plateb (deficiency payments) umožňuje zvýšení cen placených farmářům bez promítnutí do cen spotřebitelských.

Základním prvkem kompenzačních plateb je systém, který umožňuje tržním silám volně určovat ceny na trhu – v případě mezinárodně obchodované komodity se jedná o světovou cenu. Výrobci prodávají za tuto cenu a vláda pomocí přímých plateb vyrovnává rozdíl mezi tržní cenou a předem stanovenou garantovanou cenou. Skutečnost, že ke stanovení výše kompenzační platby se používají průměrné tržní ceny, motivuje i za této situace výrobce umístit svou produkci na trhu za co nejvýhodnější cenu.

Tento systém nevytváří přebytky na trhu, je protinflační (nižší ceny potravin) a má značný redistribuční efekt.

U všech uvedených variant zásahu státu na trhu zemědělských výrobků a potravin je zjevné, že zásadním vztahem je vztah mezi neregulovanou rovnovážnou cenou vnitřního trhu, cenou trhu světového (při neexistenci bariér pro dovoz potravinářských a zemědělských výrobků se tyto dvě ceny rovnají) a cenou, kterou vláda považuje za žádoucí pro domácí zemědělské výrobce. Ve všech uvedených schématech je vždy rozhodující, jaký bude rozdíl mezi cenou světovou či rovnovážnou a cenou, kterou se vláda rozhodla garantovat zemědělským výrobcům. Na tomto rozdílu je přímo závislý celkový vliv dané zemědělské politiky na:

- náklady spojené s touto politikou, hrazené buď spotřebitelem (vyšší ceny potravin na vnitřním trhu), či daňovým poplatníkem (výdaje z rozpočtu, např. systém kompenzačních plateb);
- míru ochrany vnitřního trhu před dováženými produkty;
- efektivnost domácích výrobců a jejich konkurenceschopnost na vnějších trzích;
- do jaké míry výrobci reagují na signály vnitřního a zahraničního trhu.

SITUACE ZEMĚDĚLSKÉHO A POTRAVINÁŘSKÉHO TRHU V ČR A SR A VLIVY ZÁSAHŮ STÁTU NA TOMTO TRHU

Při přechodu na tržní ekonomiku je nezbytné vytvořit pro naše zemědělství takový systém, který bude garantovat potravinovou bezpečnost a současně reagovat na vývoj situace na vnitřním a světovém trhu.

Zemědělství výrobci budou nuceni přizpůsobovat svá produkční rozhodnutí signálům trhu vnitřního a do určité míry i světového. Proto je nezbytné pro určení rámce dalšího vývoje našeho zemědělství znát a sledovat vývoj světových trhů potravin a zemědělských výrobků, základní prvky vývoje zemědělské politiky v Evropě (především v ES) i v mimoevropských teritoriích.

Mezinárodní podmínky ovlivňující trh ČR a SR

Situace na světovém trhu potravin je nadále ovlivňována uplatňováním zemědělských politik, ve kterých je podpora zemědělství poskytována ve vazbě na produkci, a to ve většině vyspělých (především evropských) zemí. Největší vliv na světový trh mají vyspělé země sdružené v OECD. Vedle evropských zemí jsou členy OECD: USA, Kanada, Austrálie, Nový Zéland a Japonsko. S výjimkou Japonska se jedná o výrazné exportéry zemědělských komodit s všeobecně nižší podporou zemědělství, než jaká je uplatňována v evropských podmínkách.

Dalším charakteristickým rysem současné situace na světovém trhu je existence výrazných tržních bariér, chránících před dovozy a využívání exportních subvencí k podpoře vývozu a udržení trhů. Výsledkem působení těchto faktorů je trvalý deprese na světovém trhu potravin.

Stále je patrný trend k vytváření obchodních bloků, kde liberalizace obchodu uvnitř bloku bývá často na úkor obchodu s třetími zeměmi. Pokud nedojde k dohodě v rámci GATT, lze očekávat posílení tohoto trendu. V tomto případě je pro naše zemědělství rozhodující orientace na podmínky vytvářené v rámci ES a vznikajícího společného evropského trhu.

Druhou možnou variantou je liberalizace světového obchodu zemědělskými výrobky a potravinami, která je závislá na úspěchu jednání Uruquayského kola v rámci GATT. Lze předpokládat, že v případě dohody dojde k uvolnění bariér omezujících obchod zemědělskými výrobky a ke snižování subvencí do zemědělství. Za těchto podmínek lze pro ČR a SR očekávat tyto důsledky:

- vzhledem k radikálnímu snižování dotací od roku 1990 bude moci ČR a SR vykazat významné snižování subvencí do zemědělství, což je jeden z předpokládaných závěrů, který bude požadován od všech členských zemí GATT;
- v příštích letech u některých výrobků vznikne významnější odbytový prostor, který ČR a SR umožňuje současný směnný kurs národních měn; v rámci opatření na ochranu trhu je nutné v této souvislosti zvažovat možné antiexportní opatření v případě ohrožení stability vnitřního trhu nadměrnými vývozy;

- přestože je otevírání trhu a snižování bariér (vzájemně) pro ČR a SR v tomto období relativně výhodné, postupně, se zvyšováním výkonnosti národních ekonomik a zpevněním kursu národních měn, se může naše zemědělství, pokud nedojde k výraznějšímu posunu v efektivnosti, ocitnout v nekonkurenceschopné pozici jak na vnějším, tak na vnitřním trhu. Tato skutečnost by mohla vyústit v nezbytnost vyšší ochrany vnitřního trhu, což by však bylo v rozporu se závazky přijatými v rámci GATT.

Pro české a slovenské zemědělství existuje jeden reálný cíl a sice být konkurenceschopným v evropském měřítku. Tomu je potřebné přizpůsobit celkové zaměření agrární politiky v oblasti regulace trhu a ochrany vnitřního trhu. Tento cíl je také jednou ze základních podmínek umožňujících integraci našeho zemědělství v rámci Společné zemědělské politiky ES.

Vývoj trhu zemědělských výrobků a potravin v ČR a SR

Základní prvky, které v období 1990 až 1992 ovlivňovaly trh zemědělských a potravinářských výrobků, jsou shodné s faktory, které ovlivňují a podmiňují celkovou transformaci ekonomiky bývalé ČSFR. Těmito prvky jsou:

- cenová liberalizace;
- zavedení vnitřní směnitelnosti měny spojené s devalvací měny;
- liberalizace obchodu vnitřního i zahraničního;
- snižování subvencí ze státního rozpočtu;
- privatizace a transformace.

Z několika důvodů byl trh zemědělskými výrobky a potravinami velmi citelně zasažen již v první fázi transformace ekonomiky. Před samotnou liberalizací cen se spotřebitelské ceny potravin zvýšily v průměru o 25 % (mléčné výrobky a hovězí maso až o 40 %), a to v důsledku odstranění záporné daně z obrátu v červenci 1990, což se promítlo do snížení spotřeby a vzniku přebytků na vnitřním trhu.

Od 1.1.1991 se liberalizovaly ceny téměř ve všech oblastech. V důsledku snížené poptávky ze strany spotřebitelů již v roce 1990, která se ještě zvýraznila v roce 1991, se ceny placené zemědělcům prakticky nezměnily.

V rámci cenového vývoje došlo v roce 1991 ve srovnání s rokem 1990 k výraznému „rozevření cenových nůžek“, které negativně postihlo zemědělský sektor. Porovnáme-li indexy cen vstupů do zemědělství a index cen placených zemědělským výrobcům, je patrné výrazné rozevření těchto nůžek v 1. pololetí 1991, v 2. pololetí nastala určitá stagnace, avšak v 1. pololetí 1992 opět došlo k dalšímu rozevření, i když s nižší dynamikou než v roce 1991. Výrazněji než zemědělské ceny se zvýšily ceny výrobků potravinářského průmyslu a spotřebitelské ceny, které navíc zaznamenaly citelný vzestup již od července 1990, a to v souvislosti se zrušením záporné daně z obrátu. V roce 1992 však již tyto ceny

vykazovaly určitou stabilitu. Ve 3. čtvrtletí 1992 zaznamenaly ceny vstupů určité snížení, ke zvýšení naopak došlo u cen spotřebitelských.

I. Cenové indexy v období 1991 - 1992 v % (XII. 1990 = 100 %) – Price indices in the years 1991 - 1992 in % (December of 1990 = 100 %)

	1991				1992		
	III	IV	IX	XII	III	VI	IX
Ceny vstupů do zemědělství ¹	142,3	150,6	152,9	155,3	166,6	168,1	163,1
Ceny zemědělských výrobků ²	104,2	104,6	96,2	111,2	111,0	103,9	105,5
Ceny výrobků potravinářského průmyslu ³	127,0	121,5	118,7	125,0	135,5	138,4	139,7
Spotřebitelské ceny potravin ⁴	129,7	126,7	128,0	138,1	137,2	138,8	143,4

Pramen: FSÚ⁵

¹prices of inputs in agriculture, ²prices of agricultural products, ³prices of products of food industry, ⁴consumer prices of foods, ⁵resource: Federal Bureau of Statistics

Je zjevné, že potravinářský průmysl i obchod nepromítly stagnaci zemědělských cen do cen spotřebitelských, ale zvýšily svou marži pro tvorbu zisku. V souvislosti s vývojem situace na trhu potravin a dosavadním cenovým vývojem lze pro konec roku 1992 a začátek roku 1993 očekávat určité oživení cen zemědělských výrobků, které by mělo přispět k uzavírání cenových nůžek.

Hodnocení regulačních opatření

Regulační opatření na vnitřním trhu lze hodnotit pozitivně především z hlediska eliminace určité části přebytku z vnitřního trhu a tím i omezení deprese cen u nejkritičtěji postižených komodit (mléko a hovězí maso). Nevýhodou současně fungujícího mechanismu regulace trhu je jeho pomalá reaktivnost na situaci na vnitřním trhu a z toho plynoucí i určitá rizika nevhodného (zpožděného) zasahování do situace na trhu.

Ochrana vnitřního trhu

Pozitivně lze hodnotit zlepšení ochrany trhu zvýšením celních sazeb a zavedením vyrovnávacích dávek. Efekt této vyšší ochrany se projevil v oživení cen u značné části výrobků.

Problematické zůstává další pojetí vyrovnávacích dávek při dovozu, které v roce 1992 nefungovaly jako určitá pohyblivá složka vyrovnávající rozdíl mezi prahovou cenou a cenou dosažitelnou na světovém trhu, ale spíše jako další fixní složka vycházející sice z prahové ceny a ceny dovozu získané v určitém období, avšak dále již nezměněné. Pro rok 1993 je nezbytné opětovně posoudit funkci a úroveň prahových cen a vyrovnávacích dávek.

U většiny zemědělských a potravinářských výrobků lze považovat ochranu vnitřního trhu prostřednictvím současného směnného kursu a zvýšených celních sazeb za postačující. U výrobků, které i při této ochraně jsou konkurenceschopné na vnitřním trhu, lze předpokládat, že se jedná o značné subvencované vývozy.

Použijeme-li současné světové ceny základních zemědělských výrobků, přepočteme je na národní měnu a zatížíme současnou celní sazbou, většina z nich výrazně přesáhne úroveň žádoucí prahové ceny, ze které jsou odvozeny vyrovnávací dávky. Z praktického hlediska, při klasickém uplatnění vyrovnávací dávky, by tato vyrovnávací dávka u řady dovozů nebyla vůbec vybírána.

Stanovení míry ochrany trhu musí být takové, aby se nezbytně zachoval určitý tlak na zvyšování efektivity domácí zemědělské výroby.

Při úpravě prahových cen pro rok 1993 považujeme za vhodné zvážit, zda nadále uplatňovat systém vyrovnávací dávky a pokud ano, u kterých výrobků. Z hlediska toku informací a jejich vyhodnocování orgány regulace a ochrany trhu lze usuzovat, že současný stav v této oblasti nevytváří předpoklady pro funkční využívání vyrovnávací dávky.

Regulace vnitřního trhu

Regulace vnitřního trhu musí nutně reagovat na skutečnost, že u mléka a hovězího masa již postupně dochází na vnitřním trhu k vyrovnání nabídky a poptávky s odpovídajícím pohybem cen. Existenci takových přebytků jako v roce 1991 či začátkem roku 1992 nelze v budoucím období očekávat. Proto již forma regulace trhu prostřednictvím státního výkupu a následného vývozu nebude v takovém rozsahu uplatňována. Podle našeho soudu není účelné rozšiřovat regulaci trhu na další komodity. Pokud jde o úroveň garantovaných cen, lze tyto ceny pro pšenici a mléko ponechat na současné úrovni a uvažovat o zvýšení garantované ceny u jatečného skotu na 35 Kč za 1 kg živé hmotnosti. Tyto návrhy vycházejí z objektivně vyšších nákladů na výrobu jatečného skotu (horší konverze krmiv) ve srovnání s jatečnými prasaty. Dalším důvodem je současná relace mezi cenou mléka a jatečného skotu (1:5), která neodpovídá rovnovážné ceně těchto dvou produktů i relaci cen těchto výrobků v zahraničí (Nový Zéland 1:12,5; Austrálie 1:7; USA 1:10; Kanada 1:7,5; ES 1:10,3; Rakousko 1:10,3).

Je proto žádoucí, aby relace mezi garantovanou cenou mléka a jatečného skotu byla v současné době, kdy již neexistují výrazné přebytky hovězího masa, minimálně 1:7 (např. 5 Kčs/l mléka a 35 Kčs/kg ž. hm. jatečného skotu) a v dlouhodobé perspektivě se přiblížila relaci běžné v evropském měřítku. Řešením není pouze zvyšování garantované ceny hovězího masa, ale také snižování garantované ceny mléka spojené s růstem užitkovosti.

Zachování současného nepoměru mezi cenou mléka a jatečného skotu placenou výrobcům by mohlo v dlouhodobější perspektivě vést k nedostatku hovězího masa na vnitřním trhu a následně k prudkému růstu jeho ceny.

V rámci zásahů státu na trhu zemědělských a potravinářských výrobků je třeba dodržet princip vyrovnávacích zásob fondu tržní regulace fungující na tzv. nárazníkovém principu. Z hlediska možností rozpočtu a celkového zaměření agrární politiky nelze uvažovat o principu trvalých státních nákupů na podporu ceny spojené se subvencovanými vývozy.

Vláda musí vyslat výrobcům jasný signál, u kterých výrobků bude uplatňován systém minimálních a maximálních cen (viz systém tvorby a užití nárazníkových zásob) a jaké tyto ceny budou. Na základě těchto informací musí výrobce rozhodnout o svém výrobním zaměření a nést za své rozhodnutí odpovědnost.

Literatura

- HILL, B. - RAY, D.: Economics for Agriculture. London, Mc Millan 1989.
SAMUELSON, P. A.: L'Economie I, II. Paris, Armand Colin 1982.
VOJTĚCH, V.: Nástroje regulace trhu v ES a vytváření podmínek pro jejich využití v čs. APK. [Výzkumná studie.] Praha, VÚEZVŽ 1991.
VOJTĚCH, V. a kol.: Regulace trhu zemědělských a potravinářských výrobků a strukturální politika v zemědělství. [Výzkumná studie.] Praha, VÚEZVŽ.
Agricultural Policies, Markets and Trade-Monitoring and Outlook 1992. OECD, Paris 1992.
Politiques, Marchés et Echanges Agricoles - Suivi et Perspectives 1991. OCDE, Paris, 1991.

Došlo 31. 12. 1992

VOJTĚCH V., Economic Research Institute for Agriculture, Prague

Control of the agricultural and food product market

Zeměd. Ekon., 39, 1993, No. 2-3, pp. 113-125. - 1 tab., refs. 6, summaries in cz, en

In the present stage of transformation from centrally planned to market economy, the effect to the market on economic development and decisions of the different market entities is enhanced. Important changes also take place in the spheres of agriculture and food production. Hence it is necessary to deal with problems of the agricultural and food product market functioning and of governmental control of this market.

The new agrarian policies for the Czech Republic and Slovak Republic cannot be created without detailed knowledge of the present situation and expected trends of future development of the world food market, of development of OECD agricultural policies, particularly in the EC countries and other developed European countries. The point is not to take over these policies uncritically but to know the external environment in which the present agrarian policy is created and the situations it will have to reflect (e.g. the results of GATT negotiations).

The governments of all countries intervene in the agricultural and food product markets. However, the level of these interventions and control tools differ.

If the level and inevitability of the agricultural market control and its forms are to be determined, the final targets of market control should be identified first.

I believe that the market control should primarily respect the consumers' interests, and only secondarily the producers' interests, that means the producers' interests will be supported by the market control only if they are in harmony with the consumers' interests. It is not possible to apply the arguments of the nonproduction function of agriculture nor of social issues because reaching these aims cannot be provided by the control of agricultural market. These further aims cannot be disparaged in any case, but the means for their achievement should be found outside the scope of market control.

Analyses of the different scenarios of governmental market interventions document that the principle relationship is always that among the uncontrolled equilibrium price of the internal market, price of the world market (these two prices are identical provided there are no barriers for food and agricultural product imports) and the price considered advisable by the government for domestic agricultural producers. All the approaches mentioned always imply as an inherent component the decision on the difference between the world price or equilibrium price and the price which the government decided to guarantee for agricultural producers. There is a direct relationship between this difference and the general impact of agricultural policy on:

- a) the costs arising due to this policy which will be paid either by consumers (higher foodstuff prices in the internal market) or by tax-payers (budget expenditures in form of e.g. deficiency payment system);
- b) the rate of internal market protection towards imports;
- c) the efficiency of domestic producers and their competitiveness in foreign markets;
- d) the producers' responses to signals of internal and foreign markets.

Under these circumstances, not only the form of governmental interventions in the agricultural and food product market is important for creating the agrarian policies of the Czech Republic and Slovak Republic, but also level of market production and farmer's price guarancies adopted.

agrarian policy, market control, GATT, agricultural policy in developed countries

Adresa autora:

Ing. Václav Vojtěch, CSc., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75,
120 58 Praha 2, tel. 627 55 02/238

Upozorňujeme čtenáře, že číslo 4/1993 časopisu

Zemědělská ekonomika

bude věnováno aktuální problematice konkursu a vyrovnání v **úloze zákona při bankrotu**, kterou se zabýval mezinárodní seminář pořádaný v únoru 1993 Výzkumným ústavem zemědělské ekonomiky v Praze.

Odbornou garanci převzalo Středisko pro mezinárodní financování zemědělství Státní university Iowa v USA a zemědělská právní sekce Asociace obhájců ve státě Iowa v reprezentativním složení předních amerických odborníků na uvedenou problematiku.

Z obsahu čísla:

Úvod do problematiky bankrotu (Eric W. Lam)

Předběžné zhodnocení českého zákona o konkursu a vyrovnání z hlediska zkušeností USA s konkurzy a s běžnými, obecně přijatými transakcemi v rámci podnikatelských úvěrů (Richard F. Stageman)

Základy obchodních transakcí se zárukou (Keith G. Meyer)

Otázky a komentář k českému zákonu o konkursu a vyrovnání (John Reitz)

Český zákon o konkursu a vyrovnání (Pet Bauer)

Není pochyb, že náročné tržní prostředí české ekonomiky a českého zemědělství bude průběžně a objektivně selektovat podnikatelské subjekty prosperující a také problémové, jejichž činnost může dospět až k jejich likvidaci.

Negativní výsledek podnikání musí být realizován zákonnou cestou, definující způsob ukončení hospodářských vazeb s podnikatelským okolím. Právě zákon o konkursu a vyrovnání formuluje legislativní postup a stává se rozhodující normou.

Zákon o konkursu USA, zdokonalovaný a praxí téměř sto let prověřovaný, je pro jeho formulaci a praktické užití v našich podmínkách mimořádně cenný.

V případně zájmu o tuto problematiku zasílejte objednávky na časopis
Zemědělská ekonomika č.4/1993 na adresu:

**Ústav zemědělských a potravinářských informací,
Redakce časopisu Zemědělská ekonomika
Slezská 7, 120 56 Praha 2**

DOPADY ZE ZAVEDENÍ DANĚ Z PŘÍJMŮ V ZEMĚDĚLSKÝCH PODNICÍCH ČR

MUŽÍK V., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Dopady ze zavedení daně z příjmů v zemědělských podnicích ČR

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 3, s. 127-142. – 2 grafy, 5 tab., 7 lit., res. čes., angl.

Autor uvádí výsledky analýzy dopadu nahrazení zemědělské daně ze zisku daní z příjmů právnických osob. Na modelu 976 podniků zemědělské prvovýroby jsou vyčísleny dopady změny v systému zdanění zisku při shodném a při rozdílném daňovém základu. Zatímco první model pracuje s predikcí ekonomických podmínek a z nich odvozeného předpokládaného daňového základu jednotlivých zemědělských podniků, druhý model analyzuje dopady ze změn ve zdanění při zahrnutí predikce ekonomických podmínek roku 1993 ve srovnání se skutečností roku 1991. Pozornost je zaměřena na dopad zrušení odpočitatelného minima při spolupůsobení změny daňové sazby a změn ve zdanění zemědělských podniků. Z rozboru výsledků modelových propočtů je odvozen návrh na přechodné uplatnění slevy na dani z příjmů právnických osob pro podniky hospodařící na půdě. Sleva by odrážela bonitu obhospodařované půdy vyjádřenou průměrnou cenou zemědělské půdy subjektu. Návrh je vyčíslen. Potřebnou sumu prostředků na realizaci návrhu by bylo možno přesunout z prostředků určených na dotace zemědělské výroby.

zemědělství, zemědělská politika, daňová politika, daň z příjmů, analýza ekonomická, ekonomické modely v zemědělství

Probíhající ekonomická reforma je provázena zásadními změnami ve vztazích mezi státem a podnikem. Tento proces, naprosto nezbytný k transformaci pojetí ekonomiky z typu centrálně direktivního na typ tržní s omezenější ingerancí státu, je od svých počátků provázen některými problémy a negativními dopady.

Jedním z odvětví, na něž doléhají doprovodné jevy spojené s realizací reformy nejrazantněji, je zemědělství. Je to přirozené, neboť zemědělská výroba patří dokonce i v nejrozvinutějších tržních ekonomikách k odvětvím nejvíce provázeným nedorozhodnými vztahy nejen mezi státem a subjektem provozujícím zemědělskou výrobu, ale i mezi státy navzájem. Specifická role zemědělství jak

v národním hospodářství státu, tak i v širších souvislostech, je spojena především s tím, že potraviny jsou základní potřebou člověka a zemědělství není jen výrobním odvětvím, ale i spoluvůrcem kulturní krajiny. S přihlédnutím k výše zmíněným i dalším specifikům nelze proto na zemědělství bez rizika aplikovat stejná pravidla vztahů mezi podniky a státem jako v jiných, podstatně flexibilnějších odvětvích.

Na jedné straně musejí být uplatňována v rozumné míře regulační opatření napomáhající omezení dovozu a podporující export, aby při relativně nízkých cenách mnohých zemědělských surovin na světovém trhu nebylo naše zemědělství, s ohledem na práh potravinové bezpečnosti a další vnitřní limitující faktory, ohroženo. Do této skupiny regulačních opatření patří i podpora zemědělství v rámci subvenční politiky, která však v podmínkách probíhající ekonomické reformy nemůže mít jen tyto cíle. Podstatná část prostředků vyčleněných státem na subvence musí být využívána na nezbytnou a mimořádně náročnou restrukturalizaci výroby v důsledku odstoupení od dřívějšího kritéria maximalizace zemědělské produkce.

Na druhé straně nelze přitom zemědělství zprostit daňových povinností zajišťujících zdroje do státního i místních rozpočtů. I v této oblasti je však nutné zohlednit specifika zemědělství. Samozřejmě jen v takovém rozsahu, aby ostatní odvětví nemusela na tento obor nepřiměřeně doplácet a aby nebyla narušena vnitřní konzistentnost daňového systému. Z globálního pohledu vytváří nová daňová soustava příznivější podmínky pro ekonomiku zemědělských podniků než tomu bylo doposud. Při hlubším rozboru lze ale vystopovat některé negativní důsledky spojené s jejím zavedením. Řada disproporcí je přitom důsledkem toho, že nová daňová soustava není aplikována na stabilní a konsolidovanou ekonomiku, jak tomu odpovídá její charakter. V současné době se nachází naše zemědělství v krizi, již druhým rokem je očekávána hluboká ztráta v hospodářském výsledku a o mnoho lépe na tom naše zemědělství nebude ani v roce 1993.

Všechny výše uvedené skutečnosti by měla daňová soustava v přechodném období alespoň do určité míry reflektovat.

V práci se soustředíme na posouzení a modelové propočty vlivu nahrazení zemědělské daně ze zisku daní z příjmů právnických osob v oblasti zemědělské prvovýroby, tj. prakticky v rozsahu stávajících zemědělských družstev a státních statků ČR.

ZMĚNY V ZÁKONNÉ ÚPRAVĚ DANĚ

Zdaňování příjmů právnických osob upravuje část druhá zákona č. 286/1992 Sb., o daních z příjmů.

Na rozdíl od zákona č. 172/1988 Sb., o zemědělské dani ve znění pozdějších předpisů, podléhají dani z příjmu právnických osob akciové společnosti, společnosti s ručením omezeným, komanditní společnosti, zemědělská družstva,

státní podniky a sdružení právnických osob. Zisk veřejné obchodní společnosti se rozpočítává na jednotlivé společníky a u nich tvoří dílčí základ daně.

Daň z příjmů právnických osob je stanovena ve výši 45 % základu daně. Základem daně je vykázaný hospodářský výsledek zjištěný v soustavě podvojného účetnictví a upravený o další částky podle §23. Problematiku nákladů podrobněji vymezuje § 24 a 25. Jedná se vesměs o zpřísnění podmínek, např.:

- neuplatňuje se již odpočitatelné minimum u podniků zemědělské prvovýroby a dani podléhá celý zisk, respektive upravený hospodářský výsledek;
- zůstatkovou cenu hmotného a nehmotného majetku lze zahrnovat do nákladů jen do výše příjmů z jeho prodeje nebo výše náhrad zahrnutých do základu daně s výjimkou zůstatkové ceny pěstitelských celků trvalých porostů a zvířat při jejich vyřazení, kterou je možno zahrnout celou;
- nájemné při sjednání práva koupi najaté věci se uznává do nákladů za podmínky:
 - doba nájmu je delší než 40 % stanovené doby odpisování, nejméně však 3 roky,
 - kupní cena najaté věci není vyšší než zůstatková cena, kterou by věc měla při odepisování podle zák. 286/1992 Sb. (dosud byla jediná podmínka doba odpisování nejméně 2 roky).

Naopak se nově umožňuje odčítat od základu daně hodnotu darů poskytnutých subjektům uvedeným v § 20, odst. 4 zákona, pokud činí hodnota daru alespoň 2000 Kčs.

I. Přehledné srovnání nového a dosavadního zdanění - Brief comparison of new and old taxation system

	Daňová soustava ¹	
	současná ²	nová ³ od 1. 1. 1993
Rozsah působnosti ⁴	veškeré právnické osoby zapsané do obchodního rejstříku ⁵	totéž s výjimkou v.o.s. a komplementářů komanditní společnosti ⁶
Odpočitatelné minimum ⁷	ano ⁸	ne ⁹
Odpočet hodnoty daru ¹⁰	ne	ano
Zahrnutí zůstatkové ceny ZP do nákladů ¹¹	plně ¹²	částečně ¹³
Nájemné do nákladů (finanční leasing) ¹⁴	min. 2 roky ¹⁵	min. 3 roky ¹⁶
Sazba daně ¹⁷	50 %	45 %

¹tax system, ²present, ³new, ⁴scope of activity, ⁵all legal entities incorporated in Register of Business Names, ⁶the same, excluding public partnership and complementary entities of the partnership, ⁷deductible minimum, ⁸yes, ⁹no, ¹⁰deduction of the value of gift, ¹¹inclusion of net book value of fixed assets from costs, ¹²fully, ¹³partially, ¹⁴rental into costs (financial leasing), ¹⁵minimum 2 years, ¹⁶minimum 3 years, ¹⁷tax rate

ROZBOR VLIVU ZMĚNY VE ZDANĚNÍ

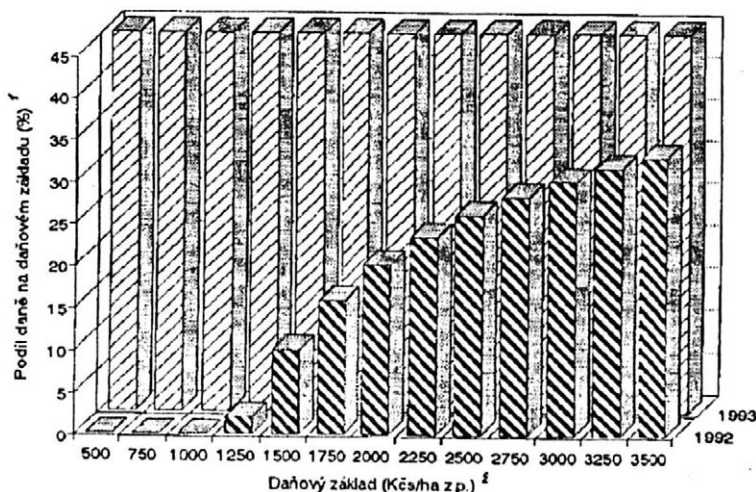
Jestliže chceme zevrubně posoudit vliv změny ve zdanění, je nutno problém analyzovat alespoň z těchto tří hledisek:

- působení změny na jednotlivý podnik při stejném uvažovaném daňovém základu,
- působení na agregace podniků, případně sumu všech podniků, při stejném uvažovaném daňovém základu,
- působení na agregace podniků a sumu všech podniků při rozdílném daňovém základu daně.

Působení změny ve zdanění na jednotlivý podnik

Nová daň z příjmů právnických osob znamená z tohoto hlediska pro zemědělský podnik jednoznačně negativní dopad. Dosavadní sazba daně ze zisku podle zákona o zemědělské dani sice činila 50 % z daňového základu, avšak značné zvýhodnění pro zemědělský podnik znamenala odpočitatelná položka ve výši 1200 Kčs na každý hektar obhospodařované půdy.

Toto opatření bylo přijato v dobách, kdy stát reguloval ekonomické podmínky pro zemědělskou výrobu ve smyslu zrovnoprávnění všech přírodních a ekonomických podmínek s podmínkami v jiných odvětvích národního hospodářství.

1 Nové a dosavadní zdanění v závislosti na výši daňového základu - New and old taxation system in dependence on the base

¹proportion of tax in tax base, %

²tax base, Kčs/ha of farm land

Dřívější zásahy státu prostřednictvím především pozemkové daně a diferenciálních příplatků měly za důsledek stav, kdy zemědělské podniky v horších (dokonce i extrémně nepříznivých) podmínkách dosahovaly prakticky stejné nákladové rentability jako podniky v nejlepších přírodních podmínkách. Nadto byla ještě pro zemědělství přiznána odpočitatelná položka ve vazbě na obhospodařovanou zemědělskou půdu, jež spolu s výhodnější sazbou daně ze zisku (50% proti jinak obvyklým 55 %) stavěla zemědělství do výhodnější pozice než většinu jiných odvětví. Tato odpočitatelná položka byla původně diferencována podle přírodních podmínek (skupin PES) s vyšší hodnotou na lepších půdách a nižší na horších. Pozdějším sjednocením sazby odpočitatelné položky byly horší přírodní podmínky v tomto směru zvýhodněny oproti lepším podmínkám, neboť zisk zde s ohledem na nižší intenzitu zemědělské výroby nemusel dosahovat v přepočtu na jeden hektar takové výše jako v lepších podmínkách.

Odbourání odpočitatelné položky je logickým krokem v procesu sjednocování ekonomických podmínek pro všechna odvětví, všechny formy vlastnictví, všechny daňové subjekty. V současné mimořádné situaci ale tento krok pro dobře hospodařící zemědělské podniky přináší výrazné ztížení podmínek oproti dosavadnímu stavu. Co znamená pro podnik nová daň z příjmů, je patrné z obr. 1. Vidíme, že při libovolné reálně dosažitelné výši zisku na 1 ha z.p. je nové zdanění vyšší než dosavadní. Čím menší (kladný) zisk, tím větší dopad. Ztrátové podniky nebudou změnou daně samozřejmě zasaženy.

Působení na agregace podniků

Zatímco u analýzy vlivu změny sazby na jednotlivý podnik se jedná o jednoduchý propočet vedoucí k jasným závěrům, v případě agregací podniků je situace poněkud složitější. Jedná se o to, že v souboru podniků se vyskytují jak podniky s kladným, tak i záporným ziskem. Současně je poměr daně k vytvořenému zisku před rokem 1993 významně ovlivněn odpočitatelnou položkou 1200 Kčs.ha⁻¹.

Proto byl proveden modelový propočet na souboru 976 podniků z databáze VÚEZVŽ, kdy každému jednotlivému podniku byla spočtena daň podle dosavadního i nového zákona, a to ze stejného daňového základu. Daňový základ vstoupil do výpočtů ve třech variantách, přičemž první varianta (a) představuje podnikově propočtenou predikci na rok 1993, další varianty (b, c) představují další fáze perspektivně nezbytného pozitivního vývoje rentability zemědělské prvovýroby. Za základ byly položeny předpokládané náklady roku 1993 (ve všech variantách), zatímco předpokládané výkony roku 1993 ve variantě (a) s průměrnou mírou nákladové rentability cca - 5 % byly pro další dvě varianty korigovány na hladinu odpovídající průměrné míře nákladové rentability za všechny analyzované podniky na úrovni (b) = 0 %, (c) = 5 %.

Použitý metodický postup kvantifikace zajistil, že variabilita daňového základu analyzovaného souboru se pravděpodobně nebude příliš lišit od

skutečné variability v konkrétních podmínkách nadcházejících období. Lze nejvýše čekat, že vlivem transformace a „přirozeného výběru“ dojde k jejímu mírnému prohloubení. Variantní propočty jsou uvedeny v tab. II, III a IV. Tabulky obsahují jak celkovou změnu za soubor podniků, tak i údaje o vlivu změny sazby v jednotlivých agregacích skupin PES a umožňují porovnání vlivu podle variant v rozdílných přírodních podmínkách.

K posouzení analyzovaných vlivů byly skupiny PES sdruženy do šesti agregací:

skupiny PES	č. agregace PES
1 – 6	1
7 – 12	2
13 – 18	3
19 – 24	4
25 – 30	5
31 – 42	6

II. Modelové porovnání daně z příjmů 1993 a daně ze zisku 1991 v Kčs/ha při stejném bilančním zisku na souboru 976 zemědělských podniků ČR. Varianta (a): Náklady roku 1993, výkony upraveny na průměrnou míru rentability k nákladům: -5 % - Model comparison of income tax 1993 and tax gain 1991 in Kčs/ha at the same balance profit in a set of 976 agricultural enterprises Czech Republic. Variant (a): Costs in 1993, performances modified to average profit rate to costs: -5 %

Agreg. PES	U podniků v souboru celkem ²			U podniků s kladným ziskem							
				do 1 200 Kčs na ha z.p. ³		nad 1200 Kčs na ha z.p. ⁴			celkem ⁵		
	1991	1993	index	1991	1993	1991	1993	index	1991	1993	index
1	859	1 137	1,324	0	326	1 337	1 744	1,304	1 237	1 637	1,324
2	653	943	1,443	0	318	1 125	1 552	1,380	921	1 328	1,443
3	423	674	1,592	0	294	922	1 370	1,486	691	1 100	1,592
4	142	255	1,790	0	273	851	1 306	1,535	474	848	1,790
5	53	124	2,367	0	208	509	998	1,960	255	604	2,367
6	113	119	1,054	-	-	3 516	3 704	1,054	3 516	3 704	1,054

Celkem ⁶ mil. Kčs	851,1	1 348,3	1,584	0	108,8	851,1	1 239,5	1,456	851,1	1 348,3	1,584
---------------------------------	-------	---------	-------	---	-------	-------	---------	-------	-------	---------	-------

¹aggregated production and economic post, ²in enterprises in set - total, ³in enterprises with positive profit to 1.200 Kč/ha of farm land, ⁴in enterprises with positive profit over 1.200 Kčs/ha of farm land, ⁵in enterprises with positive profit - total, ⁶total in thousand Kčs

Z modelových propočtů v první řadě vyplývá, že nejen na jednotlivých podnicích, ale i na agregacích podniků zahrnujících v sobě jak ziskové, tak i ztrátové podniky, se projevuje i přes snížení sazby zrušení odpočitatelné položky vesměs negativně. Ve variantě (a) je nová daň v průměru o 58,4 % vyšší než dosavadní, ve variantě (b) činí tento rozdíl 23,9 % a ve variantě (c) se jedná již jen o 19,4 % zvýšení. Z toho lze odvodit závěr, že vzrůstající efektivnost zemědělské výroby s sebou ponese snížení rozdílu mezi novou a dosavadní daní. Varianty (b) a zejména (c) jsou ovšem otázkou delšího časového období. V absolutním vyjádření činí zvýšení daně při shodném daňovém základu ve variantě (a) cca 500 mil. Kčs, ve variantě (b) rovněž 500 mil. Kčs a ve variantě (c) cca 670 mil. Kčs. Důležitým závěrem plynoucím z modelových propočtů je skutečnost, že změna ve zdanění se projeví značně rozdílně v různých přírodních podmínkách.

III. Modelové porovnání daně z příjmů 1993 a daně ze zisku 1991 v Kčs/ha při stejném bilančním zisku na souboru 976 zemědělských podniků ČR. Varianta (b): Náklady roku 1993, výkony upraveny na průměrnou míru rentability k nákladům: 0 % - Model comparison of income tax 1993 and tax gain 1991 in Kčs/ha at the same balance profit in a set of 976 agricultural enterprises Czech Republic. Variant (b): Costs in 1993, performances modified to average profit rate to costs: 0 %

Agreg. PES	U podniků v souboru celkem ²			U podniků s kladným ziskem							
				do 1200 Kčs na ha z.p. ³		nad 1200 Kčs na ha z.p. ⁴			celkem ⁵		
	1991	1993	index	1991	1993	1991	1993	index	1991	1993	index
1	1 722	1 876	1,090	0	406	2 434	2 648	1,088	2 410	2 626	1,090
2	1 486	1 678	1,129	0	140	2 007	2 264	1,128	1 972	2 227	1,129
3	1 067	1 284	1,204	0	226	1 607	1 904	1,185	1 416	1 704	1,204
4	399	554	1,388	0	238	1 085	1 434	1,322	833	1 156	1,388
5	195	298	1,526	0	121	771	1 152	1,493	637	973	1,526
6	230	248	1,080	0	227	3 511	3 618	1,030	1 984	2 143	1,080

Celkem ⁶ mil. Kčs	2 113,9	2 618,4	1,239	0	54,5	2 113,9	2 563,9	1,213	2 113,9	2 618,4	1,239
---------------------------------	---------	---------	-------	---	------	---------	---------	-------	---------	---------	-------

1-6 viz tab. II - for 1-6 see Tab. II

Směrem k horším přírodním podmínkám se ve všech třech variantách negativní dopad zavedení nové daně prohlubuje, a to až do agregace PES č. 5. V poslední agregaci, zahrnující nejhorší přírodní podmínky, je dopad relativně

malý, s výjimkou varianty (c) dokonce menší než v lepších přírodních podmínkách.

IV. Modelové porovnání daně z příjmů 1993 a daně ze zisku 1991 v Kčs/ha při stejném bilančním zisku na souboru 976 zemědělských podniků ČR. Varianta (c): Náklady roku 1993, výkony upraveny na průměrnou míru rentability k nákladům: 5 % - Model comparison of income tax 1993 and tax gain 1991 in Kčs/ha at the same balance profit in a set of 976 agricultural enterprises Czech Republic. Variant (c): Costs in 1993, performances modified to average profit rate to costs: 5 %

Agreg. PES	U podniků v souboru celkem ²			U podniků s kladným ziskem							
				do 1200 Kčs na ha z.p. ³		nad 1200 Kčs na ha z.p. ⁴			celkem ⁵		
	1991	1993	index	1991	1993	1991	1993	index	1991	1993	index
1	2 483	2 633	1,061	0	316	3 397	3 597	1,059	3 338	3 540	1,061
2	2 248	2 452	1,091	0	236	2 915	3 164	1,085	2 727	2 975	1,091
3	1 715	1 969	1,148	0	291	2 255	2 569	1,139	2 109	2 422	1,148
4	721	950	1,318	0	254	1 449	1 844	1,273	1 153	1 520	1,318
5	379	535	1,409	0	262	1 215	1 634	1,344	934	1 316	1,409
6	462	509	1,103	0	275	3 988	4 129	1,035	2 015	2 222	1,103

Celkem ⁶ mil. Kčs	3 463,7	4 134,2	1,194	0	77,6	3 464,0	4 056,6	1,171	3 463,7	4 134,2	1,194
---------------------------------	---------	---------	-------	---	------	---------	---------	-------	---------	---------	-------

1-6 viz tab. II - for 1-6 see Tab. II

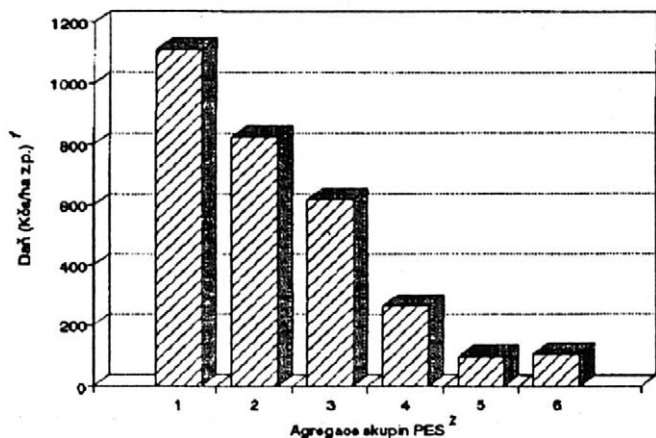
Nelinearitu vztahu mezi změnou zdanění a přírodními podmínkami lze vysvětlit skutečností, že zisk ze zemědělské výroby ve vztahu k nákladům směrem k horším přírodním podmínkám rapidně klesá, ztráta je vysoká, relativně vysoký je i podíl podniků s kladným ziskem nižším než 1 200 Kčs.ha⁻¹. Proto u podniků výrazněji zaměřených na zemědělskou výrobu je dopad změny ve zdanění tím větší, čím jsou horší podmínky, v nichž podnik hospodaří. Na druhé straně se zejména v nejhorších přírodních podmínkách (agregace PES č. 6) nachází poměrně vysoký podíl podniků s vyšším podílem nezemědělské činnosti. U řady z nich očekáváme, že v roce 1993, v podmínkách počínající stabilizace ekonomiky v České republice, budou ztráty plynoucí ze zemědělské výroby plně kryty rentabilnější nezemědělskou činností. Relativně vysoká hodnota předpokládaného zisku plynoucího z této činnosti v přepočtu na hektar je příčinou toho, že na změnu ve zdanění nebude mít odbourání odpočitatelné položky 1 200 Kčs zdaleka takový vliv, jako na dobře hospodařící podniky, zaměřené spíše na zemědělskou výrobu.

Dosavadní daň tedy byla ve vztahu k horším přírodním podmínkám „milosrdnější“ než k lepším. Podniky hospodařící ve vyšších skupinách PES budou novou daň z příjmů zatíženy v průměru podstatně více než dosud. Ve variantě (a) odpovídající předpokládaným podmínkám roku 1993 lze očekávat zvýšení daně z příjmů v agregaci skupin PES č. 5 dokonce o 136,7 % (!), přitom se jedná především o podniky s nižším podílem nezemědělské činnosti.

Mírnější dopad mohou očekávat jen podniky s vysokým podílem nezemědělské činnosti, kde i dosavadní systém daně ze zisku zdaňoval vytvořený zisk poměrně razantně s ohledem na to, že odpočitatelná položka 1 200 Kčs tvořila ve vztahu k vytvořenému zisku jen relativně malý podíl. A právě vysoké zastoupení takovýchto podniků v agregaci PES č. 6 způsobuje, že dopad změny daně zde není tak markantní jako v předcházející agregaci č. 5, kde podíl nezemědělské činnosti je v průměru podstatně nižší. Prakticky jen v této agregaci se silněji projevuje snížení sazby daně z 50 % na 45 %.

Působení v kontextu predikce ekonomických podmínek roku 1993

Ve skutečnosti ovšem lze očekávat, že změna zdanění bude podstatně výraznější, než jak bylo ukázáno na modelových příkladech. Zatímco v roce 1991 nedosáhl celkový objem daně ze zisku u zemědělských družstev a státních statků ČR ani 100 mil. Kčs, v roce 1993 očekáváme, že daň z příjmů právnických osob u těchto podniků vzroste na cca 1 300 až 1 500 mil. Kčs.

2. Změna zdanění podle agregací PES, ZD a státní statky ČR 1993 - 1991 - The change in taxation according to aggregations of production and economic groups of cooperatives and state farms of CR in 1993 - 1991

¹tax, Kčs/ha of farm land

²aggregation of production and economic groups

Na předpokládaném zvýšení se ovšem budou podílet nejen změny v systému zdanění, ale i celá řada dalších vlivů, jež byly do stimulačních propočtů zahrnuty (inlace, předpokládaná změna cen a objemu výkonů a nákladů, změny v ostatních daních atd.). Očekáváme, že rok 1993 by měl přinést určité zlepšení hospodářského výsledku, a to spíše v lepších než horších přírodních podmínkách. V rámci simulačního modelu kvantifikace výrobních a ekonomických podmínek v roce 1993 v souboru 976 zemědělských družstev a státních statků ČR bylo propočteno, že bilanční zisk by měl vzrůst z cca -9,9 mld Kčs ztráty v roce 1991 na cca -5,4 mld Kčs. Měl by se zvýšit i počet podniků dosahujících kladného zisku. Souhrnně se očekávaný vývoj promítne do změny ve zdanění zisku v různých přírodních podmínkách asi tak, jak ukazuje obr. 2. I přes výrazné zvýšení zatížení zemědělské půdy daní z příjmů v lepších přírodních podmínkách ponese tento dopad podniky zde hospodařící relativně snadno s ohledem na to, že se na něm bude podílet nejen změna systému zdanění zisku, ale i očekávané zlepšení relace mezi náklady a výkony. Velmi intenzívně se projeví mj. i nová konstrukce a sazby daně ze zemědělských podniků. Ta činila v roce 1991 např. v agregaci PES č. 1 v průměru cca 2 100 Kčs.ha⁻¹, v roce 1993 se však sníží na pouhých cca 1 000 Kčs.ha⁻¹. Naopak v horších přírodních podmínkách nebyla doposud zemědělská půda zdaňována, ale od roku 1993 budou dani podléhat všechny zemědělské pozemky. Např. v agregaci PES č. 4 (dosud prakticky téměř bez daně z pozemků) bude činit daň téměř 400 Kčs.ha⁻¹.

Z výše uvedeného je patrné, že poněkud jinak se jeví izolované posouzení změny ve zdanění zisku a jinak v kontextu s dalšími očekávanými změnami.

Celkově je možno učinit závěr, že nahrazení zemědělské daně ze zisku daní z příjmů právnických osob při spolupůsobení dalších faktorů, zejména změn ve zdanění zemědělských pozemků, nejhůře dopadne na prosperující podniky hospodařící v oblastech charakteristických:

- horšími přírodními podmínkami,
- nižším podílem nezemědělské činnosti,
- nedostatkem vlastního kapitálu,
- nižší průměrnou rentabilitou.

Přitom se jedná právě o oblasti, na něž musí být zaměřena pozornost státu s ohledem na to, že právě sem musí být směřována značná část subvenčních prostředků na restrukturalizaci výroby. U podniků nacházejících se v těchto podmínkách a dosahujících přitom zde kladného zisku, bude zavedení nové daně z příjmů prvkem, jenž bude v kontextu s dalšími faktory na rozdíl od dosavadního systému působit destimulačně.

NÁVRH NA ŘEŠENÍ

Na základě provedených analýz navrhujeme k řešení problémů spjatých s nahrazením zemědělské daně ze zisku novou daní z příjmů právnických osob přiznat podnikům zemědělské prvovýroby hospodařícím na půdě slevu z daně z příjmů právnických osob, a to v závislosti na bonitě obhospodařované půdy vyjádřené průměrnou cenou zemědělské půdy podniku. Návrh předpokládá, že bonita půdy se promítne do slevy prostřednictvím procenta z daně vypočtené v daňovém přiznání.

Slevu daně lze vyjádřit výpočtovým vzorcem:

$$\text{sleva daně v \%} = \frac{43\,000 - \text{průměrná cena zemědělské půdy}}{15\,000} \times 100$$

Parametry vzorce byly v rámci výzkumu propočítávány variantně a v uvedeném vzorci jsou stanoveny s přihlédnutím k tomu, aby při minimalizaci celkové sumy slevy bylo ještě zajištěno dostatečně stimulativní působení.

Návrh byl vykvantifikován na souboru 902 podniků zemědělské prvovýroby ČR, reprezentujícím cca 89 % výměry zemědělské půdy zemědělských družstev a statků České republiky. Tento soubor, jenž obsahuje požadované údaje o průměrné ceně zemědělské půdy podniku a další nezbytné údaje, není shodný se souborem, na němž byly kvantifikovány podmínky roku 1993 a analyzován vliv změny ve zdanění, je jeho podmnožinou. V rámci tohoto redukovaného souboru bylo však možno s ohledem na dostatek podkladových údajů spočítat přesněji předpokládanou průměrnou cenu zemědělské půdy za podnik.

Z tab. V lze vyčíst působení případného uplatnění výše uvedeného návrhu v modelových podmínkách roku 1993. S ohledem na to, že se nejedná o úplný soubor podniků, jsou výsledky modelových propočtů převedeny na relativní ukazatele, tj. na 1 ha z.p. a na procenta. Pouze vypočtená sleva je vyčíslena rovněž v absolutní hodnotě. Z tabulky patrnou sumu této slevy pro dané podmínky a daný soubor podniků lze převést na úplný soubor všech podniků zemědělské prvovýroby ČR pomocí koeficientu 1,27. Takto vypočtený odhad slevy činí v přepočtu na všechny podniky zemědělské prvovýroby České republiky cca 300 mil. Kčs.

Výsledky propočtů ukazují, že uplatnění návrhu by mělo pozitivní efekt. Sleva by měla být sice teoreticky uplatňována pro všechny zemědělské podniky s průměrnou cenou zemědělské půdy překračující 43 000 tis. Kčs.ha⁻¹, v praxi by se však sleva týkala jen menšího podílu podniků – pouze těch, které v těchto podmínkách současně dosáhnout kladného zisku.

V. Simulační kvantifikace dopadu návrhu na slevu daně z příjmů pro podniky České republiky hospodařící na půdě (na modelových podmínkách roku 1993 v agregacích skupin PES) – Simulating quantification of the impact of proposal for income tax allowance for enterprises of the Czech Republic farming on the land (in model conditions in 1993 in aggregations of production-economic groups)

Agreg. PES ¹	Charakteristika agregace ²					Dopady realizace ³					Podíly podniků v agregaci ⁴				
	nákladová rentabilita ⁵	zisk ⁶	cena z.p. ⁷	nová daň z pozemků ⁸	subvence ⁹ v roce 1991	daň z příjmů ¹⁰ 1993		sleva daně ¹³			celkem na celkovém počtu ¹⁷	s daní bez slevy ¹⁸	s daní při slevě ¹⁹	s cenou z.p.nad 43 000 Kčs na ha ²⁰	se skutečně uplatňovanou slevou ²¹
	%	Kčs/ha	Kčs/ha	Kčs/ha	Kčs/ha	bez slevy ¹¹	při slevě ¹²	celkem ¹⁴	na 1 ha	podíl na výkonech ¹⁵					
1	5,08	1 604	94 428	769	450	1 282	1 282	0	0	0,00	4,32	74,36	74,36	0,00	0,00
2	2,78	910	72 802	563	645	910	910	0	0	0,00	11,86	73,83	73,83	0,00	0,00
3	1,29	369	55 101	414	394	690	684	2 934	7	0,02	16,85	69,08	69,08	5,92	4,61
4	-5,29	-1 256	37 310	271	839	264	129	156 338	135	0,57	44,79	40,35	36,88	76,24	30,69
5	-9,71	-2 205	23 512	164	1 936	157	13	66 749	145	0,67	20,62	27,96	10,22	98,92	27,42
6	-16,34	-4 886	12 955	78	3 468	118	0	3 933	118	0,45	1,55	14,29	0,00	100,00	14,29

aggregation of productional and economic groups, ²characteristics of aggregation, ³impacts of materialization, ⁴shares of enterprises in aggregation, ⁵cost profit rate, ⁶profit, ⁷price of farm land, ⁸new land tax, ⁹subsidies in 1991, ¹⁰income tax, ¹¹without discount, ¹²at discount, ¹³tax allowance, ¹⁴total, ¹⁵per 1 ha, ¹⁶share in performances, ¹⁷total in total number, ¹⁸with tax without discount, ¹⁹with tax at discount, ²⁰with price of farm land, over 43.000Kčs/ha, ²¹with actually claimed discount

Podíl podniků, kterých by se sleva daně z příjmů týkala, je v podmínkách roku 1993 v jednotlivých agregacích skupin PES značně odlišný, a to s ohledem jak na zastoupení podniků s nižší cenou půdy, tak i předpokládaný dosahovaný zisk. Největší je tento podíl v agregaci č. 4 a 5. V lepších než těchto přírodních podmínkách je zastoupení podniků nízké (popř. nulové, jestliže se jedná o agregace, kde všechny podniky mají průměrnou cenu zemědělské půdy nad 43 000 Kčs.ha⁻¹). V nejhorších podmínkách je podíl podniků se slevou ovlivněn zejména výší daňového základu. Zde bude dosahovat kladného zisku jen zlomek podniků, takže i když všechny podniky mají nízkou cenu půdy, sleva se u nich prakticky téměř neuplatní s ohledem na vysokou ztrátovost. Sleva by tedy v praxi byla pro podnik tím větší, čím horší jsou přírodní podmínky hospodaření a současně čím vyššího zisku by podnik v daných podmínkách dosáhl.

Uplatnění návrhu na slevu by stimulovalo v těchto podmínkách podniky k dosahování co nejvyšších, a tím méně zdaněných zisků. Navíc však s ohledem na to, že v bezprostředním okolí ziskových podniků se bude obvykle nacházet větší počet podniků ztrátových (tedy i málo perspektivních), by byla tímto opatřením zlepšena možnost plošné expanze dobře hospodařících podniků. Z hlediska jak produkční, tak i mimoprodukční role zemědělství ve státě by mohlo toto finančně nepřiliš náročné opatření významně spolupůsobit v procesu restrukturalizace venkova.

Aby se zajistilo, že slevu nebudou uplatňovat podniky s extrémně vysokým podílem nezemědělské činnosti, bylo by ovšem nezbytné stanovit limitující kritérium, že na slevu bude mít nárok pouze podnik s převažující zemědělskou výrobou.

Z tab. V je patrné, že sleva na 1 ha z.p. nepřekračuje v žádné agregaci v průměru 145 Kčs, zatímco subvence vyplacené v roce 1991 byly řádově vyšší (6krát v agregaci č. 4, cca 13krát v agregaci č. 5 a téměř 30krát vyšší v agregaci č. 6). Z toho je zřejmé, že by bylo možné o sumu slevy (cca 300 mil. Kčs) krátiť subvence a realizaci návrhu by tak nevznikl nárok na dodatečné prostředky ze státního rozpočtu.

Zatímco u subvencí, ať již jsou kritéria pro jejich poskytování konstruována sebepečlivěji, nelze se často vyhnout subjektivnímu přístupu, uvedený návrh tímto nedostatkem netrpí. Vazba je zcela zřetelná: hospodaříš-li na zemědělské půdě ve ztížených přírodních podmínkách a dosáhneš-li přesto kladného zisku, bude ti ponecháno k dalšímu rozvoji relativně více zdrojů k užití než podniku hospodařícímu v lepších podmínkách. Jedná-li se o méně perspektivní ztrátový podnik, nárok na změkčení podmínek nevzniká. Uplatnění návrhu by bylo systémovým přístupem k urychlení ekonomické reformy v těch oblastech, kde je v nejbližších letech nezbytná restrukturalizace výroby a které jsou přitom charakteristické nedostatkem vlastního kapitálu.

- KAMINSKÝ, R.: Reforma daňové soustavy. Účtovnictvo 1991, č. 2-3.
KLAK, J.: Daň z obratu, dovozní přírážka a nový systém daní. SOFTIR 1991.
KLAK, J. a kol.: Komentáře k daňovým zákonům. INVENTA, 1991.
Nová daňová soustava. Poradce podnikatele 1992, č. 6-7.
Zákon č. 172/88 Sb. o zemědělské dani.
Zákon č. 212/92 Sb. o soustavě daní.
Zákon č. 280/92 Sb. o daních z příjmů.

Došlo 31. 12. 1992

MUŽÍK V., Economic Research Institute for Agriculture, Praha

Impacts and introduction of the income tax in agricultural enterprises of the Czech Republic

Zeměd. Ekon., 39, 1993, no. 2-3, pp. 121-142. -2 graphs, 5 tabs., refs. 6, summaries in cz, en.

In the article there are summarized certain results of the analyses and conclusions following from the model calculations of the effect of agricultural profit tax having replaced the income tax of legal bodies in the sphere of agricultural primary production. Model calculations of the impact of taxation change were carried out in particular enterprises of agricultural primary production in the Czech Republic (agricultural cooperatives and state farm), first using the same tax base. The basic variant represents a prediction for the year 1993 and the other two variants represent further phases of positive development of rentability of agricultural primary production. In all the variants, the costs expected for 1993 were taken as a base, while expected performances of the year 1993 in the basic variant with the average rate of cost rentability cca 5 % were regulated for the other variants to the average cost rentability rate of the 0 % value or of 5 % value, respectively. In the basic variant, the new tax calculated is at the average by 58.4 % higher than the up-to-now one, in other variants with higher production efficiency it is higher by 23.9 % or 19.4 %, respectively. Expressed absolutely, the tax increase represents, using the same tax base, approximately 500 to 670 million Cz. crowns according to the variant. The change in taxation will be manifested differently under the

different natural conditions. A negative impact of the new tax introduction is deepened towards the worse natural conditions (excluding marginal ones). A relatively high profit in recalculation of non-agricultural activity performed under the marginal conditions per hectare and at the same time a higher share of unprofitable enterprises will moderate the effect of elimination of the deductible item of 1,200 Cz. crowns here. Enterprises under the submarginal conditions with low share of non-agricultural activity, but with good economic results, will be the most affected.

Inclusion of prediction of the expected economic conditions of the year 1993 into the model increases the difference between new and up-to-now taxation compared to calculations following from the equal tax base significantly. While in 1991 the total volume of the profit tax in the set of enterprises did not reach even 100 million Cz. crowns, an increase to cca 1,300 to 1,500 million Cz. crowns can be expected for the year 1993. Not only the changes in the system of taxation will have a share in the expected increase, but also a number of the other effects included into the model (inflation, expected change in the prices and the volume of performances and costs, changes in the other taxes etc.). We expect, that the year 1993 should bring certain improvement of the economic result, and that rather under the better than under worse natural conditions. The profit should increase from the loss of -9.9 mld Cz. crowns in 1991 to the loss of -5.4 mld Cz. crowns, and the number of enterprises gaining a positive profit will also increase. Under the best natural conditions, the change in the taxation system and in the agricultural land tax rates (decrease from up-to-now 2,100 Cz. crowns per hectare to 1,000 Cz. crowns per hectare) will have an important impact on the economic result improvement and through that also on the increase of the tax base. On the other hand under the worse natural conditions, where the agricultural land has not been under taxation so far, all the agricultural land will be subject to the tax from the year 1993. Total change in the profit and land taxation will have the worst impact on the prosperous enterprises farming under the worse natural conditions, characterised by lower share of non-agricultural activity, a lack of proper investment and lower average profitability, that is in the regions, where the subsidies determined for production restructuring should be especially directed to.

From the analyses performed, there follows a proposition for solution of the problem, that means granting to the enterprises of the agricultural primary production farming on the land a reduction in the income tax of the legal bodies for a temporary period, and that in dependence on the farming value of soil expressed by the average price of agricultural land of the enterprise. The design presumes that the soil farming value will be reflected into the reduction by means of percentage out of the tax. Tax reduction can be expressed by the following mathematical formula:

$$\text{tax reduction in \%} = \frac{43,000 - \text{the average price of the agricultural land}}{15,000}$$

The total expected reduction should be approximately 300 million Cz. crowns in the Czech Republic under the conditions of the year 1993. In practice, the above mentioned

reduction would be the higher the worse the natural conditions for farming are and at the same time the better the economic result is. Reaching as high as possible and consequently less taxed profit would be stimulated and the possibility of the area expansion of such an enterprise would be improved. To prevent arising of claims for additional means from the state budget it would be possible to reduce the subsidies by the amount of reduction. It is a systematic and by subjective intervention only a little affectable support tool of restructuring the agriculture under the submarginal conditions.

agriculture, agricultural policy, tax policy, income tax, economic analysis, economic models in agriculture

Adresa autora:

Ing. Václav Mužík, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75, 120 58 Praha 2, tel. 627 55 02/228

VÝVOJ TRHU PRÁCE V AGRÁRNÍM SEKTORU

KLAPKOVÁ H. a kol., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Vývoj trhu práce v agrárním sektoru

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 143-154. - 2 grafy, lit. 5, res. čes., angl.

Článek předkládá analýzu současného vývoje stavu na trhu práce v zemědělství. Sleduje změnu ve struktuře a počtu pracovních sil spolu s vývojem pracovních příjmů v komparaci s ostatními odvětvími národního hospodářství. Současně upozorňuje na nové charakteristické rysy trhu práce v souvislosti s transformací a privatizací zemědělských podniků.

trh práce, hmotná zainteresovanost, zaměstnanost, důchodová parita, reálné mzdy

Zemědělská populace je významnou společenskou skupinou, která se může za určitých okolností i výrazně politicky projevit. Začínající pokles počtu pracovníků i strukturální změny ve výrobě vedou ke změnám ekonomické situace, odbytová krize i insolventnost značné části podniků se odráží svými důsledky i v oblasti odměňování.

Z tohoto důvodu je i strategickým cílem zamezit vzniku sociálního napětí v regionech s převažujícím podílem zemědělské populace. Značnou měrou může k tomu přispět i racionálně a uvážlivě formulovaná politika aktivní zaměstnanosti a důchodové parity ve vztahu k ostatním odvětvím národního hospodářství.

O potřebě utváření ucelené koncepce řešení problematiky trhu práce na komplexní úrovni svědčí i rozdílný vývoj ve sféře APK v jednotlivých regionech, zejména v zemědělství, kdy závažnost problému v ohrožených oblastech nabývá takového rozsahu, že jej není možné vyloučit ze sféry celkové hospodářské politiky.

Problematika trhu práce jako součást hospodářské politiky v agrárním sektoru je významná mimo jiné proto, že práce, i když má svoji specifickou sociální stránku řešenou samostatnými systémy, zůstává nepominutelným výrobním činitelem zemědělské výroby i finalizace zemědělských produktů.

Při omezených možnostech zaměstnanosti na venkově je třeba počítat s tím, že většina pracovníků uvolněných v důsledku racionalizace či likvidace výroby bude

mít problémy se zajištěním náhradního zaměstnání, a pokud je nezíská, budou zcela závislí na prostředcích státního rozpočtu se všemi sociálními důsledky.

Koncipování přijatelné politiky zaměstnanosti spolu s novým pohledem na využití motivační funkce mzdy (odměny) na úseku APK (v potravinářském průmyslu je vývoj zcela odlišný, než jak probíhá v zemědělství) by mělo vést k takovým rozhodnutím, která by tlumila negativní sociální důsledky ekonomické reformy především v regionech s výrazným a převažujícím podílem zemědělské populace.

CHARAKTERISTICKÉ RYSY TRHU PRÁCE V OBDOBÍ PRIVATIZACE A TRANSFORMACE ZEMĚDĚLSKÝCH PODNIKŮ

Nejdůležitější změnou v celém období formování pracovního trhu bylo vystřídání poptávky po pracovních silách (spojenou se sociální zaměstnaností) převahou nabídky a otevřenou nezaměstnaností. Tato změna však zatím nepřinesla odstranění veškeré neefektivní zaměstnanosti. Přezaměstnanost nemohla být v tomto krátkém období překonána především v důsledku prudkého poklesu výroby, kterému nebylo možné přizpůsobit úměrný pokles zaměstnanosti. Tím, že objem výroby klesal rychleji než úroveň zaměstnanosti, přetrvává v podstatě sociální zaměstnanost a současně se snížila i produktivita práce. Tento vývoj je v uplynulém období charakteristický nejen pro většinu zemědělských podniků, ale také pro celé národní hospodářství.

Situaci na zemědělském trhu ovlivnil do značné míry vývoj mezd. Zpoždování růstu mezd za růstem životních nákladů ovlivnil nejen zmíněný způsob regulace mezd, ale i rozsáhlá platební neschopnost zemědělských podniků. Jejich nepříznivá finanční situace způsobila, že zvyšování mezd pracovníků zemědělských podniků bylo pomalejší než umožňoval směrný růst. Mzdová politika, zejména uplatňovaný způsob mzdové regulace, nestimuloval výrazněji zemědělská družstva a státní statky ke snížení zaměstnanosti. Zaostávání růstu mezd za růstem životních nákladů umožňovalo sice zadržovat inflační tlak ve směru mzdy - ceny, ale zároveň přispívalo při nízkých mzdových nákladech k udržování sociální zaměstnanosti.

Postupné uplatňování tržních vztahů se začíná projevovat také kvalitativními změnami ve způsobu zapojování pracovních sil do výrobních procesů. Narůstající přetlak nabídky potravin nad úroveň poptávky a zejména zhoršující se ekonomická situace zemědělských podniků si ve sféře trhu práce vynucuje využívání pracovních sil novými, dosud nevyužívanými způsoby. Jedná se o začátek procesu, který v krátké době přemění podstatnou část nynějších „námezdních pracovníků“ zemědělských podniků na soukromé podnikatele, nebo členy obchodních společností. Princip těchto změn spočívá v substituci smluvních vztahů na základě ustanovení Zákoníku práce vztahy na základě Obchodního zákoníku. Smyslem uplatnění tohoto principu je:

- aktivace pracovních sil ve směru dosažení maximálního ekonomického efektu,
- rozložení podnikatelských rizik managementu zemědělských podniků na velký počet (malých) podnikatelských jednotek,
- velmi rychlá likvidace sociální zaměstnanosti.

Celkově je možno předpokládat, že začínající proces těchto kvalitativních změn zpětně ovlivní základní charakteristiky zemědělského trhu práce, zejména vývoj mezd a počet pracovníků v zemědělské výrobě.

Období transformace ekonomiky bylo v bývalé ČSFR, podobně jako v ostatních východoevropských zemích, spojeno se zásadními změnami agregátní poptávky po pracovních silách. Ve vývoji zaměstnanosti a nezaměstnanosti se od prvních měsíců transformace projevovaly výrazné regionální rozdíly, které, jak se ukazuje, budou mít dlouhodobé trvání.

Obecně lze konstatovat, že nezaměstnanost nejvíce postihuje kraje s jednostrannou výrobní orientací, se závislostí velké části obyvatelstva na jednom nebo několika velkých podnicích s malým množstvím náhradních výrob a činností. V těchto lokalitách obvykle postihuje odbytová krize i místní vázané služby. Naopak na místech s diverzifikovanou výrobou a rozšířením služeb, třeba i v rámci turistického ruchu, existují podstatně větší možnosti pracovního umístění uvolňovaných pracovníků. To se týká Prahy a Bratislavy, kde je nezaměstnanost relativně nižší než v ostatních krajích. Tyto možnosti však ještě nejsou výrazem perspektivních strukturálních změn. Většinou jde o služby v oblastech obchodu a v menší míře o služby obyvatelstvu a zvláště pak služby výrobě, které by se perspektivně mohly stát inovačními ohnisky.

Obdobně jako v jiných odvětvích národního hospodářství i ve sféře zemědělské výroby začínají působit kvalitativní změny vyvolané postupným oddělováním vlastnických vztahů od vztahů pracovních a podnikatelských funkcí. S tímto procesem pak souvisí zřetelný „ústup“ od pracovně právních vztahů a jejich substituce na vztahy na základě ustanovení Obchodního zákoníku, v některých případech i Občanského zákoníku.

Této možnosti využívají zpravidla zemědělská družstva pro přeměnu stabilních pracovních kolektivů na sdružení fyzických osob a to tehdy, jestliže členové pracovních kolektivů jsou zároveň členy zemědělského družstva a jsou schopni ručit za případné škody na svěřeném majetku svými členskými podíly. V takovém případě není třeba zatěžovat tyto členy finančními náklady souvisejícími se zakládáním společností s ručením omezeným, nebo riziky vyplývajícími z členství ve veřejných obchodních společnostech.

Započatá realizace restitučních nároků a uplatňované způsoby privatizace zemědělských podniků naznačují, že tyto procesy vyvolávají také zásadní změny profesní a kvalifikační struktury pracovníků v zemědělské výrobě. Především je třeba očekávat významný pokles počtu pracovníků s vysokoškolským vzděláním,

specializovaných techniků a dále pak pracovníků, kteří z nejrůznějších důvodů nejsou schopni podávat plný pracovní výkon.

U jednotlivých profesí lze očekávat posun od výkonu určité práce nebo jednotlivé činnosti ke komplexní odpovědnosti za svěřený majetek a ekonomické výsledky dosažené při hospodaření s tímto majetkem. Tato tendence se již začíná projevovat i ve sféře odměňování (např. při hospodaření jednotlivých hospodářských středisek na vlastní účet) a při aplikaci způsobů motivace pracovníků na dosažení maximálních ekonomických efektů (pronájem zemědělských provozů, smluvní výkrm dobytka apod.).

U specializovaných technických činností (např. zootechnik) je třeba očekávat přechod od stávajícího způsobu zaměstnání (který je charakteristický zařazením pracovníka na určité pracoviště resp. provoz) na výkon specializovaných pracovních úkonů pro více provozů, což v mnoha případech bude znamenat přechod na více pracovních úvazků nebo přechod k práci na principu živnosti resp. licence.

Je zřejmé, že obdobné změny nastanou i u profesí ekonomických a obchodních, neboť zejména menší zemědělské podniky, např. nájemci dílčích zemědělských provozů, budou tyto profese využívat „sezónně“ (účetní závěrky, daňová přiznání) nebo při řešení jednotlivých problémů či obchodních případů (např. poradenská činnost při posuzování podnikatelských záměrů, obchodní zastoupení apod.).

Celkově lze u těchto specializovaných profesí do značné míry očekávat tendence vyznačující se přechodem od působnosti v jednom podniku (charakteristický stav pro současnou dobu) k působnosti v určitém regionu, ve kterém budou tito odborníci poskytovat svoje služby zemědělským, ale v mnoha případech také nezemědělským podnikům resp. podnikatelům.

Snižování počtu pracovníků ovlivnila racionalizace v oblasti prvovýroby, ale i odchod pracovníků do sféry soukromého podnikání. Někteří podnikatelé však pracovali i nadále pro stávající zemědělské organizace, a to i na svém původním místě.

V České republice oproti původním předpokladům agrárního programu nepokračovalo snižování počtu pracovníků v zemědělských podnicích v roce 1992 v intenzitě roku 1991 a do konce roku 1992 lze předpokládat nižší úbytek počtu pracovníků než v roce 1991 v rozsahu cca 60 až 70 tisíc, podmíněný opožděným průběhem transformačního a privatizačního procesu v zemědělských organizacích a sociálním chování managementu v předtransformačním období.

Analýzou úbytku v jednotlivých kategoriích z celkového úbytku trvale činných pracovníků v zemědělské prvovýrobě zjišťujeme, že úbytek manuálních pracovníků celkem činil 74,66 %, THP 19,45 %, ostatních pracovníků 5,89 %. Z manuálních pracovníků to především byli pracovníci přidružené výroby (19,47 %) a živočišné výroby celkem (15,9 %), z toho ošetřovatelů dojníc ubylo 9,94 %, ošetřovatelů ostatního skotu 3,51 %, ošetřovatelů prasnic o 55 %, ošetřovatelů drůbeže 0,08 % a ostatních pracovníků živočišné výroby 1,49 %. Úbytek

pracovníků rostlinné výroby celkem představoval 11,16 %, z toho traktoristů 4,78 %, kočích 0,22 % a ostatních pracovníků rostlinné výroby 6,16 %, pracovníků v dílnách a řemeslníků ubylo 7,44 %, stavebních čet 11,87 % a řidičů nákladních aut 5,49 %, zbytek činili ostatní manuální pracovníci – 3,30 %.

Výraznější úbytek do konce roku 1992 lze očekávat opět v kategorii pomocných výrob, v kategorii technickohospodářských pracovníků, méně výrazný u kategorií pracovníků rostlinné a živočišné výroby.

Snižování počtu pracovníků spolu s probíhajícími procesy transformace a privatizace se výrazně projevil v neochotě zemědělských organizací přijímat absolventy škol všech stupňů, nejohroženější kategorií jsou absolventi středních odborných škol v profesích připravovaných pro živočišnou výrobu a inženýři zootechnici, pro které není, s výjimkou pozvolna se rozvíjejícího soukromého sektoru, prakticky žádné uplatnění.

Mezi pracovníky, kteří ztratili zaměstnání v zemědělské prvovýrobě v roce 1992, bude cca 1 930 vysokoškoláků, 6 212 pracovníků s úplným středním odborným vzděláním, 1 200 absolventů gymnázií, 1 070 vyučených s maturitou, 30 482 vyučených ve dvou a tříletých učebních oborech, 1 600 pracovníků s nižším středním odborným vzděláním a 17 506 pracovníků se základním vzděláním.

Ve Slovenské republice z hlediska jednotlivých krajů se prosazuje stejná tendence jako v roce 1991. Největší pokles zaměstnanosti v 1. pololetí roku 1992 zaznamenal Středoslovenský kraj – o 21,2 %, nejnižší Západoslovenský – o 12,2 %. V porovnání s rokem 1990 Středoslovenský kraj vykázal pokles zaměstnanosti až o 42,7 %, ve srovnání s rokem 1989 o 46,5 %.

Diferenciační proces v poklesu zaměstnanosti se postupně prohlubuje. Zatím nejvyššího stupně dosáhl v 1. pololetí roku 1992. Nerychleji klesala zaměstnanost ve Středoslovenském kraji, dále ve Východoslovenském kraji, nejnižší tempo poklesu zaznamenal Západoslovenský kraj.

Dá se předpokládat, že tato tendence se projeví i ve 2. pololetí roku 1992. Ve 2. pololetí roku 1992 se očekává pokles počtu pracovníků cca o 3 až 4 %.

Ve státním sektoru zemědělství byl pokles zaměstnanosti v 1. pololetí roku 1992 oproti roku 1991 vyšší než v zemědělských družstvech – 18,1 % (zemědělská družstva 16,6 %). Ve srovnání s rokem 1990 poklesl počet pracovníků o 42,6 % a s rokem 1989 o 45,5 %.

V důsledku diferencovaného poklesu zaměstnanosti jednotlivých kategorií, či profesí, došlo ke změnám socioprofesionální struktury pracovníků zemědělství. V zemědělských družstvech SR nejvyšší změna nastala v zastoupení pracovníků přidružené výroby. I když v roce 1989 byli nejpočetnější kategorií pracovníků (16,7 %), roce 1991 klesli na 3. místo (11,3 %). Nejpočetnější kategorií v zemědělských družstvech SR se stali technickohospodářští pracovníci (14,1 %). V roce 1989 druhou nejpočetnější skupinou se stejným zastoupením (10,8 %) byli ostatní pracovníci rostlinné výroby a ošetřovatelé dojníc, v roce

1991 se ostatní pracovníci rostlinné výroby dostali na 5. místo (9,2 %). Ošetřovatelé dojníc zůstali se svým počtem přibližně na stejné úrovni (12,3 %). Traktoristé si upevnili svoji pozici na 4. místě (10,6 %). Prosazuje se tendence posílení pracovníků živočišné výroby.

Změny v socioprofesi struktuře pracovníků státních statků jsou výrazně menší než v zemědělských družstvech. Pořadí všech početně nejsilnějších profesí zůstalo nezměněné, radikálněji však dochází ke změnám v důsledku výrazného zastoupení pracovníků přidružené výroby (z 7,0 na 4,6 %).

Ekonomická transformace je nutně spojena s restrukturalizací ekonomiky a se změnou sociální struktury společnosti. Restrukturalizace zemědělských podniků podle jednotlivých podnikatelských forem spolu s útlumem zemědělské prvovýroby se zákonitě promítne do situace na trhu práce. Ekonomické subjekty trhu práce, tj. nynější pracovníci státních statků a zemědělských družstev, budou muset pružně reagovat na změny nabídky ze strany zemědělských a potravinářských podniků.

S postupem privatizace bude sít tlak na zvyšování produktivity práce snižováním zaměstnanosti. Část ekonomicky aktivní zemědělské populace se přesune ze zaměstnanecké kategorie do kategorie podnikatelské a dále bude pokračovat tlak na snižování ekonomické aktivity tzv. pružných složek pracovních sil, tj. osob v produktivním věku, zejména žen a mladé generace.

Všeobecně se očekává, že po ukončení privatizace podniků a transformace družstev se intenzivně začnou vytvářet pracovní příležitosti. Ve sféře zemědělské výroby však toto oživení trhu práce nelze očekávat vzhledem k pokračujícímu útlumu zemědělské prvovýroby. V této souvislosti je třeba poukázat na směr pravděpodobného vývoje zemědělského trhu práce, který bude nabývat forem charakteristických pro strukturální nezaměstnanost.

Na průběh vývoje nezaměstnanosti, jenž se stále ještě vyznačuje nižší dynamikou ve srovnání s poklesem výkonnosti ekonomiky, působí celá řada faktorů. Především je to dosud méně tržní chování některých zemědělských podniků (zejména státních statků) související s nevyjasněnou perspektivou stávajícího managementu těchto podniků v důsledku privatizace státních statků a transformace zemědělských družstev a dále relativně pomalý vzestup mezd pracovníků zemědělských podniků, který umožňuje, že mzdové fondy zemědělských podniků tímto způsobem pokryjí větší rozsah zaměstnanosti.

VÝVOJ PRACOVNÍCH PŘÍJMŮ

V současné době doléhají na zemědělské podniky specifické podmínky, které jsou charakteristické pro tržní hospodářství, a to jak na zemědělská družstva, tak na státní statky.

Určitá stagnace poptávky po zemědělských výrobcích způsobuje útlum zemědělské výroby, a to zejména tam, kde výroba zemědělských produktů probíhá neefektivně.

Vzhledem k tomu, že vývoj podmínek trhu s potravinami umožňuje pouze omezené zvyšování cen zemědělských produktů, projevuje se tato situace v platebních možnostech zemědělských podniků.

V současné době je cca 2/3 družstev a téměř 90 % státních statků ve ztrátě nebo na jejím okraji. I když podíl na této situaci má především odbourání státních dotací do zemědělství, není zanedbatelné ani působení dalších faktorů, jako organizační struktura, řídicí činnost a ekonomická úroveň podniku.

Platební neschopnost většiny zemědělských podniků se pochopitelně projevuje i v úrovni odměňování pracovníků. V řadě ztrátových podniků jsou pracovníkům vypláceny pouze zaručené mzdy, to je minimální tarify a příplatky a někde dokonce pouze minimální mzda.

Nepříznivá důchodová úroveň zemědělských organizací ČR se promítla i do převažující stagnace pracovních příjmů v roce 1991. Ve státních organizacích se zemědělskou prvovýrobou se zvýšila průměrná mzda o 3,8 % a dosáhla v měsíčním průměru 3 578 Kčs brutto, tj. zvýšení o 132 Kčs. V zemědělských družstvech se zvýšila pouze o 1,1 %, tj. na 3 134 Kčs čistého příjmu (nárůst o 33 Kčs). Ve srovnání se SR jsou uvedené hodnoty nižší – u statků o 0,2 %, u družstev o 1,1 %. Objem celkových mzdových prostředků se výrazně snížil cca o 20 % v důsledku snížení počtu pracovníků.

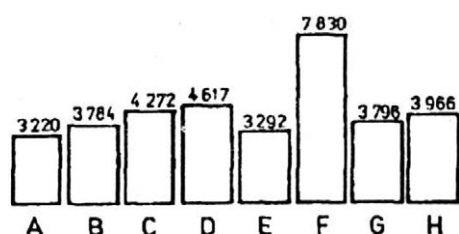
Diferenciace průměrných mezd podle výrobních oblastí není výrazná, i když je patrný vztah k výrobním podmínkám, především u družstev. Rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší průměrnou mzdou činí u statků 134 Kčs (řepařská 3 675 Kčs, bramborařsko-ovesná 3 541 Kčs), u družstev 300 Kčs (kukuřičná 3 312 Kčs, horská 3 012 Kčs).

Struktura mezd se částečně změnila snížením objemu podílů na hrubé výrobě a zvýšila se složka nákladových mezd, i když jen omezeným uplatněním valorizace. V řadě zemědělských družstev však odměny nebyly valorizovány.

V roce 1992 dílčí sledování naznačují určitý růst mezd zemědělských pracovníků ve srovnání se shodným obdobím roku 1991. Zatímco průměrná mzda v NH za ukončené pololetí 1992 dosáhla 4 297 Kčs, průměrná mzda v zemědělských družstvech ČR činí 3 220 Kčs, ve státních statcích 3 784 Kčs a 4 272 Kčs v potravinářském průmyslu. Při porovnání dílčích úrovní průměrných mezd s úrovní celoročních mezd roku 1991 je patrný vyšší růst mezd ve státních statcích oproti družstvům.

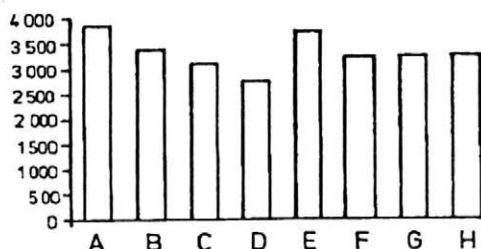
Přesto lze předpokládat, že uvedené signální informace v důsledku nepříznivých klimatických podmínek nebudou korespondovat s celoroční úrovní a lze očekávat v roce 1992 stagnaci vývoje nominálních mezd, případně dojde k jejich poklesu.

Srovnání mzdového vývoje zemědělství s ostatními odvětvími národního hospodářství v roce 1991 naznačuje podstatně nižší dynamiku růstu pracovních příjmů než např. v průmyslu (o 17 %), ve stavebnictví (o 11 %).

1. Průměrná měsíční mzda v ČR (1. pololetí 1992) – Average monthly wage in Czech Republic (first half of 1992)

A: zemědělská družstva – farm co-operatives, B: státní statky – state farms, C: potravinářství – food industry, D: stavebnictví – civil engineering, E: maloobchod – retail, F: peněžnictví – monetary system, G: školství – education, M: zdravotnictví – health service

2. Průměrná měsíční mzda v zemědělských družstvech ČR podle regionů (1. pololetí 1992) – Average monthly wage in farm co-operatives in Czech Republic according to the regions (first half of 1992)

A: Praha – Prague, B: Středočeský – Centre Bohemian, C: Jihočeský – South Bohemian, D: Zápa- dočeský – West Bohemian, E.: Severočeský – North Bohemian, F: Východočeský – East Bohemian, G: Jihomoravský – South Moravian, H: Severomoravský – North Moravian

Mzdový vývoj za 1. pololetí 1992 naznačuje další prohloubení rozdílů v důcho- dové paritě. V průměru se zvýšily mzdy o 21 % a ve stavebnictví o 24 %.

V nastávajících letech by vývoj příjmové úrovně pracovníků v zemědělství měl být v souladu alespoň s inflačním trendem. Z hlediska dalšího vývoje příjmových relací lze jako spodní hranici disparity připustit úroveň průměrného země-

dělského příjmu při hlavní činnosti v rozsahu 80 až 90 % průměrné mzdy v národním hospodářství, což lze označit za práh sociální únosnosti.

Ve SR v průběhu roku 1992 oproti roku 1991 došlo k poklesu průměrných měsíčních výdělků v zemědělských družstvech o 5,8 % (Ø 3 016 Kčs). Nejvyšší pokles zaznamenal bývalý Východoslovenský kraj - 9,1 %. Snížení bylo způsobeno tím, že se v zemědělských družstvech nevyplácely podíly na hospodářských výsledcích. Pokud měla družstva finanční prostředky, vyplácela je v prosinci 1991 (hlavně zemědělská družstva v Západoslovenském kraji). Situace se zlepšila ve 2. čtvrtletí 1992, kdy průměrné měsíční výdělky ve srovnání s rokem 1991 vzrostly o 3,7 % (Ø 3 322 Kčs). Největší nárůst zaznamenal Středoslovenský kraj - 8,2 %. Západoslovenský kraj ve srovnání se Středoslovenským a Východoslovenským krajem nedosáhl úrovně roku 1991. Nejvyšší mzdy vykazovala zemědělská družstva v hlavním městě Slovenska - Bratislavě, a to v 1. čtvrtletí, ale hlavně ve 2. čtvrtletí roku (4 482 Kčs). Vývoj mezd v Bratislavě naznačuje, že diferenční proces mezi okresy se nadále prohlubuje.

Celkové výdělky za 1. pololetí 1992 v zemědělských družstvech v porovnání s rokem 1991 klesly o 1 %. Mezi kraji během 1. pololetí roku 1992 proběhl dříve proces vyrovnání výdělků, nežli proces diferenciacie. To se projevuje zvláště ve vztahu mezi Západoslovenským a Středoslovenským krajem. V nejproduktivnějším kraji - Západoslovenském, klesly výdělky o 3,7 %, avšak v nejméně produkčním kraji - Středoslovenském, vzrostly o 3,1 %.

Tendence, která vznikla roku 1991, charakterizovaná buď stagnací, nebo pouze mírným růstem průměrných výdělků v zemědělství a na druhé straně poměrně rychlým růstem výdělků v ostatních výrobních odvětvích, se v 1. pololetí roku 1992 ještě více prohloubila. Jejím výsledkem je zvyšování rozdílu mezi odměnami v zemědělství a v ostatních výrobních odvětvích národního hospodářství Slovenské republiky.

Přechod od direktivního řízení k podmínkám tržní ekonomiky si tudíž vyžádá radikální změny, které se již v řadě zemědělských podniků začínají objevovat.

Prakticky jde o přechod z ekonomické jistoty (dotační politika) na existenci závislé na tom, do jaké míry se zemědělský podnik uplatní na trhu - tedy závislost na vlastní podnikatelské činnosti.

Vývoj této situace je v podstatě shodný jak v zemědělských družstvech, tak ve státních statcích a podstatou těchto změn je přechod od mzdy, resp. odměny s vazbou na pracovní výkon k přímé závislosti mzdy na výsledcích práce.

Je zřejmé, že uvedené změny ve vztahu zemědělských podniků k jejich pracovníkům znamenají zároveň podstatné zvýšení nároků na kvalitu a zejména flexibilitu pracovních sil ve směru přechodu od myšlení „námezdního pracovníka“ k chování a myšlení „hospodáře podnikatele“. Tyto nároky pak radikálně porostou od pracovníků manuálních k pracovníkům středně technickým a řídicím.

Přes podstatné snížení počtu pracovních sil v zemědělství od roku 1990 a do 1. pololetí 1992 se produktivita práce nezvýšila, ale naopak klesla. Značně se snížila užítkovost hospodářských zvířat a tím i efektivnost živočišné výroby. Je nesporné, že ve většině podniků řízení nebylo na takové úrovni, jakou si vyžadovala zásadní změna situace, tj. nové ekonomické podmínky. Většina podniků neměla vedení dostatečně adaptabilní a domnívala se, že stejně jako v minulosti, jim podá stát pomocnou ruku.

V zemědělství je i nadále v porovnání s parametry vyspělých ekonomik Západní Evropy nedostatečná produktivita práce a přebytek pracovních sil a tento problém je nutno postupně řešit.

Vzhledem k velmi pomalému růstu průměrných měsíčních výdělků, resp. jejich stagnaci a k většímu poklesu reálných mezd, ve srovnání s pracovníky ostatních odvětví národního hospodářství, životní úroveň pracovníků zemědělství ve vyšší míře poklesla, zejména v porovnání s rokem 1990. V tomto roce v zemědělství kulminovaly průměrné měsíční výdělky, a to i přesto, že zemědělci jsou do značné míry samozásobiteli v potravinách (maso, zelenina, ovoce).

Uvedené hodnocení platí pouze v analýze globálních vztahů, nikoliv pro pracovníky jednotlivých podniků. Dobré výsledky podniků mohly způsobit značný růst mezd jak v zemědělském podniku, tak i nižší pokles životní úrovně příslušných pracovníků než je průměr. Vzhledem k postupnému přechodu na tržní hospodářství budou průměrné měsíční výdělky stále více závislé na hospodářských výsledcích a konkurenční schopnosti.

Průměrné výdělky zemědělců ve vyspělých státech s tržní ekonomikou jsou nižší než výdělky pracujících v průmyslu. Je to dané nižší produktivitou práce v zemědělství a nižší organickou skladbou kapitálu. Lze předpokládat, že tato ekonomická tendence tržního hospodářství se postupně prosadí i u nás. Přitom nelze říci, že příjmy, či výdělky zemědělců jsou závislé pouze na tržním mechanismu. Příjmy zemědělců jsou i ve vyspělých tržních ekonomikách Západní Evropy do značné míry ovlivňovány státními zásahy: subvenční politikou, daňovou politikou, kvótami apod. Protože zemědělství plní i mimoprodukční funkce (ochrana krajiny, zachování jejího charakteru, ekologické aspekty, ale i sociální funkce), je nutná vyvážená subvenční politika, která umožňuje solidní životní úroveň i v ekonomicky nevýhodných oblastech (horské oblasti). Vzhledem k uvedenému je vhodnější hovořit o dosahování přiměřených výdělků či příjmů, čímž rozumíme jejich závislost na produktivitě práce a společenském významu (nutnost zachování krajiny v horských oblastech apod.) tržních podmínek.

Je nutné nadále sledovat vývoj výdělků či příjmů zemědělců a pomocí ekonomických nástrojů stále paralyzovat nežádoucí důsledky tržního hospodářství. Hlavním problémem je zlepšení důchodovosti zemědělských podniků, což souvisí

mimo jiné s rozvojem celé infrastruktury, která by zabezpečila zemědělské populaci další příjmy z jiné, než jenom ze zemědělské činnosti.

Při neúměrném snížení počtu pracovních příležitostí bude nezbytné přijmout pro některé oblasti opatření jdoucí nad rámce obecně uplatňovaného sociálního programu za účelem snížení rizika vysídlování venkova.

Literatura

- BURIAN, A.: Nezaměstnanost jako sociologický problém. Zeměd. Ekon., 39, 1992, č. 4, s. 1-4.
IŽOVÁ, V. - STÁREK, P.: Trh práce a otázky zaměstnanosti v procesu transformace ekonomiky Slovenska. Otáz. Práce, 1992, č. 3.
KACINOVÁ, L.: Trh práce při přechodu do druhé fáze ekonomické a sociální transformace. Hospod., 1992, č. 4.
STOJAR, M.: Vývoj zaměstnanosti a důchodové parity pracovníků v zemědělství. Stud. ČIAE, Brno 1992.
TUREK, M.: Odměňování v zemědělských podnicích. Agroekonomika, 1992, č. 4.

Došlo 31. 12. 1992

KLAPKOVÁ H. et al., Economic Research Institute for Agriculture, Prague

Labour market development in the agrarian sector

Zeměd. Ekon., 39, 1993, No. 2-3, pp. 143-154. - 2 graphs, refs. 5, summaries in cz, en
Although the number of economically active persons in agriculture, markedly decreased in 1990 and in the 1st half of 1992, labour productivity did not increase, but dropped on the contrary. The farm animal performance decreased considerably, hence a decrease in the efficiency of animal production was observed. It is obvious that the management of most enterprises did not reach the level required by principal changes in the current situation, that means by the new economic conditions. The management of most enterprises was not adaptable enough believing that the government would support them as it did in past.

In comparison with the economic parameters of West European industrialized countries, the labour productivity in agriculture is still low and there is a labour surplus there, hence it is necessary to solve this problem gradually.

The living standard of employees in agribusiness enterprises has decreased to a greater extent, particularly in comparison with 1990. as a result of the slow growth and/or stagnation of average monthly earnings, and of a larger decrease in real income if compared with the employees in the other branches of national economy. Notwithstanding the fact, that the farmers are food self-suppliers to a great extent (meat, vegetables, fruit).

This evaluation applies only for the analysis of global relationships, not for the employees of particular enterprises. Positive profit balance of certain enterprise could lead to a marked increase in employees' wages, hence the decrease of their living standard would be smaller than the average. In consequence of gradual transition to market economy the average monthly earnings will depend more and more on the profit and loss balance and on the competitiveness.

Farmers' average earnings in developed countries with market economy are lower than those of economically active workers in the industrial sector. This is due to lower labour productivity in agriculture, and to lower organic structure capital. It can be assumed that this economic trend of market economy will also be effected in this country. It is to note that farmers' incomes or earnings do not depend only on the market mechanism. Farmers' incomes are influenced to a great extent by governmental interventions even in the developed market economies of Western Europe: by subsidy policy, tax policy, quotas, etc. Since the agricultural sector also fulfils extra-production functions (landscape protection, rural landscape preservation, ecological aspects, and also social functions), equilibrium subsidy policy is desirable which will provide for the good living standard even in the economically handicapped regions (mountain regions). Hence it is advisable to speak about adequate earnings or incomes, that means considering their dependence on labour productivity, social importance (necessity of landscape preservation in mountain regions) in market conditions.

It is necessary to monitor farmers' earnings or incomes continually and to control undesirable impacts of market economy by governmental economic tools. Improvement of income rates of agricultural enterprises is the principal problem; this is related, among other things, to the development of the whole infrastructure which would provide additional incomes from other than agricultural activities for the rural population.

Of job vacancies decrease extremely, it will be necessary to take certain measures in some regions exceeding the framework of the general social programme in order to reduce the risks of rural depopulation.

labour market, material interest, employment, income parity, real incomes

Adresa autora:

Ing. Hana Klápková, CSc., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75, 120 58 Praha 2, tel. 627 55 02/247, 243

ŠTIKOVÁ, O. a kol., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Vývoj spotřeby potravin a výživy obyvatelstva

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 155-168. - 1 tab., lit. 4, res. čes., angl.

Příspěvek přináší nejnovější poznatky o vývoji spotřeby potravin a výživě našeho obyvatelstva. Obsahuje výsledky terénních šetření spotřebitelské poptávky po potravinách po cenové liberalizaci, analýzu diferencované spotřeby potravin podle sociálních a příjmových skupin obyvatelstva, výpočty globální spotřeby obyvatelstva podle navržené metodiky, odhad vývoje spotřeby pro nejbližší období a nejdůležitější kroky pro realizaci nové výživové politiky. Obecně lze konstatovat, že vývoj globální spotřeby zaznamenal významné změny jak ve fyzickém objemu spotřeby jednotlivých potravinových skupin, tak v jejich struktuře. Nedošlo však k významnému zhoršení výživové situace oproti dlouhodobým trendům, spíše naopak některé změny jsou pozitivní. Problémem však zůstává výživa tzv. rizikových skupin, především dětí a mládeže. Pro nejbližší období, tj. roky 1992 a 1993, očekáváme jen mírný pokles spotřebitelské poptávky po některých potravinách, změny ve spotřebě by neměly být zdaleka tak výrazné jako v roce 1991.

ekonomika výživy, spotřeba potravin, výzkum spotřebitelské poptávky, diferencovaná výživa, prognóza spotřeby potravin

Radikální změny, ke kterým dochází v současné době v celém národním hospodářství, mají pochopitelně výrazný dopad i na vývoj spotřeby potravin a tím i celkovou úroveň výživy našeho obyvatelstva. Změněné ekonomické podmínky vyžadují najít nové přístupy k určení a následnému zhodnocení prudce se měnícího vývoje nabídky i spotřebitelské poptávky v rámci celého trhu, přirozeně s hlavním důrazem na podmínky u potravinářského zboží. Kromě toho faktický rozpad oficiálních statistických údajů pro bilančně zjišťovanou celostátní úroveň spotřeby potravin nutí hledat novou metodu zjišťování a hodnocení takto vyjádřené spotřeby. Bez ní nelze totiž ani zhodnotit daný stav, ani seriózně odhadovat další vývoj spotřeby potravin vč. základních strukturálních změn v takové formě, která by

mohla sloužit jako základní odhad potřebného zabezpečení zemědělských surovin a jejich následné průmyslové zpracování.

Také podrobná analýza diferencované spotřeby potravin podle sociálních a příjmových skupin je nezbytným podkladem pro posouzení rozdílné úrovně výživy a umožňuje i propočty skutečné celkové spotřeby. Prostřednictvím těchto formálně i věcně nových metodických postupů je možné formulovat postupné kroky k realizaci výživové a potravinové politiky v obsahově odlišném pojetí než tomu bylo v direktivním plánovaném hospodářství.

Konkrétně znamená tvorba a využití těchto dat možnost dalšího pokračování v hodnocení spotřeby potravin a výživy našeho obyvatelstva, odhadovat vývoj spotřeby při měnících se ekonomických podmínkách a v širších souvislostech i připravit základní podklady pro upřesnění nebo inovaci zemědělské politiky.

Pro řešení základních problémových okruhů z oblasti ekonomiky výživy je používána rozdílná metodika zkoumání, analýzy a výpočtů. Jednotlivé okruhy výzkumu jsou relativně samostatné, ale velmi úzce na sebe navazují. Mezi nejdůležitější okruhy patří:

- a) komplexní terénní šetření spotřebitelské poptávky,
- b) analýza diferencované výživy,
- c) propočty globální spotřeby potravin,
- d) odhad očekávaného vývoje spotřeby potravin.

Komplexní terénní šetření spotřebitelské poptávky

Terénní průzkum (K r e j č í, Š t i k o v á 1992) spotřebitelské poptávky po potravinách byl proveden u statisticky vybraného souboru 1 645 domácností, který je využíván i pro širší výzkumy veřejného mínění. Výběr domácností je kvótní. Jako základní kvóty jsou vzaty: věk přednosty domácnosti, počet členů domácnosti, místo bydliště, kraj, republika. Terénní šetření proběhlo v závěru listopadu a počátkem prosince 1991, takže zjištěné údaje lze považovat za postoje a názory spotřebitelů koncem roku 1991. Další šetření souboru 424 prodejen (Š p a č k o v á 1992) ve všech krajích bývalé ČSFR bylo prováděno čtvrtletně v roce 1991 i 1992. Dotazování i zpracování výsledků bylo provedeno ve VÚO-ECOMA.

Analýza diferencované spotřeby potravin

Rozbor diferencované spotřeby potravin vychází z údajů Statistiky rodinných účtů za rok 1990, tj. individuálních údajů o spotřebě potravin v domácnostech, dále členěných v závislosti na sociální sounáležitosti, velikosti a struktuře domácností, na její ekonomické situaci apod.

Domácnosti jsou vybírány záměrným výběrem metodou kvót určených podle výsledků výběrového šetření o sociálním složení domácností a jejich příjmech. Výběr je proveden samostatně v ČR a SR a je v obou republikách reprezentativní.

Spotřeba potravin propočtená z těchto základních údajů je uváděna v množství nakoupeném a naturálně spotřebovaném, není v ní tedy zahrnuta spotřeba ve společném stravování.

Pro nutriční hodnocení spotřeby potravin jsou údaje o spotřebě ve společném stravování již zahrnuty. Data o spotřebě ve veřejném stravování vyjádřená hodnotově byla provedena na množství, spotřeba potravin ve školním stravování byla stanovena přímo v nutričních hodnotách pro věkové skupiny dětí.

Odhad globální spotřeby potravin

Při současném rozpadu informačního statistického systému nejsou zatím oficiální údaje o celkové (globální) spotřebě k dispozici. Proto bylo nezbytné provést vlastní výpočty na základě námi navržené metodiky.

Výchozí základnou metodiky odhadu celkové spotřeby potravin je analýza diferencované spotřeby potravin (rodinné účty). Vzhledem k tomu, že údaje o spotřebě v rodinných účtech neodpovídají údajům globální spotřeby, bylo nutné konstruovat tzv. přepočítávací koeficienty. V rodinných účtech je podrobnější nomenklatura u některých skupin výrobků, není zachycen hmotný objem spotřeby ve veřejném stravování a některé údaje jsou podhodnoceny. Přepočítávací koeficienty vlastně vyjadřují „chybu“ mezi daty o spotřebě v rodinných účtech a vykazované celkové spotřebě.

Přepočítávací koeficienty jsou stanoveny následujícím způsobem:

- vykázaná tržní spotřeba jednotlivých potravinových skupin v rodinných účtech za jednotlivé typy domácností (dělníci, zaměstnanci, rolníci a důchodci) je váženým průměrem propočtena na úroveň průměrného obyvatele. Totéž je propočítáno za vykázanou naturální spotřebu (samozásobení);
- takto vypočtená tržní i naturální spotřeba je srovnána s úrovní vykazované globální spotřeby za stejné období;
- podíl těchto dvou údajů (tj. spotřeba v rodinných účtech a celková spotřeba) představuje přepočítávací koeficient pro jednotlivé potravinové skupiny.

Objem tržní spotřeby jednotlivých druhů potravin a potravinových skupin, v členění používaném ve statistice rodinných účtů, je pomocí koeficientů propočten až na úroveň odpovídající datům vykazovaným pro nutriční hodnocení. Takto vypočtené údaje jsou dále převedeny na úroveň odpovídající datům pro mezinárodní srovnání (globální spotřeba), tj. např. na údaje o spotřebě jednotlivých druhů masa na kosti, obilovin v hodnotě mouky, mléka a mléčných výrobků v hodnotě mléka bez másla apod. Dalším krokem je vyjádření vypočtených údajů o spotřebě až na úroveň potřeby zemědělské suroviny pro její zabezpečení. To znamená vypočítat např. potřebu mléka jako suroviny pro výrobu konzumního mléka, mléčných výrobků a másla, potřebu zvířat v živé hmotnosti, potřebu obilovin v hodnotě zrna apod.

Takto vypočtené údaje o potřebě zemědělských surovin na zajištění spotřeby jsou konfrontovány s vykázaným nákupem zemědělských surovin a odhadem přímého prodeje (mléka, masa) v zemědělských závodech, který má prakticky charakter tržní spotřeby. Pro konfrontaci údajů vypočtené spotřeby ze statistiky rodinných účtů a zemědělské statistiky je dále nutné od vykazovaného nákupu zemědělských surovin odečíst objem vývozu a naopak přičíst objem dovozu jednotlivých druhů výrobků. Rovněž je nezbytné přihlídnout u některých potravinových podskupin k výsledkům výzkumu spotřebitelské poptávky (zejména u tuků, zeleninových a ovocných výrobků apod.). Stanovení tržní spotřeby jednotlivých potravinových skupin je důležité i pro úvahy a prognózy spotřeby potravin a jejího zajištění zemědělskými surovinami.

Další částí globální spotřeby je naturální spotřeba (samozásobení). Pro odhad vývoje naturální spotřeby jsou údaje rodinných účtů jediným zdrojem dat. Propočty objemu naturální spotřeby budou nadále velmi obtížné, zejména při růstu počtu soukromých zemědělců s malou výměrou půdy. Při tzv. „ostatním prodeji“ nebude určitý objem prodaných potravin a surovin zachycen. Podobně jako u tržní spotřeby je výše naturální spotřeby vypočtena na základě přepočítávacích koeficientů.

Odhad očekávaného vývoje spotřeby potravin

Pro základní, přibližnou kvantifikaci změny v poptávce obyvatelstva po potravinách v roce 1992 a 1993 byl - ve spolupráci s ECOMOU - použit program založený na Frischově ekonometrickém modelu kvantitativního odhadu poptávky při zadané (tj. očekávané) změně nominálních příjmů a spotřebitelských cen. Model odhaduje změnu maloobchodního obrátu a fyzického objemu spotřeby za jednotlivé agregace pro dané varianty změn cen a hladiny nominálních příjmů. Využívá vlastností přímých koeficientů cenové a důchodové pružnosti a křížových koeficientů cenové pružnosti.

Výsledky jednotlivých vypočtených variant je nutné korigovat na základě skutečného vývoje spotřebitelské poptávky, reakcí spotřebitelů na významné změny ekonomických podmínek, změny v postavení jednotlivých odhadovaných agregací na trhu (potravinářské zboží, nepotravinářské zboží, služby) i změnu v jejich struktuře.

Varianty změny ve spotřebě pro rok 1992 byly vypočteny za předpokladu zvýšení celkové úrovně spotřebitelských cen potravinářského zboží o cca 9 %, cen služeb o 31 % a nominálních příjmů o cca 10 %. Pro rok 1993 je jakákoliv prognóza značně obtížná. Některé tendence změn a jejich dopad na obě republiky po rozdělení ČSFR lze předvídat. V ČR se v roce 1993 dá předpokládat růst hrubého domácího produktu o 2 - 4 %, v SR lze s největší pravděpodobností očekávat stagnaci. Rovněž je pravděpodobné snižování rozdílu mezi tempem růstu nominálních a reálných příjmů. Proti roku 1992 se zhruba předpokládá 10% nárůst

nominálních příjmů v obou republikách, u reálných příjmů je větší pravděpodobnost dosažení mírně pozitivního růstu v ČR. Zavedení nepřímých daní zvýší pravděpodobně v roce 1993 celkovou úroveň spotřebitelských cen o 6,3 %, z toho u základních potravin o 4,5 %, u alkoholu o 12,2 %. Uvažované centrální změny cen by mohly zvýšit celkovou hladinu cen o dalších 5 % v ČR a o 10 % v SR.

Modelové propočty vyjadřující pravděpodobnou změnu poptávky ve fyzickém objemu v procentech oproti základnímu období (tj. úrovni spotřeby v roce 1991). Dále je nutné tyto očekávané změny promítnout až do konkrétní úrovně spotřeby jednotlivých potravin a potravinových skupin.

VÝSLEDKY

Jak vyplývá z výzkumu spotřebitelské poptávky, spotřebitelé přes výrazné zvýšení cen většiny potravin v roce 1991 redukovali jejich spotřebu uvážlivě. Nové tržní podmínky znamenaly pochopitelně podstatně vyšší finanční zatížení i zvýšení časové náročnosti při nákupu a přípravě stravy. Na druhé straně přispěly tyto nové podmínky ke zvýšení zájmu o zabezpečení výživy a uvědomění si jasné priority uspokojení potřeb výživy oproti uspokojení ostatních potřeb. Přitom prokazatelně zatížil růst cen potravinářského zboží rodinný rozpočet řádově více než růst cen ostatních předmětů denní spotřeby.

Vliv zdravotní osvěty, ale i velmi příznivá relace cen rostlinných jedlých tuků a olejů, znamenaly u více než poloviny respondentů dosti výrazné snížení tržní spotřeby živočišných tuků a jejich nahrazení tuky rostlinnými. Redukce spotřeby másla v roce 1991 patří mezi nejvyšší z celého potravinářského zboží. Na druhé straně je preference spotřebitelů při vyloučení ekonomických faktorů jednoznačně směřována na maslo a rostlinné oleje a teprve s velkým odstupem na rostlinné tuky a sádlo. Neobyčejně rychle na náš trh pronikly zahraniční rostlinné tuky a oleje (přes 30 % respondentů je již převážně nakupuje), kdy významnou roli sehrála jednak agresivní reklama, jednak vnější atraktivnost zahraničních výrobků i jejich cena. Značné rozdíly mezi ČR a SR, stejně jako mezi městským a venkovským obyvatelstvem, jsou dány především rozdílnou dostupností nabídky zahraničních výrobků. Rovněž ve spotřebě masa došlo ke změnám struktury spotřeby, ale i k celkovému snížení. V preferencích spotřebitelů si vepřové maso - přes negativní hodnocení z hlediska správné výživy - stále udržuje svoji dominantní pozici, především díky chuti, rychlé přípravě, nabídce na trhu, ale i vysoké naturální spotřebě. Totéž prakticky platí i o postojích spotřebitelů ke kuřecímu masu. Nejhorší hodnocení ze spotřebně dominantních druhů má maso hovězí, a to jak podle chuti, tak i preference spotřeby obecně. S uvedenými trendy spotřebitelské poptávky je nutno počítat i pro nejbližší budoucnost.

Nízká spotřeba ryb souvisí s nedostatečnou nabídkou cenově přijatelných druhů (zejména mořských ryb). Ostatní druhy masa (ovčí, koňské, kozí apod.) jsou v současné době spotřebně nezajímavé.

Úroveň spotřebitelských cen vybraných potravinových skupin je nejpříznivěji hodnocena u tuků (bez másla), výrazně nejhorší hodnocení je u ceny mléka a mléčných výrobků. Pokud jde o rozdíly v hodnocení mezi národními republikami, jsou v SR lépe hodnoceny jen ceny luštěnin a vajec, všechny ostatní potravinové skupiny jsou relativně lépe hodnoceny v ČR.

Celkově se spotřebitelská poptávka po cenové liberalizaci orientovala na výrobky v nižších cenových hladinách, tj. spíše na výrobky surovinového charakteru s nízkou hodnotou přidané práce. Naopak v průběhu roku 1992 se preference spotřebitelů začínají orientovat na výrobky se standardní či vysokou kvalitou. Přesto, že cena zůstává důležitým faktorem při rozhodování o nákupu zboží, prosazují se i výrobky ve vyšších cenových hladinách, u kterých je ale vysoká spotřebitelská kvalita (dlouhá doba trvanlivosti, chuť, snadná úprava apod.).

Část výrobků s vysokou spotřebitelskou kvalitou jsou výrobky z dovozu, které často velmi úspěšně konkurují tuzemským výrobkům. Nejedná se jen o rostlinné jedlé tuky a oleje (kde i cena je spotřebitelsky velmi zajímavá), ale i mléčné výrobky (jogurty, krémy, mražené smetanové krémy), cukrovinky, kečupy, dresinky.

Obecně je u potravinářského zboží výrazně vyšší poptávka po výrobcích tuzemské výroby. Nedostatkové druhy potravinářských výrobků jsou velmi rozdílné, podle jednotlivých regionů i konkrétních prodejen. Nejčastěji jsou jako nedostatkové uváděny těstoviny, dia výrobky, trvanlivé pečivo, minerálky a zboží sezónního charakteru tuzemské výroby (mražené výrobky, bílé jogurty, sýry, limonády). Naopak potíže s odbytem jsou především u konzervovaných jídel, ovocných a zeleninových výrobků, sušeného mléka.

Z analýzy **diferencované výživy** v roce 1990, tedy ještě před cenovou liberalizací, vyplývá, že obecně nadměrný je příjem lipidů, energie, bílkovin a absolutně nedostatečný je příjem vitamínu C. Jde tedy o obecné tendence, jaké jsou i při hodnocení celkové spotřeby. K nevyššímu překračování doporučené úrovně příjmů lipidů a živočišných bílkovin dochází u domácností důchodců s nejvyššími příjmy. Naopak nedostatečný je příjem železa, vitamínu B₂, A a vápníku ve vícepočetných domácnostech s nízkými příjmy.

Ve všech typech domácností došlo v roce 1991 ke snížení spotřeby a změně její struktury. Výrazné snížení bylo u hovězího masa, ryb, másla, konzumního mléka, sýrů, zeleninových a ovocných výrobků a výrobků z cukru. Ke zvýšení spotřeby došlo u sádla, brambor, pečiva, luštěnin (s výjimkou domácností rolníků) a čerstvé zeleniny.

Podrobné údaje o **celkové spotřebě potravin** v roce 1991 jsou uvedeny v tab. I. Největší snížení spotřeby v roce 1991 proti roku 1990 nastalo u ryb a rybích výrobků, kde došlo k řádovému zvýšení cen (hlavně u výrobků z dovozu). Spotřebitelé tuto nabídku nevnímají jako adekvátní svým finančním možnostem. Rovněž

spotřeba hovězího masa výrazně poklesla (cca o 20 %), výrazněji v ČR, přitom z podstatně vyššího základu v roce 1989. Také spotřeba mléka a mléčných výrobků v hodnotě mléka (bez másla) významně klesla (cca o 10 až 14 %), pochopitelně vlivem výrazného zvýšení cen po liberalizaci. Dalším výrobkem s vysokým snížením spotřeby je máslo (cca o 14 až 20 %), u kterého hraje roli jak vysoká cena, tak i nabídka řady druhů substitučních rostlinných tuků. Spotřeba obilovin celkem velmi mírně klesla vlivem poklesu spotřeby rýže. Spotřeba rýže v roce 1990 výrazně stoupla (vliv předzásobení před cenovou liberalizací) a současný pokles je nepochybně odrazem této skutečnosti. Snížení spotřeby cukru celkem je dáno rovněž značným zvýšením v roce 1990 (předzásobení) a v roce 1991 se prakticky dostává na úroveň roku 1989.

Naopak ke zvýšení spotřeby došlo u rostlinných jedlých tuků a olejů (zejména v ČR) a to v závislosti na velmi dobré nabídce našich i zahraničních výrobků, intenzivní reklamě i relativně výhodné ceně. Na druhé straně však vzrostla i spotřeba sádla, zejména vlivem výrazného zvýšení naturální spotřeby (v závislosti na růstu naturální spotřeby vepřového, kdy porážková hmotnost prasat ze samozásobení dosahuje podstatně vyšších hodnot). U brambor, zeleniny a ovoce mírného pásma je spotřeba mírně nad úrovní roku 1990, musíme však brát v úvahu dlouholeté sezónní výkyvy i nesnadno odhadnutelnou naturální spotřebu. U jižního ovoce došlo ke zvýšení spotřeby, které však ještě zdaleka nepředstavuje spotřebu v roce 1989.

Z hlediska nutričního hodnocení celkové spotřeby potravin v roce 1991 je zřejmé, že základní disproporce (proti výživovým doporučením) ve výživě našeho obyvatelstva přetrvávají. Především se jedná o dlouhodobé a prohlubující se překračování příjmu lipidů (v ČR dokonce o 97 %) a v SR i sacharidů (téměř o 9 %) a tím i překračování příjmu energie. Také spotřeba živočišných bílkovin je nadále podstatně vyšší (více než o 20 % v obou republikách), i když se oproti roku 1990 jejich příjem snížil. Stále trvá nedostatečná saturace vitamínu C (horší situace je v ČR), přestože se proti roku 1990 situace poněkud zlepšila zvýšením spotřeby základních potravinových zdrojů vitamínu C, zejména jižního ovoce. Ostatní výživové faktory se pohybují v přípustné (dohodnuté) toleranci, tj. $\pm 5\%$ u základních výživových faktorů a $\pm 10\%$ u vitamínů a minerálních látek, kromě nedostatečného krytí vitamínu A v SR a vysokého příjmu vitamínu B₁ v obou republikách.

Lze tedy konstatovat, že z hlediska globální spotřeby nedošlo, ani po snížení spotřeby některých druhů potravin v závislosti na zvýšení jejich cen, k významnému zhoršení situace oproti dlouhodobým trendům. Naopak malé snížení spotřeby živočišných bílkovin a mírné zvýšení vitamínu C je pozitivní. Základním problémem zůstává překračování doporučené dávky tuků a stále významně nedostatečná saturace vitamínu C.

Pro rok 1992 lze za předpokladu změn ekonomických podmínek očekávat, že **vývoj spotřeby potravin** ve fyzickém objemu se v bývalé ČSFR výrazně nezmě-

ní. Výraznější difference předpokládáme ve zvýšení či snížení spotřeby ve struktuře jednotlivých potravinových skupin.

I. Spotřeba potravin v ČSFR, ČR, SR (v kg/obyv./rok) - Food consumption in CSFR, Czech Republic, Slovak Republic (in kg/head and year)

Potravinová skupina ¹	Území ²	1989	1990	1991 ³
Maso celkem v hodnotě na kosti ³	1	92,9	92,3	83,9
	2	97,4	96,5	87,7
	3	83,9	84,0	76,4
v tom: hovězí a telecí ⁴	1	27,8	26,3	21,1
	2	30,4	28,4	22,8
	3	22,7	22,1	17,8
vepřové ⁵	1	48,1	48,1	45,0
	2	49,9	50,0	47,0
	3	44,5	44,5	41,0
drůbež ⁶	1	13,4	14,1	13,7
	2	13,0	13,6	13,5
	3	14,2	15,2	14,1
ostatní maso ⁷	1	3,6	3,8	4,1
	2	4,1	4,5	4,4
	3	2,5	2,2	3,5
Ryby celkem ⁸	1	5,5	5,1	3,5
	2	6,0	5,4	3,8
	3	4,6	4,4	2,9
Mléko a mléčné výrobky v hodnotě mléka (bez másla) ⁹	1	257,4	246,1	213,5
	2	259,6	256,2	219,5
	3	253,2	226,3	202,0
Vejce - kusy ¹⁰	1	342	342	339
	2	336	340	336
	3	354	348	345
Tuky celkem (v tržní hmotnosti) ¹¹	1	27,4	27,4	27,4
	2	28,8	28,5	28,3
	3	24,6	25,3	25,6
v tom: máslo ¹²	1	8,5	7,9	6,5
	2	9,4	8,7	7,0
	3	6,8	6,4	5,5
sádlo ¹³	1	6,8	6,9	7,7
	2	6,8	6,9	7,5
	3	6,8	6,9	8,1

roślinné jedlé tuky a oleje ¹⁴	1	11,9	12,5	13,2
	2	12,5	12,8	13,8
	3	10,9	11,9	12,0
Cukr rafinovaný celkem ¹⁵	1	39,5	44,7	39,0
	2	39,8	44,0	38,0
	3	38,9	46,3	41,0
v tom: přímá spotřeba ¹⁶	1	18,2	22,8	20,0
	2	17,5	21,9	19,0
	3	19,7	24,7	22,0
Obiloviny celkem (v hodnotě mouky) ¹⁷	1	114,2	115,4	114,6
	2	115,4	114,9	113,0
	3	112,1	116,5	117,9
v tom: rýže ¹⁸	1	4,3	5,0	3,3
	2	3,9	4,3	3,0
	3	5,2	6,4	3,9
Brambory celkem ¹⁹	1	81,1	80,6	86,0
	2	82,8	77,9	85,0
	3	77,6	85,8	88,0
Luštěniny jedlé ²⁰	1	1,5	1,8	1,9
	2	1,3	1,7	1,8
	3	1,9	1,9	2,0
Zelenina celkem (v hodnotě čerstvé) ²¹	1	81,4	78,1	79,0
	2	68,7	66,6	71,0
	3	106,4	100,6	95,0
Ovoce mírného pásma (v hodnotě čerstvého) ²²	1	50,4	43,2	43,0
	2	53,6	44,8	45,0
	3	44,2	40,4	39,0
Jižní ovoce ²³	1	16,6	14,5	14,7
	2	16,9	14,9	15,1
	3	15,8	13,6	14,0

^x vlastní propočty - calculation proper

1 = ČSFR

2 = ČR

3 = SR

¹food group, ²territory, ³total meat in the value with bone, ⁴including: beef and veal, ⁵pork, ⁶poultry, ⁷other meat, ⁸total fishes, ⁹milk and dairy products in the value of milk (without butter), ¹⁰eggs - pieces, ¹¹total fats (in market weight), ¹²including: butter, ¹³fat, ¹⁴vegetable edible fats and oils, ¹⁵total refined sugar, ¹⁶including: direct consumption, ¹⁷total cereals (in the value of flour), ¹⁸including: rice, ¹⁹total potatoes, ²⁰edible legumes, ²¹total vegetables (in the value of fresh), ²²fruits from the temperate zone (in the value of fresh), ²³southern fruits

Pokles **roční tržní spotřeby** zhruba o 4,0 kg na 1 obyvatele očekáváme opět u mléka a mléčných výrobků (bez másla) a to jak s ohledem na vývoj spotřebitelské poptávky, tak i na vývoj spotřebitelských cen. Nejvýraznější snížení očekáváme u mléka konzumního v souladu s poptávkou i vzhledem k výrazně nižším ztrátám ve finálním konzumu (mléko s prodlouženou trvanlivostí i mléko trvanlivé). Rovněž v tržní spotřebě obilovin, hovězího masa a cukru celkem předpokládáme mírné snížení spotřeby (cca o 0,4 kg). Snížení spotřeby obilovin bude pravděpodobně probíhat především snížením spotřeby mouky a naopak u ostatních mlýnsko-pekářských výrobků (tj. včetně těstovin a nových netradičních výrobků) je reálné očekávat růst spotřeby. U cukru počítáme především se snížením spotřeby výrobků obsahující cukr (ovocné výrobky, cukrářské výrobky apod.), nikoliv snížením přímé spotřeby. U hovězího masa pravděpodobně nastane další snížení spotřeby výsekového masa.

Naopak se předpokládá mírné oživení poptávky po vepřovém masu, zejména formou zvýšení spotřeby masných výrobků, drůbeže (o 0,3 kg) a vajec. Také u čerstvého ovoce a zeleniny je reálné očekávat zvýšení spotřeby, zejména vzhledem k vysoké a stále nabídce během celého roku.

Kromě tržní spotřeby potravin musíme při úvahách o celkové (globální) spotřebě uvažovat i s **naturální spotřebou** (samozásobením). Naturální spotřeba má v posledním období výrazně rostoucí trend, pochopitelně zejména u rodin zemědělců. V roce 1992 je možno očekávat další nárůst naturální spotřeby jako důsledek adaptace výrobců na zvýšené ceny potravin. Zvýšená naturální spotřeba živočišných produktů bude především záležitostí venkovského obyvatelstva, ovšem samozásobením rostlinnými produkty se týká i nezemědělského obyvatelstva (chalupáři, zahrádkáři). V tomto roce lze očekávat nárůst naturální spotřeby živočišných produktů (vejce, drůbež, prasata, ale i mléko) v rozsahu přibližně 5 % a u rostlinných produktů až o cca 10 %.

Vzhledem k očekávanému poklesu výdajů obyvatelstva za nepotravinářské zboží, zvýšení příjmů a určitému posunu ve výdajích obyvatelstva směrem k potravinám by neměla být celková spotřeba potravin v roce 1993 příliš odlišná od spotřeby roku 1992. Předpokládá se jen nepatrný pokles poptávky a následně tržní spotřeby v celkové výši cca 2 %.

V **roční tržní spotřebě** na 1 obyvatele předpokládáme proti roku 1992 největší pokles u mléka a mléčných výrobků v hodnotě mléka (bez másla). V ČR bude pravděpodobně pokles tržní spotřeby představovat 2,5 kg, v SR 3,8 kg. Rovněž u tržní spotřeby obilovin v hodnotě mouky očekáváme pokles, a to v ČR o 2 kg, v SR o 1 kg. Naopak při uvažovaném vývoji spotřebitelských cen se může zvýšit spotřeba vepřového masa o 0,7 kg v ČR a o 0,4 kg v SR a nepatrně vzrůst spotřeba drůbeže v obou republikách.

Podobně jako v roce 1992 bude v celkové spotřebě hrát důležitou roli **spotřeba naturální**. I když v roce 1992 došlo pravděpodobně k nejvyššímu nárůstu

naturální spotřeby, lze i nadále počítat s mírným růstem u všech klasických komodit jako vajec, vepřového, ostatního masa, brambor, zeleniny a ovoce, ale opět i u mléka. Zvýšení naturální spotřeby se bude pravděpodobně pohybovat od 2 do 4 % oproti roku 1992.

Považujeme za nutné opět upozornit, že prognóza vývoje poptávky a následně tržní spotřeby potravin je zpracována za předpokladu výše uvedeného vývoje ekonomických ukazatelů, především spotřebitelských cen, nominálních příjmů a HDP. Jejich vývoj bude ve značné míře záviset na formě rozdělení státu.

Významným faktorem při odhadu budoucí spotřeby je i odhad vývoje inflace. Při růstu inflace můžeme očekávat vysokou poptávku po předmětech denní spotřeby (vzhledem k praktické nedostupnosti předmětů dlouhodobé spotřeby a růstu objemu výrobků ve vyšších cenových relacích). Zejména u potravin lze v tomto případě očekávat oživení poptávky. Cena potom ztrácí svoji významnou funkci při formování trhu potravin. Může dojít k opačnému jevu než po liberalizaci cen, tj. k tzv. falešnému návratu k bohatší spotřebě potravin do doby celkového uklidnění ekonomického klimatu.

Z výše uvedeného je zřejmé, že odhad vývoje spotřeby potravin nelze vyřešit jednoznačně na základě dosud známých (očekávaných) ekonomických i mimoeconomických faktorů, ale že je nutné odhady pravidelně upřesňovat na základě jejich skutečného vývoje.

Celková spotřeba, včetně spotřeby potravin, se bude nadále značně diferencovat v závislosti na změnách příjmové a sociální struktury. Z hlediska globální spotřeby potravin je však pravděpodobné, že tyto prohlubující se výrazné diferenciace ve spotřebě se budou do značné míry vyrovnávat. Jedná se především o postupnou diferenciaci spotřeby způsobenou nárůstem peněžních příjmů některých vrstev obyvatelstva a na druhé straně relativního snižování významu sociálních příjmů a velmi pravděpodobně i zvyšování podílu nezaměstnaných.

Samozřejmě nelze v současné době řešit problémy výživy obyvatelstva velkoplošně formou zásahů státu, např. dotací výrobních nákladů, direktivní tvorbou spotřebitelských cen apod., a také to není nezbytné, jak vyplývá z uvedeného vývoje spotřeby potravin. Na druhé straně by mělo být jedním z hlavních cílů nově koncipované výživové politiky vytvořit reálné podmínky pro postupné zmírnění výrazných rozporů v diferencované výživě. Především se jedná o tzv. rizikové skupiny obyvatelstva, jejichž výživa se prokazatelně zhoršuje (nedostatečné krytí některých důležitých výživových faktorů). Jedná se zejména o děti z vícečetných rodin a rodin s nejnižšími příjmy, kde by např. zavedení bezplatného školního stravování mělo výrazný výživový efekt.

Kromě toho je pro realizaci nové výživové politiky nezbytné zabezpečit následující činnosti, bez kterých nelze realizovat žádoucí změny výživového stavu obyvatelstva:

- zajistit zjišťování celostátních údajů o spotřebě potravin tak, aby byly formálně i věcně srovnatelné se světovými. Bez těchto údajů nelze reálně posuzovat a následně prosazovat žádoucí směry výživové politiky států;
- realizovat ucelený systém výuky alespoň základních znalostí o zdravé výživě pro školy;
- koncepčně řešit osvětové a propagační činnosti s cílem ovlivnění postojů obyvatelstva ke správné výživě;
- znovu ustanovit pracovní meziresortní komisi pro formulaci zásad výživové a potravinové politiky a její realizaci;
- zabývat se sledováním vývoje spotřebitelské poptávky, protože výsledky těchto výzkumů jsou jediným zdrojem informací o trhu a jsou nedílnou součástí marketingu v oblasti zemědělských surovin a potravin. Tyto informace jsou nezbytné i při stanovení priorit výživové a potravinové politiky, resp. zemědělské a potravinářské politiky v širším kontextu.

ZÁVĚRY

Vývoj spotřeby potravin zaznamenal v posledním období výrazné změny. Především v roce 1991 po cenové liberalizaci došlo ke značným posunům jak v celkové spotřebě, tak i ve struktuře jednotlivých potravinových skupin. Nejvyšší snížení spotřeby bylo u mléka a mléčných výrobků, másla a hovězího masa.

Z hlediska globální spotřeby, kdy se do značné míry vyrovnávají disproporce ve výživě jednotlivých skupin obyvatelstva (diferencovaná výživa), nedošlo k významnému zhoršení výživové situace oproti dlouhodobým trendům. Spotřebitelé, přes výrazné zvýšení cen, redukovali spotřebu potravin uvážlivě. Problémem však zůstává výživa některých skupin obyvatelstva, zejména tzv. rizikových skupin, mezi něž patří především děti a mládež.

V roce 1992 očekáváme, že se vývoj tržní spotřeby ve fyzickém objemu již tak výrazně (jako v roce 1991 po cenové liberalizaci) nezmění. Výraznější difference lze očekávat ve snížení či zvýšení spotřeby ve struktuře jednotlivých potravinových skupin. Naopak je reálné předpokládat další růst naturální spotřeby potravin.

Ani v roce 1993 neočekáváme – za předpokladu uvažovaných dopadů rozdělení státu – významný pokles poptávky a následně tržní spotřeby. Opět je pravděpodobný mírný nárůst naturální spotřeby (samozásobení).

KREJČÍ, J. – ŠTIKOVÁ, O.: Změny ve stravování - vývoj spotřeby potravin. ECOMA Praha, únor 1992.

ŠPAČKOVÁ, I.: Konjunkturální šetření v prodejnách. ECOMA Praha, duben - září 1992.

Rodinné účty 5, FSÚ Praha, 1992.

Statistika rodinných účtů za rok 1990 - I., II. a III. díl. FSÚ Praha, 1991.

Došlo dne 31. 12. 1992

ŠTIKOVÁ D. et al., Economic Research Institute for Agriculture, Prague

Development of the population's food consumption and composition

Zeměd. Ekon., 39, 1993, No. 2-3, pp. 155-168. - 1 tab., refs 6, summaries in cz, en

The current radical changes taking place in the national economy have great impacts on the development of food consumption, and hence on the general level of food composition of the Czech population.

Great changes have occurred in the development of food consumption in recent years. Marked shifts could be observed both in the total consumption and in the structure of the different food groups particularly in 1991 after the price deregulation. The highest reduction in consumption was recorded in milk and dairy products, butter and beef.

The consumers' demand after price deregulation was focused in general on lower price-level products, that means rather on lower value-added raw products. On the other hand, the consumers' preferences begin to shift toward standard or high-quality products during 1992. Even though the price remains to be an important component of buyers' decisions, people begin to buy higher price-level products with high consumer's quality (long durability, good taste, easy preparation, etc.). Part of the products with high consumer's quality are imported products which very often compete successfully with domestic products.

In contrast with long-rate trends, the food composition did not worsen remarkably with respect to global consumption. In spite of the marked price increases, the consumer's reduction in food consumption was deliberate. The food composition of certain groups of the population remains a problem, however; this applies particularly to the so called risky group including mainly children and young people.

The development of the physical market consumption is not expected to change so markedly in 1992 (as in 1991 after the price deregulation). Larger differences may be expected in consumption decreases or increases as to the structure of the different food groups. It is realistic to expect the growth of food consumption in kind (self-supply).

The total food consumption in 1993 should not be very different from the 1992 consumption since a decrease in the the population's expenditures for non-food goods is expected, along with an income increase and certain shift of the population's expenditures in favor of foodstuffs. Only a small decrease in demand is assumed, followed by a reduction of market consumption at a rate of about 2 %. It is also realistic to expect a slight increase in the self-supplied consumption of foodstuffs (in kind).

It should be noted that the forecast of the development of demand and consequent market food consumption has been elaborated on condition that the expected development of economic indicators, particularly consumer prices, nominal incomes and gross domestic product, is effectuated.

The forecast of food consumption development cannot be elaborated once and for all on the basis of the hitherto known (expected) economic and extra-economic factors, but the estimates should be updated regularly on the basis of their actual development.

The total consumption, including the food consumption, will continue to differentiate largely in dependence on changes in the income and social structure. But it is likely, with respect to the global food consumption, that these deepening large differences in the consumption will be equalized to a great extent. There will be gradual consumption differentiation due to the growth of incomes of certain social strata on the one hand, on the other hand the importance of social incomes will relatively decrease and the unemployment rate is very probable to rise.

The creation of real conditions for the gradual mitigation of large discrepancies in differentiated food composition should be one of the principal goals of the newly conceived food policy. This regards particularly the so called risky groups of the population, the food composition of which is obviously worsening (unsatisfactory covering of some important food factors). This applies mainly to children from families with a higher number of children and with the lowest incomes, in which e.g. the introduction of free school catering would have a marked nutritive effect.

food economy, food consumption, consumers' demand inquiry, differentiated food composition, forecast of food consumption

Kontaktní adresa:

Ing. Olga Štíková, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75,
120 58 Praha 2, tel. 627 55 02/226

ČESKOSLOVENSKÝ AGRÁRNÍ ZAHRA NIČNÍ OBCHOD A OTÁZKY INTEGRACE DO ES

VOLOŠIN J., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Československý agrární zahraniční obchod a otázky integrace do ES

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 169-184. - lit. 6., res. čes., angl.

V příspěvku je prezentován současný stav a perspektivní zapojení agrárního sektoru naší země do mezinárodních integračních procesů pod výrazným vlivem změn v agrární politice ES, situace na mezinárodních agrárních trzích, ujednání GATT směřujících k liberalizaci mezinárodního obchodu agrárními produkty. Jsou charakterizovány základní podmínky zahraničně obchodní činnosti v agrární sféře a nastíněny strategické cíle naší agrární politiky z hlediska vnějších vztahů.

agrární zahraniční obchod, vývoz, dovoz, saldo, liberalizace zahraničního obchodu, vývozní subvence, teritoriální a komoditní struktura agrárního zahraničního obchodu, ES, ESVO, Uruguayské kolo jednání GATT, Asociační dohoda, ochrana vnitřního trhu, společná agrární politika

Československý agrárně-potravinářský komplex (do konce r. 1992) byl koncipován jako otevřené odvětví, které se rozvíjelo pod výrazným vlivem vnějšího prostředí vymezeného evropskými integračními procesy, ujednáními GATT, změnami v agrární politice ES, situací na mezinárodních agrárních trzích apod.

Československé zemědělství tím, že bylo součástí československé globální národohospodářské reformy, usilovalo mimo jiné i o rovnoprávné členství v ES, se muselo smířit s postupnou ztrátou národních kompetencí ve prospěch v podstatě dnes již celoevropské koncepce zemědělství. V každém případě větší otevření se světovému trhu je v případě zemí s nižšími výkonnostními ukazateli problém zásadní povahy s nedozrálými důsledky pro vlastní existenci rolnického stavu, nebudou-li se současně respektovat podmínky rozvoje zemědělství. Československé zemědělství, stejně jako zemědělství našich sousedů, mělo eminentní zájem na participaci daných integračních procesů v Evropě. Není pochyb o tom, že podpis Evropské dohody a následný vstup

do ES by byl pro československé zemědělství významným mezníkem s četnými pozitivními, ale i negativními důsledky.

V rámci Uruquayského kola jednání GATT je jednou z klíčových otázek snižování podpory zemědělství a odstraňování bariér, bránících volnému trhu se zemědělskými výrobky. Kritika je směřována na společnou zemědělskou politiku Evropského společenství a její důsledky pro světový trh. V rámci jednání USA požadují snížení podpory zemědělství o 70 %, Evropské společenství navrhuje snížení o 30 %. Sporné je také časové období, ve kterém má být tato kvantifikace provedena. Pokud má být jednání Uruquayského kola uzavřeno, musí dojít k dohodě v oblasti zemědělství, která předpokládá výrazné snížení subvencí do zemědělství a to zejména u těch forem, které způsobují deformace na světovém trhu a staví bariéry obchodu se zemědělskými výrobky.

Pro budoucí období lze tedy v rámci prosazování změn zemědělských politik očekávat:

- snížení ochrany vnitřního trhu, zejména však v nižší míře než je snižování cen;
- zvyšování úlohy přímých plateb jako nástroje k zajištění určité důchodové parity v zemědělství (diferencovaně);
- zvýšení úlohy programů restrukturalizace a nevyužívání zemědělské půdy k produkčním účelům.

Zmírnění dopadu konfrontace čs. zemědělství se zemědělskými výrobky na světových trzích vyvolalo nezbytnost urychleného zavedení obdobně účinného systému ochrany domácí produkce, jako v jiných evropských státech, s předpokladem jeho postupného odbourávání v dalších letech tak, jak bude dohodnuto v rámci GATT.

Pokud dojde k dohodě v rámci GATT a uvolnění bariér omezujících obchod se zemědělskými výrobky a ke snižování subvencí do zemědělství, lze pro zemědělství bývalé ČSFR předpokládat následující důsledky:

Dosavadní snížení dotací do zemědělství od roku 1989, včetně strukturálních změn těchto subvencí, vytváří reálný předpoklad naplnění požadavků GATT v oblasti vnitřní podpory. Otvírání trhu a snižování bariér pro bývalou ČSFR bylo v tomto období relativně výhodné, postupně však s předpokládaným zvyšováním výkonnosti čs. ekonomiky a následným zpevňováním kursu Kčs se může čs. zemědělství, pokud u něj nedojde k výraznějšímu posunu v efektivnosti, ocitnout v nekonkurenceschopné pozici, jak na vnějším, tak i na vnitřním trhu.

S přihlédnutím k vývojovým tendencím lze z dlouhodobějšího hlediska usuzovat, že by perspektivy čs. zemědělství nemusely, v evropském kontextu, být příliš pesimistické. Země ES jsou si vědomy potencionálního nebezpečí, které jim hrozí v okamžiku, kdy mechanismus trhu rozmístí výrobu do nákladově nejvýhodnějších podmínek a bývalé země východního bloku využijí předností západoevropských výrobních technologií v rámci koncentrovanějšího půdního fondu. Spolu s nezbytným

odchodem přebytečných pracovních sil má naše zemědělství možnost stát se konkurenceschopným vůči našim nejbližším sousedům.

ZÁKLADNÍ PODMÍNKY ZAHRANIČNĚ OBCHODNÍ ČINNOSTI V AGRÁRNÍ SFÉŘE

Rámcové podmínky pro provádění zahraničního obchodu se v posledním období podstatně zlepšily. Od 1. března 1992 se začala předběžně uplatňovat ustanovení Evropské dohody o přidružení mezi bývalou ČSFR a ES v části týkající se volného obchodu, probíhal ratifikační proces dohody o vytvoření oblasti volného obchodu mezi ČSFR a ESVO podepsané v březnu 1992 a pokračovalo se ve formování nových vztahů s nástupnickými republikami po bývalém SSSR a bývalé SFRJ. Pozitivně působila i rozsáhlá liberalizace zahraničně obchodní činnosti ve smyslu zrušení povolenacích bariér a zjednodušení systému poskytování licencí a koncesí.

Prvním krokem pro zajištění kompatibilních podmínek s ekonomikami vyspělých zemí byla restrukturalizace čs. celního sazebníku pro zabezpečení ochrany vnitřního agrárního trhu. Licenční systém se stal regulátorem vývozně dovozní činnosti. Postupně se trhy ES a ESVO zpřístupňují, čímž se pro čs. výrobce vytvářelo konkurenční prostředí. Každý čs. subjekt zaregistrovaný v obchodním, resp. podnikovém rejstříku mohl od 1.1.1992 vyvíjet zahraničně obchodní činnosti bez zvláštního povolení, přičemž vývoz a dovoz určitých, přesně vyjmenovaných zemědělských a potravinářských výrobků byl regulován formou vydávání vývozních či dovozních licencí na přesně specifikované výrobky. Licence na dovoz agrárních výrobků jsou automatické a slouží pouze k evidenci, přičemž smlouva se zahraničním dodavatelem o dodávce zboží je podmínkou vydání automatické licence na dovoz. Na druhé straně licence na vývoz zemědělských a potravinářských výrobků jsou neautomatické a podléhají licenčnímu řízení. Vývoz komodit podléhajících licenčnímu řízení je limitován roční kvantitativní kvótou v závislosti na situaci na vnitřním trhu. Ostatní komodity, které nejsou zahrnuty do systému regulace, jsou volně obchodovatelné. Avšak při veškerém vývozu či dovozu je nutno dodržovat fytosanitární a veterinární předpisy.

V rámci asociační dohody se počítá se zrušením kvantitativních omezení na dovoz zemědělských komodit z bývalé ČSFR do ES, s uplatněním snížených cel a vyrovnávacích dávek v rámci kvót ES s poskytováním vzájemných koncesí na vývoz či dovoz agrárních výrobků. Vzhledem k citlivosti agrárních trhů je v dohodě počítáno s tím, že obě smluvní strany mohou přijmout příslušná opatření v případě vážného ohrožení domácího trhu dováženy výrobky v rámci koncesí.

Lze konstatovat, že asociační dohoda je jedním z nejvýznamnějších smluvních aktů uzavřených ze strany bývalé ČSFR, který otevírá cestu nejen k volnému obchodu, ale i k plnoprávnému členství. Z praktického hlediska se zlepšil přístup na trhy ES u hovězího a vepřového masa, drůbeže, mléka a mlékárenských výrobků, sladu, chmele,

sladovnického ječmene, mouky apod. ES podstatně zvýšilo dovozní kvótu u jehněčího masa a umožnilo čs. straně vyvážet i živá jehňata. Významným pozitivním faktorem byla možnost poskytování úlev při vývozu živého zástavového skotu do zemí ES. Bývalá ČSFR participovala na dovozním režimu ES na živý skot a spolu s Polskem a Maďarskem se podílela na celní kvótě se sníženou vyrovnávací dávkou ve výši 25 % základní sazby. Byl vypracován seznam výrobků, na které byly poskytovány koncese s uplatněním úlev (ES snížilo clo až na 40 % a bývalá ČSFR na 50 %). U zpracovaných výrobků byl uplatňován systém postupného snižování nezemědělského komponentu ve cle, přičemž asymetrie byla ve prospěch bývalé ČSFR, kde zemědělský komponent se promítne do cla až v roce 1995.

Koncese a úlevy jsou u zemědělských výrobků stanoveny zatím do roku 1996. Při jejich sjednávání se vycházelo z úrovně vzájemných vývozu v předchozích letech a ze systému postupných úlev a ze zvyšování kvót u jednotlivých výrobků. Proto se jejich ekonomický přínos projeví teprve za několik let. Avšak reciprocita zde vytváří nezbytný tlak na strukturu bývalé československé zemědělské výroby a její přizpůsobení se agrárním trhům ES. Rovněž jednání o poskytování postupných úlev při vzájemném vývozu jednotlivých zemědělských a potravinářských výrobků v rámci dohody o zóně volného obchodu bývalé ČSFR se zeměmi ESVO by měla oboustranně pozitivně ovlivnit agrární zahraniční obchod.

Dohoda v oblasti volného obchodu bývalé ČSFR s Polskem a Maďarskem by měla smluvně zabezpečit podobné uvolnění podmínek vzájemného obchodu a vytvořit liberalizované obchodně politické klima, jako je tomu ve vztahu k ES a ESVO. I zde byl prosazován princip postupného snižování celní ochrany a poskytování koncesí na vývoz jednotlivých výrobků, který se zásadním způsobem liší od systému koncesí u průmyslových výrobků.

Na rozdíl od uvedených pozitivních faktorů formování podmínek agrární zahraničně obchodní činnosti bylo vzhledem k zásadní změně platebních, kursových a cenových podmínek, v nichž se odehrával čs. vývoz a dovoz zemědělských a potravinářských výrobků na přelomu roku 1990 a 1991, přesné vyjádření a spolehlivá interpretace trendů obratu velmi těžkým úkolem.

Nejproblematictější úsek obchodu i z tohoto zorného úhlu je obchod s bývalými socialistickými zeměmi, jmenovitě pak se zeměmi bývalé RVHP. Zahraniční obchod se zeměmi tržní ekonomiky není postižen změnou hodnotových měřítek, avšak ani ten není snadno interpretovatelný zejména proto, že mezi údaji bývalých československých statistik a zrcadlovými údaji partnerských zemí (zemí OECD, neboť pouze zde lze zatím provést číselně přesnější srovnání) jsou značné rozdíly. Ty jsou vysvětlitelné nejen pouze metodickými odlišnostmi, ale naznačují existenci určité „šedé zóny obchodu“, která není nelegální a je ze strany zemí OECD podchycena, avšak není podchycena (nebo byla podchycena ve značně nižších hodnotách) ze strany bývalé ČSFR.

Posuzujeme-li podmínky zahraničně obchodní činnosti v agrární sféře z globálního pohledu, tj. z hlediska vývoje mezinárodního trhu zemědělskými a potravinářskými výrobky, pak můžeme jednoznačně konstatovat, že tyto podmínky byly a ve výhledu budou velmi tvrdé, konkurence narůstá a cenová hladina u rozhodujících čs. exportních komodit stěží vzroste. Poptávka po zemědělských a potravinářských výrobcích je na trzích vyspělých zemí vysoce saturována především vlivem jejich snahy o růst, resp. zvýšení jejich soběstačnosti. V důsledku toho dochází k nárůstu zásob a nadprodukce, které jsou realizovány na zahraničních trzích i za cenu značných ztrát. Při vzrůstajících nákladech na skladování a udržování zásob dochází obvykle ke snaze realizovat toto zboží za poměrně nízké ceny, tj. k exportní expanzi, boji o zachování a rozšíření trhů především u solventních odběratelů a ve svých důsledcích k narůstání deformace cenových vztahů v mezinárodním agrárním obchodě. Jde zejména o expanzi zemí ES, které vyvážejí zemědělské a potravinářské produkty velmi podobné komoditní skladby jako bývalá ČSFR při uplatňování vysokých státních subvencí. Kromě toho i vznik řady nesolventních zemí především z řad bývalého SSSR, resp. bývalých členských zemí RVHP, negativně ovlivňoval vývoj bývalého čs. agrárního zahraničního obchodu. Čs. agrární vývoz se stále více orientoval na oblast Středního východu na úkor jeho širšího uplatnění se na trzích sousedních vyspělých zemí. Stimulace vývozu devalvací čs. koruny a jeho subvencování v rámci uplatňování systému tržní regulace byly faktory, které příznivě ovlivňovaly čs. agrární export. Přesto však byly nedostačující pro překonání ostatních protichůdně působících faktorů (především vyšší úrovně vývozních subvencí v jiných exportních zemích, vyšší míry tarifní a netarifní ochrany trhů, vyšší nákladovosti výroby, nižší úrovně prezentace produkce a profesionality marketinku apod.).

Tyto základní činitele spolu s ostatními negativně působícími faktory vnitřní povahy (nízká úroveň technického vybavení výrobní základny, nevhodná alokace investic, drahé a nedostatečně kvalitní inputy, problémy v kvalitě zemědělských surovin, ekologické problémy, zbožová a teritoriální struktura exportu neodpovídající požadavkům dosažení komparativních výhod, ale i současná ekonomická situace zemědělských prvovýrobců apod.) zásadním způsobem ovlivňovaly úroveň efektivnosti čs. agrárního vývozu. Za daných okolností byl export většiny zemědělských a potravinářských výrobků značně ztrátový.

CHARAKTERISTIKA SOUČASNÝCH TENDENCÍ ČS. AGRÁRNÍHO ZAHRA NIČNÍHO OBCHODU

V rámci vymezeného československého agrárního vývozu a dovozu činila podle údajů celní statistiky zahraničního obchodu **hodnota exportu** zemědělských a potravinářských produktů v roce 1991 zhruba 30,059 mld Kčs fco, resp. 12,556 mld Kčs fco v 1. pololetí 1992. Hodnota tohoto vývozu v roce 1991 byla tedy více než dvojnásobná v porovnání s rokem 1990. Avšak podle

indexu, opírajícího se o srovnání hodnoty vývozu roku 1990 rektifikované na kursovou úroveň roku 1991, tj. korigujícího vliv devalvace koruny a běžných hodnot roku 1991, zaznamenala nárůst o 24 bodů. Celková hodnota vývozu bývalé ČSFR v roce 1991 a v 1. pololetí roku 1992 dosáhla zhruba 321,2 mld Kčs fco, resp. 148,6 mld Kčs fco, tj. vzrostla v roce 1991 proti roku 1992 zhruba o 83 mld Kčs fco. Avšak na základě propočtu výše uvedeného indexu se snížila na úroveň 94 bodů, tj. poklesla o 6 bodů.. To znamená, že došlo k růstu podílu čs. agrárního vývozu na celkovém vývozu bývalé ČSFR na 9,4 % proti 6,7 % v roce 1990 (v 1. pololetí 1992 na zhruba 8,4 %).

Participace ČR na celkovém čs. agrárním vývozu v hodnotovém vyjádření činila v roce 1991 zhruba 73,7 % a v 1. pololetí roku 1992 dokonce 79,0 %. Z hlediska exportní výkonnosti tyto ukazatele jednoznačně svědčí o dominujícím postavení ČR v rámci bývalé federace. Růst hodnoty agrárního vývozu byl pozitivním jevem, který byl však do značné míry zkreslován proexportním charakterem devalvace čs. koruny. Svědčí mimo jiné o tom, že dynamika růstu fyzického objemu vývozu byla v tomto období zřetelně vyšší (zejména u produktů chovu skotu). Reálná výše cen zemědělských a potravinářských výrobků měla v tomto období poklesové tendence.

Hodnota čs. dovozu zemědělských a potravinářských produktů činila v roce 1991 a v 1. polovině roku 1992 zhruba 33,654 mld Kčs fco, resp. 14,178 mld Kčs fco a vzrostla v roce 1991 proti roku 1990 o 21,8 %. Avšak index, propočítaný na základě porovnání hodnoty roku 1990 rektifikované na kursovou úroveň roku 1991, tj. korigující vliv devalvace koruny a běžných hodnot (běžné ceny, běžné kursy) roku 1991, zaznamenal jejich pokles o 13 bodů. Zde se naopak výrazně projevil růst cen a protiimportní vliv devalvace čs. koruny.

Celková hodnota dovozu bývalé ČSFR dosáhla v roce 1991 zhruba 293,9 mld Kčs fco a v 1. pololetí 1992 předběžně 138,4 mld Kčs fco. Při použití zmíněného způsobu propočtu však dojdeme k závěru, že v roce 1991 poklesl tento index (1990 = 100) na 78 bodů, tj. podstatně výrazněji než index hodnoty agrárního dovozu. Podíl hodnoty agrárního dovozu na celkovém dovozu poklesl z 11,6 % v roce 1990 na 11,4 % v roce 1991, resp. na 10,2 % v 1. pololetí 1992. Participace ČR na tomto dovozu činila v roce 1991 zhruba 76 % a v 1. pololetí 1992 poklesla na 75 %. Je tedy, obdobně jako u vývozu, poměrně stabilní. Růst hodnoty dovozu, přesto, že dosahuje nižšího tempa v komparaci s vývozem, je nežádoucím jevem především proto, že ve zbožové skladbě importu jsou poměrně vysokým podílem zastoupeny kompetitivní komodity.

Záporné saldo zahraničního obchodu zemědělskými a potravinářskými výrobky se vlivem výrazného růstu vývozní aktivity v posledních letech podstatně snížilo.. V roce 1991 činila hodnota záporného salda čs. agrárního zahraničního obchodu 3 595 mil. Kčs fco (v 1. pololetí 1992 zhruba 1 622 mil. Kčs fco) a poklesla proti roku 1990 o téměř 9,5 mld Kčs fco, přičemž ČR se na tomto saldu podílela 93,5 a 86,7 %. Celkové saldo obchodní výměny se tedy dostalo z vysoce záporné polohy do pozice

poměrně malého převýšení dovozu nad vývozem, přičemž v relaci k bývalým socialistickým zemím a zemím ES zaznamenalo v roce 1991 dokonce aktivní bilanci v rozsahu 3 523 mld Kčs fco, resp. 4 118 mld Kčs fco.

TERITORIÁLNÍ SKLADBA ČS. ZAHRANIČNÍHO OBCHODU ZEMĚDĚLSKÝMI A POTRAVINÁŘSKÝMI VÝROBKÝ

V československém agrárním zahraničním obchodě se v posledním sledovaném období výrazně projevil proexportní vliv devalvace čs. měny a dalších realit snížením jeho záporné zahraničně obchodní bilance v relaci ke všem skupinám zemí. Tento pozitivní vývoj rezultoval ze značně rychlejšího tempa růstu hodnoty vývozu než hodnoty dovozu. Např. **hodnota vývozu** do bývalých socialistických zemí vzrostla v roce 1991 proti roku 1990 o 224,7 %, do zemí s tržní ekonomikou o 70,0 %, do zemí s vyspělou tržní ekonomikou o 62,9 %, do zemí ES o 200,0 % a do rozvojových zemí o 160,0 %. Tento vývoj byl samozřejmě zkreslený devalvací čs. koruny, přesto však pozitivní trend byl zde zcela zřejmý.

Z teritoriálního hlediska došlo tedy k výrazné změně participace jednotlivých skupin zemí na celkovém čs. agrárním vývozu ve smyslu značného růstu podílu bývalých socialistických zemí z 18,3 % v roce 1990 na 32,9 % v roce 1991, bývalých zemí RVHP z 15,6 % na 24,5 %, zemí ES z 33,8 % na 49,0 % a rozvojových zemí z 6,0 % na 7,5 %. Naproti tomu participace zemí s tržní ekonomikou jako celku poklesla z 82,0 % na 67,1 %, z toho zemí s vyspělou tržní ekonomikou ze 75,7 % na 59,6 %. V 1. polovině roku 1992 se podíl bývalých socialistických zemí a zejména podíl bývalých zemí RVHP na celkovém čs. agrárním vývozu ještě výrazněji zvýšil (na 35,4 %, resp. 32,0 %) a naopak poklesl podíl zemí s tržní ekonomikou (nejvíce v relaci k zemím ES).

Zcela opačný vývoj zaznamenala v posledním období **teritoriální skladba čs. agrárního dovozu**, kdy došlo k prudkému poklesu hodnoty dovozu z bývalých socialistických zemí z 8 092 mil. Kčs fco v roce 1990 na 6 355 mil. Kčs fco v roce 1991, resp. 2 314 mil. Kčs fco v 1. pololetí 1992. Podílové zastoupení těchto zemí se na celkovém čs. dovozu zemědělských a potravinářských výrobků snížilo ve stejném období z 29,3 % na 19,8 %, resp. na 17,9 %, z toho bývalých zemí RVHP z 18,4 % na 16,7 %, resp. 14,4 %. Naproti tomu hodnota čs. agrárního dovozu z ostatních skupin zemí vzrostla (ze zemí s vyspělou tržní ekonomikou z 10 827 mil. Kčs fco na 16 319 mil. Kčs fco a z rozvojových zemí z 8 728 mil. Kčs fco na 10 980 mil. Kčs fco). Paralelně vzrostlo i podílové zastoupení těchto zemí na celkovém čs. agrárním dovozu (zemí s vyspělou tržní ekonomikou z 39,2 % na 45,9 %, zemí ES z 18,9 % na 31,8 % a rozvojových zemí z 31,6 % na 34,3 %). V 1. pololetí 1992 dosáhl tento ukazatel ve stejném pořadí zemí 63,6 %, 48,2 % a 18,5 %. Země ESVO participovaly v roce 1991 na tomto čs. dovozu 7,3 % a v 1. pololetí 1992 zhruba 9,2 %.

Tato výrazná změna v teritoriální struktuře čs. agrárního vývozu a dovozu během tak krátkého období se podstatným způsobem odrazila i na teritoriální struktuře salda zahraničního obchodu zemědělskými a potravinářskými výrobky. Jestliže ještě v roce 1990 činilo záporné saldo v relaci k bývalým socialistickým zemím 5 433 mil. Kčs fco, pak v roce 1991 již rozdíl mezi hodnotou agrárního vývozu a dovozu zde dosáhl pozitivní hodnoty v rozsahu 3 523 mil. Kčs fco (v 1. pololetí 1992 zhruba 2 135 mil. Kčs fco). I ve vztahu k ostatním skupinám zemí vývoj zahraničně obchodní bilance vykázal v tomto období pozitivní trend. Např. pasivní zahraničně obchodní bilance se zeměmi bývalé RVHP a zeměmi ES v roce 1990 v rozsahu 2 815 mil. Kčs fco, resp. 309 mil. Kčs fco se změnila na vysoce aktivní bilanci, která dosáhla v roce 1991 zhruba 2 011 mil. Kčs fco, resp. 4 118 mil. Kčs fco. V relaci k zemím s vyspělou tržní ekonomikou byla dosažena aktivní bilance již v roce 1990 (172 mil. Kčs fco). V roce 1991 došlo k jejímu dalšímu zvýšení na 1 595 mil. Kčs fco. Naopak ve vztahu k rozvojovým zemím vykazovala pasivní bilance nárůst v rozsahu 857 mil. Kčs fco. V 1. pololetí 1992 byla bilance čs. zahraničního obchodu zemědělskými a potravinářskými výrobky pasivní v relaci ke všem skupinám zemí s tržní ekonomikou a naopak vysoce aktivní ve vztahu k bývalým socialistickým zemím.

Pokles celkové hodnoty pasivního salda čs. agrárního obchodu, přesun těžiště pasíva z bývalých socialistických zemí na země s tržní ekonomikou, jakož i výrazný nárůst aktivního salda ve vztahu k zemím s vyspělou tržní ekonomikou (prudký zvrat nastal zejména ve vztahu k zemím ES) byl důsledkem změny teritoriální a zbožíové skladby vývozu a dovozu, resp. vzniku rozsáhlých přebytků masa a masových výrobků, mléka a mlékárenských výrobků, jakož i dalších komodit vlivem značného vzrůstu cen na vnitřním trhu a poklesu koupěschopné poptávky obyvatelstva, ale i dalších faktorů (tíživá hospodářská situace v SNS, devalvace čs. koruny atd.).

KOMODITNÍ SKLADBA ČS. VÝVOZU ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH VÝROBKŮ

Zbožová skladba bývalého čs. agrárního zahraničního obchodu determinovala rozhodujícím způsobem teritoriální skladbu tohoto segmentu zahraničního obchodu a měla značný vliv na jeho celkovou úroveň efektivnosti. Čs. vývoz zemědělských a potravinářských produktů neměl v minulosti dlouhodobou zbožíovou koncepci, nevyvíjel se podle kritérií výhodnosti nebo je nerespektoval a byl již delší dobu do značné míry obrazem růstu bilančních přebytků. Vzhledem k rozhodujícímu vlivu těchto okolností na zbožíovou skladbu našeho agrárního vývozu bylo pak celkem logické, že otázky dosažení komparativních výhod nebyly stěžejním faktorem tvorby komoditní struktury tohoto exportu.

Zbožová skladba vývozu již delší dobu vykazovala zřetelný a soustavný pokles podílu tradičních nosných komodit rostlinného původu, o které se opíral čs. agrární vývoz od svého vzniku, tzn. cukru, sladu, chmele a piva, a paralelní růst podílu

mléka a mlékárenských výrobků, masa a masných výrobků, obilnin, ovoce a zeleniny, živých zvířat. Z pohledu klasifikace zboží podle nomenklatury SITC, rev. 3 dominantní postavení ve struktuře čs. agrárního vývozu zaujímaly potraviny a živá zvířata, jejichž podíl na celkovém exportu zemědělských a potravinářských výrobků se za bývalou ČSFR, ČR a SR pohyboval v roce 1991 a v 1. pololetí 1992 v rozmezí 73,4 % až 82,3 %. Nápoje a tabák participovaly na tomto vývozu 6,3 až 9,5 %, surové kůže a usně 1,4 až 3,2 %, olejnatá semena a olejnaté plody 0,5 až 5,2 %. Ostatní komodity s výjimkou škrobu, jehož podíl na celkovém agrárním vývozu SR činil v analyzovaném období 4,7 %, byly ve struktuře exportu ČSFR, ČR i SR málo významné.

Z podrobnější specifikace čs. vývozu zemědělských a potravinářských výrobků vyplývá, že jednoznačně dominantní postavení v jeho struktuře zaujímaly výrobky chovu skotu. Např. podíl mléka a mléčných výrobků na celkovém čs. agrárním exportu činil v roce 1991 zhruba 17,9 % (v 1. pololetí 1992 dokonce 18,6 %), podíl masa a masných výrobků 14,3 %, resp. 8,6 % a podíl živých zvířat 14,0 %, resp. 5,1 %. Podíl vývozu ovoce a zeleniny dosáhl ve sledovaném období shodně 13,9 %. Participace obilnin a výrobků z obilnin na celkovém čs. agrárním vývozu v posledním období prudce vzrostla a svým podílovým ukazatelem 9,1 % v roce 1991 a dokonce 22,2 % v 1. pololetí 1992 se řadí mezi nosné agrární vývozní komodity bývalé ČSFR. Někdejší zcela rozhodující komodita čs. zahraničního obchodu jako celku - rafinovaný cukr, představovala v posledním období zanedbatelný 0,2 až 0,4 % podíl na hodnotě celkového agrárního exportu, vykazovala tedy nejmenší podíl ze všech sledovaných skupin zboží, resp. komodit. Cukr se stal dokonce čistou dovozní položkou. Pokles významu zaznamenáváme u sladu (ze 7,7 % v letech 1981 - 1985 na 5,9 % v roce 1991, resp. na 5,6 % v 1. pololetí 1992), alkoholických nápojů (z 15,3 % na 8,7 %, resp. 6,7 %, z toho piva z 11,3 % na 6,9 %, resp. 4,9 %) a cutisinu (z 2,6 % na 1,3 %, resp. 1,8 %). Stabilní podílové zastoupení ve struktuře tohoto vývozu zaujímal chmel (zhruba 5,6 až 6,1 %).

Lze tedy konstatovat, že vzhledem k paralelnímu čs. exportu dalších významných živočišných produktů, tj. drůbeže, vajec a vaječných výrobků, sladkovodních ryb, násad, včelího medu, zvěřiny apod., se bývalá ČSFR stala převážně vývozcem komodit živočišného původu, s podílem vyšším, než ve většině evropských zemí, včetně zemí s vysokou úrovní technicko-ekonomických parametrů živočišné výroby.

Maso a masné výrobky, živá zvířata, mléko a mléčné výrobky byly v posledních letech osou a rozhodující agregací čs. agrárního exportu. V letech 1989-1991 a v 1. pololetí 1992 představoval čistý vývoz (aktivní saldo) uvedených komodit živočišného původu hodnotu 21 180 mil. Kčs fco. Dynamický růst vývozu těchto produktů spolu se stagnací, poklesem či nepatrným růstem exportu tradičních rostlinných komodit byl hlavní příčinou změny zbožové skladby čs. agrárního vývozu, která až z řady důvodů nežádoucí a ekonomicky ztrátová, zřejmě ovlivní

proporce komoditní skladby také v budoucnosti. Je pravděpodobné, že živočišné produkty budou nosnou agregací českého a slovenského vývozu zemědělských a potravinářských produktů také v nejbližších letech a že jejich podíl na celkovém exportu bude značný.

Československý APK se tedy více méně v rozporu s hledisky ekonomické efektivity stal v posledních letech exportérem základních komodit živočišného původu na bázi částečného krytí některých složek vlastní bilance krmiv dováženy surovinami. Dostal se tak svým komoditním vývozním profilem do skupiny vyspělých zemí, opírajících svůj vývozní profil o komparativní výhody, vyplývající z vysoké úrovně technologie a ekonomiky ve sféře živočišné výroby. Nadprůměrné parametry zhodnocování krmiv docílené špičkovou úrovní základního stáda a vysokou efektivností použité technologie umožňují těmto zemím docílit komparativních výhod, resp. přijatelné efektivity vývozu živočišných produktů i za situace, kdy je nezbytné část krmiv dovážet.

Problém efektivity čs. agrárního vývozu nicméně také spočívá v tom, že tyto předpoklady, podmiňující dosažení ekonomického efektu, v naše zemědělství a potravinářském průmyslu splněny nebyly. Přirozený a základní předpoklad - špičkové technické a ekonomické parametry výroby živočišných produktů, vysoká úroveň konverze krmiv, nadprůměrná užitkovost a vysoká produktivita práce v živočišné výrobě - nebyl v našem agrárním sektoru splněn. Přenášení těžiště agrárního exportu na základní živočišné produkty nebyl důsledkem záměru, plynoucího z požadavků optimality, ale spíše důsledkem tvorby bilančních, resp. technologických přebytků (velmi často „vynucených“ sezónních přebytků vlivem snížené poptávky na vnitřním trhu a zavedení intervenčních nákupů), u nichž byla realizace cestou vývozu stále ještě přijatelným řešením, i když zdaleka ne efektivním. Alokace investic v zemědělství a potravinářském průmyslu nerespektující v minulosti požadavky zahraničního obchodu byla orientována na dynamický růst výroby, rozvoj živočišných produktů bez perspektivy jejich exportu. Naopak tradiční exportní obory zemědělské a potravinářské výroby ve svém vývoji stagnovaly, zaostávaly a ztrácely postupně konkurenceschopnost. Přesto však v současné době existují i exportně perspektivní komodity (např. pivo a pivovarské suroviny, lihoviny, sladkovodní ryby, šlechtěná osiva a sadba, některé malotonažní výrobky, různé speciality, lesní plody, lovná zvěř, peří apod.), ale vzhledem k jejich poměrně nízkému podílu na čs. agrárním vývozu nelze počítat s podstatnějším zvratem k lepšímu. K výraznému rozšíření agrárních vývozů v nejbližším období pravděpodobně nedojde, resp. může dojít pouze v omezené míře. Perspektivně lze počítat s růstem vývozu zemědělských a potravinářských produktů jedině tehdy, přizpůsobí-li se nákladovost v zemědělství a potravinářském průmyslu úrovni vyspělých zemí, kde se však agrární politika nachází ve stadiu přehodnocování a podmínky zemědělců spolu s integračním otevíráním agrárního trhu budou stále tvrdší.

ZÁVĚR

Na základě současného vývoje situace na mezinárodním trhu zemědělskými a potravinářskými produkty lze konstatovat, že zahraničně obchodní podmínky ve

vztahu k našim exportním možnostem budou i nadále velmi tvrdé, konkurence se zostří a cenová hladina u rozhodujících čs. exportních komodit stěží vzroste.

Vnější vztahy našeho APK byly ovlivňovány mnoha objektivními a subjektivními faktory, které do značné míry omezovaly možnosti využití našich komparativních výhod. K hlavním objektivním resp. vnějším faktorům patřily především dlouhodobý pokles reálných cen zemědělských a potravinářských výrobků na světových trzích (v roce 1991 činil pokles proti roku 1975 zhruba 28 %), nasyćenost koupěschopné poptávky na světových trzích, protekcionismus vyspělých zemí a nesolventnost značné části tradičních odběratelů (SNS, rozvojové země, východní Evropa), vzrůstající konkurence sousedních zemí a některých rozvojových zemí, rozpad trhu bývalých členských zemí RVHP apod.

Rozhodujícími subjektivními, resp. vnitřními faktory, které limitovaly rozsah a efektivnost čs. agrárního vývozu, jsou nízká produktivita práce a poměrně vysoké výrobní náklady, nižší jakost a úroveň prezentace exportované produkce, profesionalita exportérů, absence moderních obchodních operací, progresivního marketingu, diverzifikace nabídky exportních komodit v důsledku vzniku množství nových a nezkoušených subjektů vstupujících na zahraniční trhy, které si navíc vzájemně konkurují snižováním cen, nekoncepční přístup státu k aktivnímu agrárnímu zahraničnímu obchodu, nejasnost komoditní skladby vývozu a nerespektování základních zásad zahraničního obchodu.

Změny vnějšího vlivu na agrární výrobu a export bývalé ČSFR záleží do značné míry na výsledcích jednání Uruquayského kola v rámci GATT, jehož úspěšné uzavření závisí na dohodě v oblasti zemědělství. Předpokladem je výrazné snížení subvencí do zemědělské výroby, které způsobují deformaci světového agrárního trhu a vytvářejí bariéry mezinárodnímu obchodu s agrárními produkty.

V každém případě jsou pro nás v souvislosti s přijatou asociační dohodou nezastupitelná všechna opatření, která směřují k harmonizaci agrárních regulací bývalé ČSFR s mechanismy společného agrárního trhu ES.

Jedním z prioritních cílů agrární politiky je tedy efektivní zapojení zemědělství bývalé ČSFR do procesu celoevropské dělby práce a zejména pak úkol harmonizovat naši agrární politiku se společnou agrární politikou ES. V rámci nástrojů realizace naší agrární politiky je základním problémem nalezení optimální proporce mezi mírou ochrany trhu a liberalizací dovozu. Uvedený prioritní cíl má rozhodující zahraničně obchodní vazbu na okolní svět, nikoliv snad proto, že lze do budoucnosti očekávat výraznou expanzi agrárních produktů z bývalé ČSFR na zahraniční trhy, ale zejména proto, že se jedná o zabezpečení dostatečného prostoru tuzemským výrobcům při odbytu na vnitřním trhu potravin. Systémová opatření i v podmínkách silně liberalizovaného trhu, pokud se nebude abstrahovat od hledisek efektivnosti, by měla zajistit domácím výrobcům rozhodující podíl na vnitřním trhu, a to zejména za skupinu základních potravin s obvykle značnými přepravními nároky nebo s rizikem rychlé kazitelnosti. Z globálního hlediska je

vývoz zemědělských a potravinářských výrobků významným zdrojem promptního volnoměnového inkasa, je charakterizován poměrně malými nároky na dovážené suroviny a materiály a nepředstavuje exploataci neobnovitelných tuzemských přírodních zdrojů.

Proto úvěrová, subvenční a daňová politika by měla formováním proexportního klimatu směřovat k stimulaci vývozu. Přesto však v nejbližší budoucnosti nelze počítat s jeho podstatným růstem. Ani v rámci asociační dohody není možné očekávat okamžité výrazné zlepšení podmínek agrárního exportu bývalé ČSFR. Tento dokument však otevírá prostor pro růst našeho agrárního vývozu ve vzdálenějším horizontu, a to na základě všestranné adaptace čs. APK na podmínky společného trhu.

V současné době lze reálně uvažovat s exportem přebytků pouze prostřednictvím vývozních subvencí, tj. s vývozem značně ztrátovým.

Úsilí po dosažení komparativních výhod při vývozu zemědělských a potravinářských výrobků je proto třeba usměrňovat do tradičních vývozních oborů, které by nabízely světovému trhu vysoce finalizované výrobky, dále některé malotonažní výrobky, vybrané speciality apod. (např. k exportně perspektivním vývozním komoditám patří pivo i pivovarské suroviny, lihoviny, sladkovodní ryby, šlechtěná osiva a sadba, lesní plody, lovná zvěř, peří, cutisin apod.).

Proexportní klima je třeba vytvářet značkovým výrobkům, regionálním a krajovým specialitám, výrobkům nejvyšší jakosti, jejichž produkce není spojena s náročnými dovozy surovin a kde lze těžit z menších dopravních vzdáleností od významných evropských spotřebitelských center. Z hlediska objemu se však nemůže jednat o podstatné změny ve stávajících trendech a tudíž nelze těmto vývozcům přisuzovat mimořádný význam.

Postupné vytvoření prostředí liberalizovanějšího světového agrárního trhu by mohlo při splnění určitých podmínek přispět k uplatnění přechodných i trvalejších komparativních výhod APK bývalé ČSFR u některých jeho komodit. Avšak řada našich komparativních výhod má pouze potenciální charakter. Jejich realizace je podmíněna zachováním koncentrovanější výroby, udržením relativně zkušeného managementu, zlepšením marketinku v zahraničním obchodu (zejména u výrobků s vyšší mírou přidané hodnoty) apod. Přechodně ke komparativním výhodám patří i levnost pracovních sil v APK bývalé ČSFR a proexportní měnový kurs. Vývojové tendence světového agrárního trhu lze však obtížně odhadovat, a proto je třeba posuzovat možnosti našeho agrárního vývozu se značnou opatrností a spíše počítat s tím, že k přeměně našeho APK na exportní odvětví u rozhodujících komodit nedojde. Největší prostor pro odbyt produktů APK lze spatřovat v SNS a v zemích východní a jihovýchodní Evropy. Tento export však bude do značné míry spojen s jeho úvěrováním a s vyššími obchodními riziky.

Pro realizaci agrární politiky na úseku vnějších vztahů, pro růst dynamiky a pružnosti exportu produktů APK s cílem zvýšení jeho efektivnosti je nezbytné:

– podstatně zvýšit produkci práce a snížit náklady na výrobu vývozních fondů;

- zvýšit profesionalitu našich exportérů, uplatňovat moderní a složitější formy obchodních operací (termínové obchody, vícestranné dohody, kompenzační obchody, obchody typu buy-back či switch a další druhy spekulativních obchodů a „rizikových operací“, progresivního marketingu včetně zapojení investic do reklamy a vývozu na úvěr (při participaci bank na riskantnějších obchodních operacích);
- zvýšit jakost a všeobecnou tržní image našich vývozních fondů;
- zvýšit aktivitu svazu výrobců, agrárních komor apod. při koncepčním řešení struktury a objemu exportu produktů APK s důrazem na tvorbu perspektivních vývozních fondů;
- dosáhnout, aby stát koncepčně přistupoval k aktivnímu zahraničnímu obchodu s ujasněnou komoditní skladbou vývozu (při přechodném nutném vysokém podílu vývozu bilančních přebytků, ale i vývozu „ad hoc“);
- respektovat základní zásady zahraničního obchodu (využití komparativních výhod, budování pozic na trhu a jejich udržování a inovace);
- odstranit legislativní těžkopádnost a správní chaos v oblasti regulace zahraničního obchodu;
- zabezpečit racionální a včasnou distribuci potřebných informací o změnách podmínek na domácím i světovém agrárním trhu a v našich zahraničně obchodních vztazích;
- vypracovat tržní řády pro jednotlivé komodity, resp. zákony o komoditách;
- minimalizovat administrativní náročnost obchodních vztahů, např. snížením licencovaných položek ve vývozu;
- u tržních řádů jednotlivých komodit vypracovat a zveřejnit srozumitelný, pružný a spravedlivý mechanismus veřejných soutěží resp. tendrů při získávání státem garantovaných výhod (vývozních subvencí, podílu na koncesích a licencích apod.). Mechanismem konkursů podporovat tendence ke koncentraci vývozní nabídky, při zachování podmínek konkurence a demonopolizace;
- aktivizovat účast státu ve vyhledávání výhodných obchodních vztahů a nových účinných forem zahraničního obchodu, včetně vzniku podnikatelské infrastruktury v dané oblasti;
- všechny oblasti regulace agrárního trhu soustředit v jedné kompetentní instituci, která bude pravidelně a ve vhodné formě informovat podnikatelské subjekty o existujících a připravovaných regulačních opatřeních, poskytovat signální informace o možných nevyvážených stavech na agrárním trhu, jakož i zabezpečovat vztahy v rámci mezistátních a mezinárodních dohod;
- podpořit licencemi přednostně ty exportéry, kteří jsou schopni vyvážet bez státní podpory;
- při výběru komodit s garantovanými cenami zvážit, zda by nebylo efektivnější stimulovat vývoz výrobků s vyšší finalizací na úkor vývozu surovin;

- v jednáních Uruquayského kola GATT podporovat návrh závěrečného dokumentu směřujícího k likvidaci překážek obchodu, snižování vývozních podpor a redukce přímých výrobních subvencí. Liberalizaci zahraničního obchodu podporovat i v rámci OECD, FAO, UNCTAD. Paralelně s úsilím o rozvoj vztahů s ES a s ostatními vyspělými zeměmi iniciovat snahu o vytvoření prostoru pro podstatné rozšíření vývozu do SNS, zemí východní a jihovýchodní Evropy jako stále potenciálně zajímavých vývozních teritorií.

Jednotlivá přijímaná opatření by měla přispívat ke zkvalitnění výrobní struktury a posílení konkurenceschopnosti naší agrární produkce k rozvíjení a podpoře takových činností, které by odpovídaly požadavkům komplementárnosti naší agrární nabídky v relaci k evropskému trhu.

Literatura

JENÍČEK, V. a kol.: Agrární politika a hospodářská transformace APK. Sborník AZV ČSFR, 1991, č. 147, 194 s.

KRAUS, J. - DOUCHA, T. - BEČVÁŘOVÁ, V.: K nové koncepci evropské agrární politiky. Sborník AZV ČSFR, 1992, č. 155, 109 s.

Arbeitsdokument zur Reform der Gemeinsamen Agrarpolitik. Europäisches Parlament - Ausschus für Landwirtschaft, Fischerei und ländliche Entwicklung (z 27.8.1991).

Celní statistika za rok 1991 a 1. pololetí 1992. Ústřední celní správa.

ČSFR v mezinárodní ekonomice (čtvrtletní přehledy). VÚVEV Praha, 1992.

Zemědělský program. MZe ČR, říjen 1992.

Došlo 31. 12. 1992

VOLOŠIN J., Economic Research Institute for Agriculture, Praha

Czechoslovak agricultural foreign trade and the problems of integration into European Communities

Zeměd. Ekon., 39, 1993, no. 2-3, pp. 169-184. refs. 6, summaries in cz, en.

The world agricultural market is characterized by permanently worsening sales opportunities. As a result of overproduction and growth of basic agricultural and food product stocks in industrialized countries, export expansion is under way and these countries take measures to maintain and/or to expand their exports particularly to solvent countries, what consequently leads to the price distortion in the world agricultural trade. This means first of all the export expansion of the EC countries regarding the supported agricultural and food commodities which represent the basis of the agricultural products export structure in the CSFR (milk and dairy products, meat and meat products, grains, etc.). Similar effects can be observed as a result of export subsidies in other countries.

The Czechoslovak agricultural exports are stimulated by Czechoslovak crown devaluation and export subsidies, but these measures are not effective enough to overcome the trade barriers due to these factors: higher level of export subsidies in the other exporting countries, high tariff and nontariff rates of market protection (particularly in the EC market), higher production costs, lower quality of the generally low market image of Czechoslovak products (durability, packages, narrow range of products, low flexibility of producers to adapt to customers' requirements, guarantee time, etc.). Czechoslovak exports of most agricultural and food products are unprofitable under these circumstances.

The agricultural and food production complex in this country, like in all countries of Eastern and Central Europe, passes through the period of great structural changes and will be markedly affected by growing tendencies of the world agricultural trade general liberalization, protectionism claw-back and narrowed scope for export subsidies. The best results of the profit and loss balance will be obtained in those commodities or sectors in which comparative advantages may be actually implemented. Protection barriers will be removed in these sectors in relation to the other less effective competitors, and they should be able to participate in the European and/or world agricultural market to a greater extent. This can be explained by the fact that the suppression of protectionism, resulting in artificial price decreases, will in general recover world prices and the exporters will be able to receive higher export incomes.

In the case of the CSFR we cannot, however, speak about positive impacts with the exception of several traditional profit-making export commodities since we can hardly compete with European and/or overseas producers as for the majority of the most important food commodities. Greater access of overseas producers to the European agricultural market will in general narrow the scope for the sale of Czechoslovak agricultural products in foreign markets while the competitive pressure of important world agricultural exporters will be further enhanced in the Czechoslovak food market.

In general, the export incomes of low-cost producers will increase but the import expenditures of countries with the high consumption of imported foods will also increase at the same time. It is obvious that the balance of profits or losses will differ in the different countries, and it will depend on the structure of their economies and on their abilities to adapt themselves to newly arising market signals.

Gradual creation of the more liberalized world agricultural market environment could contribute to the utilization of transient and permanent comparative advantages of the Czechoslovak agricultural and food production complex in some commodities if certain conditions are fulfilled. However, many of these comparative advantages are of a potential character only. Their implementation depends on maintaining of the concentrated production, sustaining of the relatively experienced and flexible management, on better marketing in foreign trade (especially in higher value-added products), etc. The comparative advantages include cheap labour force in the Czechoslovak agricultural and food production complex and pro-export exchange rate for a transient period. However, it is difficult to estimate developmental trends of the world agricultural market, hence the opportunities of Czechoslovak agricultural exports must be evaluated carefully and we should rather count

with the fact that the Czechoslovak agricultural and food production complex will not be transformed into an export branch in the most important commodities. The greatest outlets these products can be found in the Commonwealth of Independent States and in the countries of Eastern and South-Eastern Europe. These exports will be effectuated on the basis of credits and will imply greater commercial risks, however.

In future we cannot expect a great expansion of Czechoslovak agricultural products to foreign markets, but it will be important to find ways of providing sufficiently great outlets for domestic producers in the domestic food market. In connection with this development it can be assumed that the system of countervailing protective taxes applied cannot be maintained on a long-range in the Czechoslovak conditions, and this conclusion is more than confirmed by the newly adopted reform measures. Only those producers who will manage to decrease production costs substantially will be successful in future.

The different adopted measures should contribute to improvement of production structure, enhancement of Czechoslovak agricultural production competitiveness, development and support of the activities which would comply with the requirements for complementariness of the Czechoslovak agricultural supply to the European market.

agricultural foreign trade, export, import, balance, foreign trade liberalization, import subsidies, territorial and commodity structure of agricultural foreign trade, EC, EFTA, Uruguay Round of GATT negotiations, European Agreement, domestic market protection, common agricultural policy

Adresa autora:

Ing. Josef V o l o š i n , CSc., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75,
120 58 Praha 2, tel. 627 55 02/234

EKONOMICKÝ POTENCIÁL POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU A JEHO ZAPOJENÍ DO INTEGRAČNÍHO PROCESU S ES

MEZERA J., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Ekonomický potenciál potravinářského průmyslu a jeho zapojení do integračního procesu s ES

Zeměd., Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 185-202. - 3 tab., lit. 7, res. čes., angl.

Stať analyzuje strukturální tendence v různých rovinách týkajících se ekonomiky potravinářského průmyslu, které byly vyvolány ekonomickou reformou. Jde především o změny v podnikatelské struktuře v jednotlivých oborech a nava-
zujících distribučních sítích potravinářského zboží. Dále stať hodnotí probíhající
proces privatizace a transformace a využití ekonomického potenciálu daného
odvětví. Stať je uzavřena hodnocením produkční struktury potravinářského
průmyslu a jeho celkovou ekonomickou schopností v novém ekonomickém
prostředí.

potravinářský průmysl, distribuční cesty, ekonomický potenciál, privatizace,
zpracovatelské kapacity, integrace, ekonomická schopnost

Studie, jež zkoumá ekonomický potenciál potravinářského průmyslu a jeho
zapojení do integračního procesu s ES, je součástí řešení stěžejních problémů
agrární politiky a transformace v zemědělství a potravinářském průmyslu.

Cílem studie bylo monitorovat a analyzovat strukturální tendence a využití
ekonomického potenciálu v odvětví, v němž dochází k tržnímu a ekonomickému
zhodnocení převážné části zemědělské produkce, tj. v potravinářském průmyslu.
Zcela zásadní reformní kroky a změny v národohospodářské strategii však vyža-
dují, aby potravinářský průmysl sám svými produkty byl schopen konkurovat na
jakýchkoliv, tedy i náročných trzích.

Proto bylo účelné při řešení a posuzování změn v potravinářském průmyslu
využívat poznatků z firemní struktury, využití kapacit a z integračních procesů
probíhajících ve vyspělých zemích zejména ES, včetně zkoumání distribučních
sítí potravinářského zboží.

Předmětem výzkumu jsou i vybrané koncepční otázky privatizace a ekonomické schopnosti potravinářského průmyslu s ohledem na žádoucí kapitálovou účast a podíl na rozhodování u nově vznikajících zpracovatelských podniků ze strany zemědělské primární sféry.

Výzkum se soustřeďuje na potravinářský průmysl ČR a SR. Především jde o odvětví 371-383JKONH: Zpracování jatečných zvířat, výrobu ovoce a zeleniny, mlékárenské a vaječné výrobky, výrobu olejů, tuků a koncentrátů, výrobu mlýnskou, těstářenskou a pekárenskou, cukrovarskou výrobu, cukrárenskou a cukrovinkářskou výrobu, výrobu sladu a pivovarských výrobků, škrobářenskou, lihovarnickou a vinařskou výrobu, mrazírenství a chladičství, výrobu tabákového zboží a zředěnou výrobu.

V rámci těchto výrobních se monitoring orientuje především na soubor podniků sledovaných FSÚ, které poskytují této instituci ekonomické informace. Úroveň a hloubka řešení je však ovlivněna rozsahem a vypovídající schopností získaných informací.

Zejména informace o zahraniční firemní struktuře potravinářského průmyslu a jeho kapacitách, které jsou nezbytné pro komparace, bývají těžko dostupné. Obdobné problémy se však vyskytují i v ČR a SR v souvislosti s utajováním některých skutečností podnikovou sférou.

Zahraniční poznatky byly získány především prostřednictvím účelové studie zpracované VÚPPSPI a ze studie „Agrární politika SRN včetně situace v nově připojených územích“ (Kraus 1992) a „Ehrnährung-industrie Strukturwandlungen in Produktion und Absatz“ (Berlin - München 1990).

Řešení dále vychází z prací ČIAE a VÚEPP, která byly zaměřeny v letech 1991 a 1992 pro potřeby této grantové studie na ocenění a využití ekonomického potenciálu potravinářského průmyslu v ČR a SR. Studie též vychází z dílčích studií vybraných oborových výzkumných ústavů (VÚM, VÚC) a specializovaných agentur.

Široká oborová členitost potravinářského průmyslu a na druhé straně omezená délka výzkumu a jeho zaměření, vedly řešitelský tým k tomu, že ve svých analýzách upřednostňoval obory s úzkou vazbou na primární zemědělskou sféru.

VÝVOJ PODNIKATELSKÝCH STRUKTUR A JEJICH CHOVÁNÍ NA TRHU

Světové potravinářství je charakteristické malým souborem velkých podniků, kolem nichž se seskupují četné menší podniky. Současně v tomto odvětví působí mnoho podniků středních. Velký význam mají tyto podniky především pro zásobování regionálních trhů, které se orientují na to, aby uspokojovaly regionálně odlišné zvyklosti spotřebitele a případně, aby dodávaly spotřebiteli produkty, určené k rychlé spotřebě, nejčastěji např. při výrobě pečiva a při zpracování jatečných zvířat (jatečnictví). Další pole působnosti nacházejí podniky středního stavu také v tzv. „trhácích“ (označení módního zboží se u potravin obvykle neužívá), které se právě ve výživě objevují v důsledku změn preferencí spotřebitele (např. bioprodukty).

Střední a zejména velké podniky ve struktuře evropského a **světového potravinářství převažují** naproti tomu ve výrobě poživatin, ve škrobářenském průmyslu, cukrovarnictví, výrobě cukrovinek, trvanlivého mléka a tavených sýrů a také výrobě margarínu.

Od konce 70. let plynule klesal ve vyspělých zemích počet menších potravinářských podniků, ale většinou nikoliv v důsledku insolvencí (konkursního a vyrovnávacího řízení), ale vyloučením z trhu a cestou kapitálového převzetí podniky většími. Zčásti došlo i k posunu do vyšší velikostní třídy.

Z hlediska formy vlastnictví se vyskytují ve světě v potravinářství jak podniky soukromé, tak i družstevní, resp. státní a z hlediska právní formy - podniky jednotlivců, tak i společností.

Na konci 80. let před uplatněním ekonomické reformy působilo v potravinářském průmyslu ČSFR 94 státních podniků patřících do sféry ministerstva zemědělství a výživy republik. Kromě těchto podniků působilo v tomto odvětví ještě 11 pekárensko-cukrárenských státních podniků v kompetenci tehdejšího KNV, resp. v případě Pražských cukráren a sodovkáren NVP hl. m. Prahy.

K 1.1.1989 (ve SR již k 1.7.1988) se započala měnit organizační struktura plošným zavedením dvoustupňového řízení. Současně bylo zahájeno odstraňování dříve existujících středních článků řízení. Zásadní řešení v restrukturalizaci podnikatelských subjektů nastává až s uplatněním transformace vlastnických vztahů a s odstraňováním většinou „administrativně“ vzniklých a územně působících monopolů ve zpracovatelském průmyslu.

Ke konci roku 1991 bylo v ČSFR registrováno 14 213 podnikatelských subjektů (zatímco v roce 1990 jen 2 848), které byly zařazeny podle převažujících činností do odvětví průmyslu potravin a pochutin. Z počtu 2 536 na 12 858 vzrostl stav drobných podnikatelů (nezapsaných v podnikovém, resp. obchodním rejstříku).

Podle údajů FSÚ vzrostl počet potravinářských podniků v ČSFR koncem roku 1991 na 536, přičemž v ČR je to 315 a ve SR 221. **Oborovou strukturu** potravinářských podniků uvádí tab. I.

Z přehledu je zřejmé, že největší četnost v počtu podniků je v oboru zpracování jatečných zvířat (mimo to existují na úseku jatečnictví a masné výroby další drobné provozy) a v mlýnsko-pekárenském průmyslu (i v tomto oboru se dynamicky rozvíjí síť drobných pekáren). Uvedený vývoj se v zásadě přibližuje strukturálním trendům ve světě. Přesto však v oblasti jatečnictví, které by mělo navazovat na chov zvířat, který je plošně rozmístěn, je počet podnikatelských subjektů v regionech velmi omezen, což jim stále umožňuje zaujmout výsadní postavení na nákupních i odbytových trzích (počet řezníků - obchodníků se již rozšířil). Na druhé straně však zůstává stále do značné míry roztržštěna cukrovarská výroba, která se v řepářských vyspělých zemích (Rakousko aj.) koncentruje do větších podnikatelských celků.

Odvětví ¹ 371-383 JKONH	ČR	SR	ČSFR
Zpracování jatečných zvířat ²	76	43	119
Výroba z ovoce a zeleniny ³	25	26	51
Mlékárenské a vaječné výrobky ⁴	41	37	78
Výroba olejů, tuků a koncentrátů ⁵	19	6	25
Výroba mlýnská, těstářenská a pekárenská ⁶	49	49	98
Cukrovarská výroba ⁷	21	12	33
Cukrárenská a cukrovarnická výroba ⁸	6	3	9
Výroba sladu a pivovarských výrobků ⁹	31	16	47
Škrobářenská, lihovarská a vinařská výroba ¹⁰	24	19	43
Mrazírenství a chladírenství ¹¹	17	7	24
Výroba tabákového zboží ¹²	2	1	3
Zřídlení výroba ¹³	4	2	6

¹branch, ²dressing of slaughter animals, ³fruit and vegetable production, ⁴dairy and egg products, ⁵oil production, of fats and concentrates, ⁶milling production, pasta and baking production, ⁷sugar production, ⁸confectioner's and sugar-making production, ⁹production of malt and brewery products, ¹⁰starch, spirit and wine production, ¹¹cooling and refrigerating plants, ¹²production of tobacco goods, ¹³hot-spring production

Z hlediska **formy vlastnických vztahů** převažovala ke konci roku 1991 stále forma státních podniků, jichž bylo celkem v ČSFR založeno 468, z toho v ČR 254 a ve SR 214. Významně se však rozšířil k tomuto termínu počet akciových společností, a to na 50.

Převážně jde o státní akciové společnosti v ČR s počtem 46, zatímco v SR to byly pouze 4. Také zvyšování počtu akciových společností, které v tržních ekonomikách patří k nejrozšířenějším formám podnikání, odpovídá světovým trendům. Další významnější právní formou v našem potravinářství se stává společnost s ručením omezeným (s.r.o.), jichž bylo v ČSFR celkově 10, z toho v ČR 8 a vznikly zejména v mlýnsko-pekárenském průmyslu (5 společností).

Z retrospektivního pohledu možno konstatovat, že až do poválečného období, resp. roku 1948, zaujímaly ve firemní struktuře potravinářského průmyslu ČSR významné místo podílové společnosti (společnosti komanditní, akciové společnosti nebo společnosti s ručením omezeným). Některé společnosti byly kapitálově zvláště silné, a to vzhledem k účasti velkého počtu podílníků či značně širokému spektru podnikání. Pro jejich restituci se však nevytvořily legislativní podmínky.

Významný ve zpracovatelských odvětvích byl i sektor družstevnictví. Podle údajů dřívějšího MZVŽ ČSR bylo v roce 1946 celkem v ČSR 727 zpracovatelských družstev ve sféře zpracování zemědělských komodit s 215 780 členy.

Nejvíce byla rozšířena v lihovarnictví, mlékárenství, mlynářství a při zpracování ovoce a zeleniny. Tato družstva se však dosud nepodařila obnovit.

Naproti tomu však některá zemědělská družstva sama finalizují část své produkce, a to včetně obchodní činnosti (týká se to zejména ovoce, zeleniny a brambor, ale i dalších potravinářských výrob, jako např. jatečnictví a masné či vinařské výroby apod.).

Postupné rozšiřování počtu podnikatelských subjektů na odbytových i nákupních trzích by mělo vést i k obnovení skutečné konkurence. Avšak i ve vyspělých státech v mnoha skupinách potravinářského zboží existují oligopolní struktury. Kolem oligopolního jádra se často seskupují menší podniky.

Ekonomická teorie odlišuje oligopol silně koncentrovaný neboli „tuhý“ (tight) a „volnější“ (loose). Právě „tuhý“ monopol má tendenci přerůst do monopolních struktur. Těmto otázkám bude nutné v příštím období věnovat v rámci ekonomického výzkumu v ČR i SR širší pozornost. Zejména půjde o sledování cenového vývoje a mechanismu tvorby cen.

Ve vyspělých zemích se k ovlivňování cen v oligopolu vyvinula praxe, která se zdá poměrně imunní vůči protimonopolnímu a protikartelovému hospodářství, tzv. cenové vůdcovství (price leadership), které méně významní výrobci tvořící lem „iniciativně“ následují. V tom případě ztrácí oligopol svou kladnou funkci ve směru ke spotřebiteli, kdy velké firmy v důsledku své silné ekonomické pozice neustále udržují „latku“ menším producentům a naopak tyto menší výrobci svým všestranným tlakem nedovolí velkým firmám polevit ve snaze o udržení spotřebitele. Také tyto tendence budou na trhu potravin v ČR a SR aktuálnější.

Potravinářské podniky v ČSFR svou velikostí vytvářely především protiváhu dodavatelům vstupů z ostatních průmyslových odvětví, a to především výrobcům obalových materiálů. Na straně druhé se však ocitají ve výhodném postavení ve vztahu k dodavatelům zemědělských komodit. V zájmu vytváření rovnovážného postavení jednotlivých podnikatelských subjektů na trhu je tedy nezbytná důsledná antimonopolní politika jako součást hospodářské strategie. Dále je účelné, aby zemědělská primární sféra vytvořila moderní síť obchodních služeb pod svou kontrolou, kterým „svěří“ skladování a odbyt své produkce, součástí agrárního trhu se mají stát komoditní burzy a aby možné „selhání trhu“ včas předvídal fond tržní regulace jako nástroj státní hospodářské politiky.

Vysoká **koncentrace** v potravinářském průmyslu má však hlavní příčinu v nezbytnosti modernizace technického vybavení potravinářského průmyslu, která je v porovnání s jinými průmyslovými obory kapitálově skutečně intenzivní.

Jednu z nejrozšířenějších tendencí vedoucí ke koncentraci, lze spatřovat v sílící „moci trhu“. Potravinářské podniky ve vyspělých zemích se snaží vytvořit pomocí větších jednotek protiváhu ke koncentraci nejen ve vztahu k dodavatelům vstupů, ale i potravinářskému obchodu.

Posledních 15 až 20 let bývá v průmyslově vyspělých zemích právem označováno za období obchodu. Obchodní organizace určují nejen cesty zboží a formy

prodeje, ale diktují i výrobě (trh odběratele). Jen dobře fungující obchod zajišťuje výrobě odbyt, včasné zaplacení za výrobky a tím vytvoření prostředků pro další existenci a rozvoj.

Nová situace v obchodní činnosti je dána značnými toky zboží, odpovídajícími na jedné straně většímu rozsahu nákupů, na druhé straně i koncentrovaným podnikům výroby, velkoobchodu a maloobchodu. Mizí tradiční rozdělování na vnitřní a zahraniční obchod. Velké firmy se dnes opírají o vlastní maloobchodní síť a přitom vykonávají funkce velkoobchodní, zprostředkovatelské, spediční, zahraniční obchodní operace, pronikají do zahraničí a svoji expanzi opět realizují v síti maloobchodních jednotek.

Pro distribuční cesty zboží v průmyslově vyspělých zemích je charakteristické logistické uspořádání. Cílem logistických cest zboží (distribučních kanálů) je zajistit dobře fungující zásobovací systém s co nejnižšími náklady. **Základem obchodní logistiky je racionální uspořádání cest zboží včetně racionálního rozložení zásob, vhodných dodacích a platebních podmínek a efektivního systému objednávek.** S ohledem na stále sílící konkurenční prostředí v rámci tržní ekonomiky neobstojí jednotliví drobní maloobchodníci nezávisle ve velkém počtu, což se týká i řemeslníků. V souladu s trendy ověřenými v tržní ekonomice vyspělých zemí musí směřovat vývoj k určité formě integrace, aby drobní obchodníci mohli uhájít místo na trhu. Tyto tendence zesílí po rozdělení ČSFR (zúžení trhu, možné přechodné snížení kupní síly obyvatel apod.) a dále při postupném otevírání se světu (zmírňování celních bariér, volnějšího pronikání západního kapitálu do ekonomiky apod.).

Lze očekávat **vznik silných filiálkových firem** (i se zahraniční účastí), družstev, svazů a řetězců. Již v současné době v ČR a SR existují zárodky zahraničních filiálek řady mezinárodních obchodní organizací (Ahold, Billa, Spar a jiné) ve formě smíšených akciových společností s českou či slovenskou účastí, dochází i k přímé koupi maloobchodních jednotek zahraniční společností (např. některé obchodní domy firmou K-Mart z USA). Nelze vyloučit, že řada čs. občanů, kteří v aukcích koupili maloobchodní jednotky (kapacitní velkoobchody apod.) byli ve skutečnosti pouze formálními kupci, prostředníky zahraničních firem.

Účastí zahraničního kapitálu na našem obchodním trhu je přímo podmíněna dynamika plošné koncentrace maloobchodních jednotek. V naší maloobchodní síti chybí supermarkety s prodejní plochou nad 1000 m², zcela jsou postrádány hypermarkety, vyhovující není ani síť stávajících obchodních domů. Domácí kapitál je prozatím slabý na to, aby mohl zabezpečit nové investice v této oblasti. Počet stacionárních potravinářských prodejen v ČSFR podle sortimentních typů je uveden v tab. II.

II. Přehled stacionárních potravinářských prodejen v ČSFR podle sortimentních typů (stav k 31.10.1991) – A survey of stationary groceries in the CSFR according to their assortment types (articles) – state by 31 October 1991

Sortimentní skupina - typ potravinářských prodejen ¹	Počet prodejen na území ²			
	ČSFR	ČR	SR	Prahy
Velkoprodejny ³	288	230	58	63
Domy potravin ⁴	13	7	6	2
Potraviny; široký sortiment ⁵				
obslužné ⁶	4 396	3 087	1 309	299
samoobsluby ⁷	5 832	3 643	2 189	275
Maso-uzeniny ⁸	5 256	3 426	1 830	353
Ryby-drůbč-zvěřina ⁹	237	188	49	59
Ovocoe-zelenina ¹⁰	3 545	2 202	1 343	271
Chléb-pečivo ¹¹	297	168	129	42
Cukrárna ¹²	985	757	228	91
Cukrovinky ¹³	82	67	15	27
Lahůdky ¹⁴	931	361	570	79
Ovocné lahůdky ¹⁵	20	13	7	2
Mléčné lahůdky ¹⁶	216	160	56	23
Mléko ¹⁷	751	274	477	29
Polotovary ¹⁸	61	50	11	19
Ostatní úzce specializované prodejny ¹⁹	1 009	914	95	80
Smíšené prodejny ²⁰	11 276	8 439	2 837	6
Obchodní domy ²¹	150	76	74	7
Družstevní nákupní střediska ²²	1 018	725	293	6
Celkem²³	36 363	24 787	11 576	1 733

¹assortment group—type of groceries, ²number of groceries on the territory, ³wholesale, ⁴houses of groceries, ⁵foodstuffs – wide assortment, ⁶service, ⁷self-service shops, ⁸butcher's, smoked goods, ⁹fishes-poultry-venison butcher's, ¹⁰fruit-vegetables, ¹¹bread-pastries, ¹²sweetshop, ¹³confectioner's trade, ¹⁴delicatessen, ¹⁵fruit delicatessen, ¹⁶dairy delicatessen, ¹⁷milk, ¹⁸semi-finished products (ready-to-cook food products), ¹⁹the other strictly specialized shops, ²⁰general stores, ²¹department stores, ²²cooperative purchasing centers, ²³total

Z přehledu je zřejmé, že silné filiálkové maloobchodní firmy se však nevytvořily, a že počet prodejen při málo fungujícím velkoobchodu (nejistota placení, skladů apod.) je mnohem širší a tím i konkurence ostřejší, než ve zpracovatelském průmyslu, který často provádí velkoobchodní činnost, eventuálně i maloobchodní.

Z **regionálního** pohledu nejpočetnější soubor potravinářských podniků v roce 1991 v ČR je umístěn v zemědělsky se profilujících regionech (býv. Jihomoravský kraj – podíl činí zhruba 20 % a Východočeský kraj – zhruba 14 %) či v největším spotřebitelském centru, kterým je Praha (kolem 13 %). Obdobná situace je i ve SR.

Dané rozmístění z hlediska počtu podniků zhruba odpovídá potřebám trhu zemědělských výrobků a finálních potravin. Pro rozvoj těchto trhů i pro profitabilitu jednotlivých výrobků je však důležité rozmístění a využití kapacit na jednotlivých stupních zpracování zemědělských komodit.

Další vývoj podnikatelských struktur a růst ekonomického potenciálu v potravinářském průmyslu v roce 1992 a další perspektivně je především spojen s procesem privatizace.

PROCES PRIVATIZACE PODNIKATELSKÝCH SUBJEKTŮ

Privatizační proces v potravinářském průmyslu probíhá ve vazbě na celkovou hospodářskou strategii a program strukturálních změn.

V potravinářském průmyslu sleduje proces privatizace zejména tyto cíle:

- odstátnění (deetizaci) a omezení státních zásahů na nezbytnou míru;
- iniciování rozvoje podnikatelských subjektů, zejména obchodních společností (a. s., s. r. o.);
- získání kapitálových účastí subjekty zainteresovanými na rozvoji zpracovatelského odvětví;
- modernizaci výrobních jednotek a účelné využití zpracovacích kapacit. Celkově pak proces transformace i privatizace směřuje k vytváření podmínek pro integraci s ES ve sféře potravin.

Pokud jde o omezování zásahů státu do potravinářské výroby, možno konstatovat, že přímé zasahování bylo do značné míry odstraněno likvidací středních článků řízení a pokud jde o finanční vazby ke státnímu rozpočtu, redukováno omezením investičních dotací, odbouráním tzv. záporné daně z obrátu, nižším odčerpáváním zisku a zamezením přerozdělování odpisů. Na straně druhé, současná potravinářská výroba a potravinový trh však vyžaduje ve veřejném zájmu nezbytnou legislativu (potravinový zákon, zákon o víně a lihu, resp. další normy), účinný kontrolní systém a to: zemědělskou, potravinářskou a obchodní inspekci a přechodně i státní ekonomickou podporu, resp. daňové úlevy na následující projekty a akce:

- projekty s podílovou účastí zemědělských prvovýrobců;
- modernizace a rekonstrukce výrobních a zpracovatelských kapacit zaměřených na výrobu dietetických, nízkooenergetických, diabetických a vitaminizovaných výrobků a na výrobky kojenecké a dětské výživy;
- realizace akcí s pozitivními ekologickými efekty nebo k posílení konkurenceschopnosti exportně vhodných komodit;
- projekty v menších sídlech.

V rámci vlastního privatizačního procesu (tzv. velké privatizace) se již uskutečnila první fáze. Pro první vlnu privatizace bylo předloženo 1 868

privatizačních projektů na 314 podniků (v ČR 1 500 na 195 podniků a v SR 368 na 119 podniků).

Schvalování privatizačních projektů kontinuálně probíhá, jelikož se neschvalují jenom privatizační projekty na založení akciových společností, ale i projekty na bázi standardních metod privatizace, jejichž předmětem je: přímý prodej, veřejné dražby a veřejná soutěž, vrácení majetku restituované osobě (fyzicky nebo formou cenných papírů).

V první fázi mělo prioritu schvalování té části projektů, kde se předpokládá založení akciových společností v potravinářském průmyslu s použitím investičních kuponů, kde část akcií bude pak prodávána za investiční kupony.

Jak ukázaly výsledky 1. kola první vlny kupónové privatizace, v převisu poptávky se ocitly především pivovary. Na druhé straně však mezi prvními 10 společnostmi s největším převisem jsou i podniky dalších oborů.

Zhruba stejný soubor akciových společností jako s převisem poptávky (70 a.s.) je i soubor společností s převisem nabídky akcií. Jde tedy o podniky, o něž je menší zájem, a to zejména z důvodů pochybnosti o jejich prosperitě či dobré pověsti a obchodnímu jménu.

Z oborového pohledu jde především o drůbežářské a cukrovarské akciové společnosti, neboť tyto obory hospodařily v roce 1992 se ztrátou a z **regionálního** hlediska v ČR potravinářské podniky pražské, středočeské a jiho-moravské a značná část potravinářských podniků ve SR, kde některé obory byly ztrátové již v roce 1991 (mlékárenský, drůbežářský, škrobárenský).

Do druhé privatizační vlny zůstávaly pouze podniky, kde nebyla včas ukončena delimitace majetku nebo probíhaly složitější restituce.

U řady privatizačních projektů je počítáno s tím, že část akcií, obvykle do 30 %, se ponechává ve fondu národního majetku, aby zájemci ze zemědělské prvovýroby po skončení transformace družstev si mohli koupit akcie zpracovatelského průmyslu, na které prvovýroba přímo navazuje (v oborech masného a mlékárenského průmyslu, cukrovarech a dalších). Proto je žádoucí dbát toho, aby tento způsob privatizace pokryl prakticky celé teritorium, neboť zemědělská výroba je plošná a nevznikala území, kde prvovýroba nezíská žádné akcie.

V zájmu konkurenceschopnosti českých a slovenských potravinářských výrobků a výrob na náročných potravinových trzích nekompromisně preferujících kvalitu na úkor množství, jeví se nezbytné soustředit intenzitu investování do progresivních technologií a modernizace výrobního zařízení, ale i balicí techniky, a to v zájmu zvýšení výtěžnosti zemědělské suroviny a uchování vysoké biologické hodnoty potravin. Proto je proces privatizace potravinářského průmyslu prostřednictvím privatizačních projektů spojován se vstupem **zahraničního kapitálu** u cca 36 a.s. (V ČR u 24 a ve SR u 12).

Počet akciových společností se zahraničním kapitálem z oborového hlediska je následující:

mlékárenský průmysl	6 akciových společností
drůbežářský průmysl	3 akciové společnosti
tabákový průmysl	2 akciové společnosti
tukový průmysl	3 akciové společnosti
konzervárny a lihovary	5 akciových společností
mrazírny	2 akciové společnosti
cukrovary	4 akciové společnosti
pekárny	1 akciová společnost
čokoládovny	1 akciová společnost
pivovary	2 akciové společnosti
škrobárny	2 akciové společnosti

Přitom jde zejména o zachování určité plurality cizího kapitálu (z různých zemí a teritorií) v zájmu posílení internacionalizace kapitálu na úkor nacionalizace jedním ze zahraničních kapitálů.

Problém, který se nejčastěji vyskytuje při jednání o vstupu cizího kapitálu, je dosavadní státoprávní, institucionální a vlastnické přívězorium. Některé akciové společnosti počítají s propojením se zahraničním kapitálem následně ve druhém kroku po privatizaci. Proto postup privatizace nelze zpomalovat. Přitom je potřeba vstup zahraničního kapitálu orientovat na ty obory, podniky a regiony, které jej nejvíce potřebují a nemají možnost získat domácí kapitál (cukrovary, některé drůbežářské a další podniky). V tomto případě odmítání eventuálního zájemce z řad cizího kapitálu by nebylo na místě.

Podmínky pro vstup zahraničního kapitálu do potravinářského průmyslu by tedy měly vycházet z cílů privatizace, včetně jeho modernizace, zejména kapacit pro vyšší fázi zpracování surovin a navíc podpory žádoucí zaměstnanosti v tomto zpracovatelském odvětví (obdobně je postupováno i v nových spolkových zemích SRN). Právě otázka míry využití kapacit se v procesu transformace zpracovatelského průmyslu stává aktuální.

ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA A TENDENCE VE VYUŽITÍ ZPRACOVATELSKÝCH KAPACIT

V oborech s úzkou návazností na zemědělskou výrobu (mlékárenství, jatečnictví, cukrovarnictví apod.) je **základní výrobní kapacitou množství zpracované komodity**. U těchto oborů, pokud jde o vyšší fázi zpracování komodity, a oborů, které přímo nenavazují na zemědělskou výrobu (pivovarnictví, cukrovinkářství apod.), zpracovatelskou (výrobní) kapacitou se obvykle rozumí **množství výrobků uplatnitelných na trhu, které lze vyrobit za určitý čas (zpravidla rok) na odpovídajícím výrobním zařízení při uplatnění hospodářsky účelného pracovního režimu**.

Zpracovatelská (výrobní) kapacita charakterizuje potenciální možnosti potravinářského průmyslu v tržní ekonomice a jeho jednotlivých oborů, a to jak z hlediska domácího, tak i zahraničního trhu.

V tomto směru situace v zemích s vyspělou ekonomikou ukazuje, že přesto, že mnohé potravinářské podniky opustily trh, ještě existují v těchto zemích zřetelné nadbytečné kapacity. To platí např. pro SRN, kde v 80. letech je uváděno využití kapacit potravinářských výrob na 79 %. Ve výrobě spotřebního zboží, resp. celkově ve zpracovatelském průmyslu, byl v tomtéž časovém intervalu stupeň využití 86 % resp. 82 %.

Při interpretaci a komparaci údajů o kapacitách je třeba vycházet z toho, že mezi jednotlivými hospodářskými odvětvími a obory existují rozdíly v tom, co se považuje za „normální“ stav jejich využití. Diferenciace ve využití kapacit vyplývají zejména z těchto příčin:

- vytvoření tradičních průmyslových oborů (mlýny apod.), které při dlouhodobě klesající potřebě jejich produktů disponují nadbytečnými kapacitami;
- vybudování kapacit (ovoce a zelenina a další komodity) pro zpracování surovin, jejichž produkce v jednotlivých letech kolísá a přitom se zpracovává najednou v několika měsících roku (kampaňové obory, konzervárny, mrazárny a další výroby).

Zatímco v případě tradičních potravinářských průmyslových oborů, jako jsou mlýny, je nutné nadbytečné zpracovací kapacity postupně omezovat, v případě oborů zpracovávajících kolísavé úrody je nezbytné udržovat odpovídající kapacity, i když v jednotlivých letech dochází k jejich poměrně nízkému využití.

V ČSFR od roku 1990 do konce roku 1991 nastal pokles potravinářské produkce ve stálých cenách o 20 % z důvodů fyzického snížení poptávky po potravinách o 20 až 22 % (po živočišných výrobcích o 30 % a rostlinných výrobcích o 10 %).

Z dlouhodobějšího vývoje produkce vyplývá, že nejvyššího stupně využití kapacit v potravinářském průmyslu při oborové diferenciaci i rozdílech bylo dosaženo koncem 80. let. Pokud jde o jednotlivé stupně zpracování – výrobní úseky, některé kapacity sice nebyly plně využity, ale na druhé straně mnohé byly i „přetěžovány“.

Např. v pivovarském průmyslu činilo přetížení v technologických profilech varen, spilek a ležáckých sklepů 20 až 60 %.

Na počátku 90. let umožňoval rozsah produkce a nákupu zemědělských surovin v důsledku odbytové krize průměrné využití zpracovatelských kapacit zhruba v intervalu 70 až 80 %. Tato míra využití je přibližně srovnatelná např. se SRN, avšak u jednotlivých výrobních úseků je vysoká mezioborová a mezipodniková variabilita a diferenciacie.

Hlavním problémem se jeví míra využití zpracovatelských kapacit u oborů zpracovávajících zemědělskou produkci, a to zejména u podniků těch oborů, u nichž jde o vysoce koncentrované a relativně nové kapacity (masokombináty, mlékárny). Studie expertů z masného průmyslu odhaduje, že běžné kapacity jatek

jsou využity v průměru na 78 %, přičemž využití kapacit masné výroby dosahuje pouze 68 %. (Měřeno na mezní kapacity by míra využití byla ještě menší).

Přitom bourání masa ve značné míře pokračuje ještě u řezníků-obchodníků. Podle stavu k 31.10.1991 existovalo v ČSFR 5 256 potravinářských prodejen typu maso-uzeniny, z toho v ČR 3 426 a v SR 1 830 a přímo na území Prahy 353, což je nejvyšší počet ze všech sortimentních skupin. Přitom masokombináty v pražské aglomeraci patří ke kapacitám s nízkým využitím. Ve vyspělých zemích s moderními kapacitami navazuje na jateční provozy bourárenská činnost, která končí vakuovým balením.

Pokud jde o mlékárenský průmysl, nutno průměrnou hodnotu využití na úrovni 83 až 85 % do roku 1990 podle VÚ mlékárenského v Praze kvalifikovat jako příliš vysokou, protože měsíční sezónní výkyvy nákupu mléka dosahují 15 % nad průměrný nákup a dekadní dokonce 20 %, přitom ve SR i mnohem větších hodnot. Tato situace vyžadovala až do roku 1990 v období letní nákupní špičky řadu operativních opatření. Přitom míra využití kapacit u jednotlivých oborů i z hlediska jejich rozmístění vzhledem ke zdrojům surovin i odbytovým trhům je velmi diferencována. I nadále je nezbytné počítat s určitým převísem zpracovatelských kapacit, resp. s nižší mírou jejich využití o zhruba 5 % **oproti ostatním průmyslovým odvětvím. Tento stav je trvale založen potřebou rezervních kapacit pro zpracování produkce v závislosti na kolísajících úrodách a kampaňovitosti některých potravinářských výrob.**

Míra využití kapacit se s ohledem na pokles poptávky, zejména u potravin s nejvyšším cenovým růstem (výrobky živočišného původu, výrobky s vysokou daní) a s přírůstkem malokapacitních provozů (mlékárny na 5 až 20 tis. l denního zpracování, minijátka apod.) může případně v dalších letech ještě snížit. Pokud nově vzniklá situace v bilanci a využití kapacit povede k zintenzívnění konkurence ve sféře zpracování zemědělské produkce, půjde o žádoucí trend. Teprve ostrá konkurence může vyvolat likvidaci části kapacit.

Zásadním řešením, které sleduje i zahraniční trendy, je modernizace stávajících výrobních a skladových kapacit. Problém není jen fyzické stáří a vysoká míra opotřebení základních fondů u některých oborů (cukrovary, pivovary a sladovny a další), ale i morální zastarání. Morální zastarání se týká zejména vyšších fází zpracování zemědělské suroviny – finalizace, i když jde o obory s nejnižším průměrným stupněm odepsanosti, mezi 38 až 47 %.

V případě, že nízké využití kapacit ovlivní další růst cen potravin v důsledku zvyšování zpracovacích nákladů, půjde o hospodářsky nebezpečný vývoj, který povede k obnovení odbytové krize, bude obsahovat inflační prvky a nehospodárnost ve sféře zpracování se bude přenášet na obchod a zejména na spotřebitele. Na druhé straně nedostatek zpracovatelských subjektů na trhu a zpracovacích kapacit umožní pouze mírnou konkurenci a cenový diktát.

Proto je nezbytné, aby eventuálnímu poskytnutí státní podpory pro rozvoj kapacit předcházelo důsledné ekonomické posouzení celé akce, a to na úrovni místní, regionální a celostátní a tedy té, která odpovídá potenciálu a rozsahu působnosti kapacity (na odbytovém a nákupním trhu).

ZAPOJENÍ POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU DO INTEGRAČNÍHO PROCESU S ES A EKONOMICKÁ SCHOPNOST TOHOTO ODVĚTVÍ

Významným krokem pro zapojení ČSFR resp. ČR a SR do integračního procesu s ES bylo přijetí Asociační dohody v roce 1991. Ta předpokládá **odstraňování bariér** všech kategorií, a to fyzických, technických i fiskálních.

Ekonomická integrace může mít za základ celní unii a zónu volného obchodu. V první fázi půjde o zřízení zóny volného obchodu (odstranění cel a vyrovnávacích dávek a všech netarifních překážek obchodu).

Vzhledem ke specifičnosti zemědělských a potravinářských produktů počítá Dočasná dohoda (1992) se zrušením omezení množství exportních komodit vyvážených do ES, s uplatněním nižších cel a vyrovnávacích dávek v rámci ES, s poskytováním vzájemných koncesí mezi ČSFR a ES při **zahraniční směně u zemědělských a potravinářských výrobků**.

V nejbližším období však rozdíl cenových hladin a další ekonomické podmínky v ČR a SR a na druhé straně ve státech ES vyžadují ještě ochranu domácího trhu a vedle cel uplatnění vyrovnávacích dávek (jako rozdílu mezi tzv. prahovou cenou a cenou možného dovozu), tedy tarifní i netarifní ochranu.

Pokud jde o ekonomickou schopnost odvětví, byl vývoj **důchodové situace** v potravinářském průmyslu v prvním roce přechodu na standardní tržní ekonomiku (v roce 1991) výrazně lepší, než u zemědělské prvovýroby. V ČSFR se objem zisku v potravinářském průmyslu oproti roku zvýšil o zhruba 9,4 mil. Kčs, z toho v ČR o 8,6 mil. Kčs a v SR o 0,8 mil. Kčs.

Vývoj tvorby zisku, který zahrnoval i určitý mimořádný zisk vzniklý bezprostředně po liberalizaci cen (vzednutí cen, přecenění zásob apod.), byl značně diferencován jak pokud jde o obě republiky, tak jednotlivé obory.

Výrazně vyšší nákladové rentability bylo docíleno v ČR, a to ve výši 12,06 % při příznivém vývoji nákladovosti (podíl celkových nákladů na výkonech v roce 1991 proti roku 1990 klesl o 6,4 bodu na 89,24 Kčs). V SR činila úroveň rentability v témže roce 5,36 % (a podíl nákladů na výkonech ve stejném období klesl pouze o 1,81 bodu a činil 94,92 Kčs). Přitom strukturální změna mezi oběma republikami nastala také v oblasti výkonů, kdy podíl na celkových výkonech ČSFR vzrostl v roce 1991 na 73,4 % oproti roku 1990, kdy činil 71,7 % a podíl SR u téhož ukazatele klesl z 28,3 % na 26,6 %.

Z oborového pohledu lze konstatovat, že maximalizace zisku se dosud dosahovalo v oborech, které nemají těsnou vazbu na dodávky rozhodujících

tuzemských zemědělských surovin a jsou výrazněji orientovány na export svých výrobků resp. zpracovávají z větší části dovážené suroviny a nepatří z hlediska výživy k základním oborům.

Jde zejména o podniky tabákového, cukrovinkářského, pivovarskosladařského a tukového průmyslu, tedy o podniky s nižším podílem produkce, ale s rostoucím objemem zisku a daňové výnosnosti, zejména pokud jde o dosavadní daň z obrátu. U oborů zpracovávajících živočišnou produkci bylo v roce 1991 dosaženo nižší rentability než u oborů zpracovávajících rostlinnou výrobu.

Přitom mlékárenský a drůbežářský průmysl v SR byl ztrátový, a to s ohledem na vyšší ceny placené za nákup suroviny a naopak nižší ceny při prodeji finálních výrobků než v ČR.

I když se v ČSFR v roce 1991 důchodová pozice průmyslu potravin a pochutin jako odvětví zlepšila, zůstala **nákladová rentabilita** ve výši 8,97 % (při růstu oproti roku 1990 o 5,35 bodu) za průměrem průmyslu jako celku, kde dosáhla 13,75 %. Přitom např. v průmyslu paliv dosáhla 43,76 % a v energetickém průmyslu 59,38 %. Pouze ve výrobě mrazírenské, zřídelní a tabákové „vyskočila“ v roce 1991 nákladová rentabilita na 44,65 %.

Poměrně vysoké úrovně v ČSFR dosáhla v roce 1991 v průmyslu potravin a pochutin **rentabilita čisté produkce** (včetně vlivu ZO a mimořádných výnosů), a to 46,37 % (u výroby mrazírenské, zřídelní a tabákové dokonce 78,19 %), což je nad průměrem průmyslu jako celku s 42,51 %. Také rentabilita výrobních fondů (včetně vlivu ZO a mimořádných výnosů) je ve sledovaném roce u průmyslu potravin a pochutin s 10,11 % a u výroby mrazírenské, zřídelní a tabákové s 32,91 % nad úrovní průmyslu jako celku (s 8,65 %).

V roce 1991 se také již výrazněji projevily **výsledky drobného podnikání** (v podnicích s malým počtem zaměstnanců do 100 osob, přičemž průměr činí 20 pracovníků). Podle údajů FSÚ (na základě zpracování výkazů MP - MD 4 - 04) činil rozdíl mezi příjmy (tržbami) a výdaji (náklady v průmyslu potravin a pochutin u těchto podniků zhruba 160 mil. Kčs. V porovnání s dosavadním potravinářským průmyslem, představovaným podniky nad 200 pracovníků, jde však stále ještě o poměrně nízký podíl na tvorbě hospodářských výsledků v tomto zpracovatelském odvětví.

V souvislosti s odbytovými problémy poklesly v roce 1991 v průmyslu potravin a pochutin **dodávky celkem** (ve srovnatelných cenách roku 1991) v indexu na 81,8, ale i v cenách příslušného období (index 99,1) a u výroby mrazírenské, zřídelní a tabákové na 76,4 (v cenách příslušného období však u této výroby vzrostly v indexu na 177,1) a pouze index dodávek pro export zaznamenal růst na 125,6 (ve srovnatelných cenách za průmysl potravin a pochutin).

Obdobně i výroba zboží v roce 1991 za průmysl potravin a pochutin v ČSFR poklesla v indexu na 83,6 (ve srovnatelných cenách roku 1989) a pouze v cenách příslušného období dosáhla mírného růstu (index 101,2 při indexu za průmysl celkem 127,4).

Výrobní struktura potravinářského průmyslu v ČSFR za rok 1991 je uvedena v tab. III.

III. Výrobní struktura potravinářského průmyslu v ČSFR (rok 1991) – Productional structure of food industry in the CSFR (1991)

Vybrané obory potravinářského průmyslu ¹	A	B	C	D	E	F
		mil. Kčs	%	fyzické osoby	%	tis. Kčs
Výrobky mlýnské ²	22	6 844,3	4,14	3 901	2,50	1 754,5
Výrobky sladařské ³	22	3 017,2	1,83	2 796	1,79	1 079,1
Výrobky cukrovarské ⁴	25	9 583,4	5,82	10 258	6,57	934,2
Výrobky bramborové a škrobářské ⁵	18	715,5	0,43	2 374	1,52	301,4
Výrobky jatečné a masné ⁶	87	37 685,7	22,89	26 456	16,94	1 424,5
Vejce a vaječné výrobky ⁷	19	2 679,1	1,63	1 755	1,12	1 526,5
Výrobky mlékárenské ⁸	74	35 119,6	21,33	20 954	13,42	1 676,0
Výrobky pekárenské ⁹	76	9 500,9	5,77	22 185	14,58	428,3
Výrobky pivovarské ¹⁰	37	11 836,3	7,19	12 673	8,11	934,0
Průmysl potravin a pochutin (odvětví 37) ¹¹	823	164 661,1	100,0 ⁺	156 192	100,00 ⁺	1 054,2
Výrobky tabákové ¹²	2	6 818,4	65,11	3 254	13,50	2 101,2
Výroba mrazírenská, zřídelní, tabáková (odvětví 38) ¹³	306	10 471,8	100,00	24 039	100,00	435,6
Odvětví 37 + 38	1 129	175 137,9	-	180 231	-	971,7
Průmysl celkem ¹⁴	15 249	1 465 070,3	-	2 227 390	-	657,7

Zbývající procentický podíl připadá na ostatní obory (tukový průmysl, cukrovinkářský, konzervářský, rybářský průmysl)

Pramen: FSU – Průmysl 6 - 01, vlastní propočty

A = počet jednotek – number of units

B = výroba zboží oborovou metodou – production of goods by departmental method of actual price

C = podíl na výrobě zboží v potravinářském průmyslu – proportion in goods production in food industry

D = průměrný evidenční počet pracovníků – average of recorded number of staff

E = podíl pracovníků na počtu pracovníků v potravinářském průmyslu – proportion of workers in the number of staff employed in food industry

F = výroba zboží na pracovníka – production of goods per worker

¹selected branches of food industry, ²milling products, ³malt products, ⁴sugar-refining products, ⁵potato and starch products, ⁶slaughter and meat products, ⁷eggs and egg products, ⁸dairy products, ⁹baking products, ¹⁰brewery products, ¹¹foodstuff and seasoning industry (branch 37), ¹²tobacco products, ¹³cooling production, hot-spring production, tobacco (branch 38), ¹⁴industry - total

Z hlediska oborové struktury zaujímají nejvyšší podíl z produkce průmyslu potravin a pochutin výrobky jatečné a masné 23 %, mlékárenské 21 %, pivovarské

7 %, cukrovarské a pekárenské po 6 %. Ostatní jednotlivé výrobní obory zaujímají podíl do 5 %.

Ukazuje se, že i přes pokles spotřeby živočišných výrobků po roce 1989 připadá významný podíl potravinářské produkce a především produkčního potenciálu na masný a mlékařský průmysl. Jestliže průměrná výrobní jednotka v průmyslu potravin a pochutin produkovala v roce 1991 zhruba za 200 mil. Kčs potravinářského zboží, pak jednotka prvovýroby jateční, masné a mlékařské více než dvojnásobek.

Pro hospodářský vývoj v roce 1992 v ČR i SR je charakteristické, že většina finančních ukazatelů zůstala v 1. pololetí pod úrovní stejného období roku 1991. To se týká i potravinářského průmyslu. Tento vývoj vyplývá i ze skutečnosti, že v prvních měsících minulého roku působily některé mimořádné faktory spojené s liberalizací cen.

Současně s probíhající transformací a privatizací, a tím i změnami v podnikové sféře a v jejich právních nástupcích, při štěpení a vyčleňování částí podniků je jak vyhodnocování, tak prognózování výsledků velmi ztíženo. Předběžné odhady ukazují, že v ČR v případě příznivého vývoje u oborů zpracovávajících rostlinnou produkci a pouze mírnějšího poklesu u oborů zpracovávajících živočišnou produkci, by mohlo být dosaženo zhruba objemu 125 mld Kčs (tedy přibližně úrovně roku 1991) výkonů.

Přitom při odhadu růstu **nákladů** oproti roku 1991 o 2,3 % a dosažení úrovně zhruba 114 mld Kčs by mohlo být dosaženo přibližně 10 až 11 mld Kčs **zisku**. V případě méně příznivého vývoje v závěru roku může tvorba zisku klesnout i pod očekávaných 10 mld Kčs na 8 až 9 mld Kčs. Úroveň nákladové rentability lze očekávat v pásmu 7 až 9 % při výrazné oborové i podnikové diferenciaci.

Ve SR při poměrně širokém rozsahu ztrátových oborů za 1. pololetí 1992 (cukrovarnický, masný, drůbežářský, mražírenský, konzervářský, vinařský a škrobářský) i ztrátovosti odvětví jako celku (vykázaná ztráta 0,8 mld Kčs) odhaduje VÚEPP Bratislava objem **výkonů** za rok 1992 ve výši 44 mil. Kčs (index k roku 1991 činí 93,0) a objem **nákladů** 43,5 mil. Kčs (index 96,9), což by znamenalo ještě do konce roku vyrovnání ztráty (0,5 mil. Kčs zisku), což je výsledek oproti roku 1991 výrazně horší (index 20,8). Výrazně nepříznivá důchodová situace v zemědělství se v podmínkách SR přenesla i do zpracovatelského průmyslu.

Pokud jde o výhled na rok **1993**, bude hospodářský vývoj v potravinářském průmyslu ovlivněn v obou republikách řadou faktorů. Půjde zejména o:

- dopad nové daňové soustavy a cenový růst,
- stagnaci resp. pokles tržní spotřeby potravin na 1 obyvatele,
- specifické rysy agrární politiky uplatňované v ČR a SR,
- výrazný vstup privatizovaných společností do tržní ekonomiky.

Po zohlednění těchto faktorů, které budou vývoj ekonomických ukazatelů ovlivňovat, ale současně budou v různé míře možné pozitivní i negativní vlivy kompenzovat,

nelze očekávat výrazný dynamický vzestup ekonomické schopnosti potravinářského průmyslu v ČR ani v SR. Spíše lze předpokládat, zejména ve 2. pololetí roku 1993, určitou stabilizaci spotřeby potravin a cen a docílení zhruba stejné **profitability**, jak je očekáváno v letošním roce, tedy zhruba v průměru do 10 % v potravinářském průmyslu v ČR a odstranění ztrátovosti v témže odvětví v SR i založení nezbytné dynamiky v tvorbě výkonů. Lze však usuzovat, že na další vývoj budou působit korekce v agrární politice, uplatňované zejména ve vztazích mezi zemědělskou primární sférou a zpracovatelským průmyslem.

ZÁVĚRY

Započaté změny v podnikatelské struktuře potravinářského průmyslu, ve využití jeho kapacit a v ekonomické schopnosti jednotlivých firem budou profilovat oborovou strukturu tohoto zpracovatelského odvětví. Pouze heterogenní firemní struktura obdobná zemím s vyspělou ekonomikou může vytvořit konkurenční tržní prostředí. Schopnost potravinářských firem konkurovat na domácích trzích a u vybraného sortimentu i na zahraničních potravinových trzích, umožní udržet racionální rozsah ekonomického potenciálu jak zpracovatelského průmyslu, tak produkční funkce primární zemědělské sféry.

Proto se jeví žádoucí v rámci ekonomického výzkumu v zemědělství a potravinářství monitorovat vývoj ekonomického potenciálu a jeho přiměřené exploatace.

Literatura

- JANDA, K. - LINHART, K.: Potravinářský průmysl v zemích ES. Zeměd. Ekon., 39, 1992, č. 6.
JENÍČEK, V. a kol.: Agrární politika a hospodářská transformace APK. Sborník AZV ČSFR, 1991, č. 146.
MEZERA, J. a kol.: Ekonomický potenciál potravinářského průmyslu a jeho zapojení do integračního procesu s ES. [Grant studie S 09], VÚEZVŽ, Praha 1992.
VANÍČEK, Fr. a kol.: Vývoj ekonomiky agrárního sektoru a systém státem regulovaných zásahů. [Grant studie S 06], VÚEZVŽ, Praha 1992.
Informace Ministerstva hospodářství ČSFR k usnesení Sněmovny národů k problematice zemědělství. Praha 1992.
Oborová struktura průmyslu v roce 1991 za ČSFR – ČR – SR. FSÚ, ČSÚ, SSÚ, Praha 1992.
Struktura a efektivnost čs. průmyslu v roce 1991 za ČSFR – ČR – SR. FSÚ, ČSÚ, SSÚ, Praha 1992.

Došlo 31. 12. 1992

MEZERA J., Economic Research Institute for Agriculture, Praha

Economic potential of food industry and its integration into the European Communities

Zeměd. Ekon., 39, 1993, No. 2-3, pp. 185-202. - 3 tab., refs. 7, summaries in cz, en.

Foreign knowledge and experience show that the world food industry can be characterized by a small group of large companies, around whose are numerous smaller companies and

many companies of medium-size. The importance of medium-size and smaller companies consists, first of all, in the ability of orientation on local markets where they meet the consumer's habits, differing with regions, or they supply perishable goods. This tendency is gradually pushing through even in domestic business structure of food industry, though representation of large and particularly of smaller processing enterprises remains restricted.

The extension of a number of entrepreneurial entities on sale and purchase markets, based on the contribution of the capital of all spheres of food chain, is required for renewal of economic competition. The process of privatization and transformation of food producing enterprises, to a certain extent, follows these aims, but it sets another aims to initiate the rise of actual market objects.

On the other side, there is a fall of the utilization of processing capacities, while the degree of their utilization is very differentiated in different branches and within them in individual enterprises. Some reserves of processing capacities are to be considered continuously, that is with respect to the need of reserve capacities in dependence on fluctuating yields and campaign character of food productions.

In view of economic capacity of food production, the research showed that higher profitability is gained by branches which are without a direct connection to supplies of inland commodities or they are more oriented on export of their products or they are processing to a larger extent imported materials and are not among necessary branches concerning the basic nutrition. Branches processing inland commodities have in comparison with others usually lower profitability, in spite of it they take (including distribution networks) more suitable economic position within food chains.

It is just heterogenous business structure and capital, similar to that in the countries with developed market economy, which can create required market medium together with a suitable agrarian and food policy, and thereby also an ability to compete on any markets. This is the only way how to maintain purposeful scope of economic potential in primary agricultural sphere and processing branches as well.

However, it is necessary to have at disposal a needed research potential, in particular in the field of agricultural and food production economic and professional base.

food industry, distribution channels, economic potential, privatization, processing capacities, integration, economic ability

Adresa autora:

Ing. dr. Josef M e z e r a , Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75, 120 58 Praha 2, tel. 627 55 02/273

PRODUKČNÍ POTENCIÁL ZEMĚDĚLSKÉHO PŮDNÍHO FONDU ČSFR A JEHO MEZINÁRODNÍ KOMPARACE

REJFEK F., DUŠEK J., HOLUB M., BRŮŽEK O., Výzkumný ústav
zemědělské ekonomiky, Praha

Produkční potenciál zemědělského půdního fondu ČSFR a jeho mezinárodní komparace

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 203-220. - 6 tab., 14 lit., res. čes., angl.

Meziokresní srovnání produkčního potenciálu zemědělského půdního fondu (PPZPF) ČR a SR v letech 1981-1990 je prezentováno jako příspěvek k pokračující diskusi o zemědělské politice. PPZPF byl stanoven na bázi reálných výnosů a struktur sklizňových ploch hlavních zemědělských plodin na orné půdě a trvalých travních porostů, jejichž produkce byla přepočítána na energetické ekvivalenty. Výsledky provedené komparace umožnily aktualizovat vymezení hlavních zemědělských produkčních oblastí a poukázat na nutnost dalšího propracování agrární politiky zejména ve vztahu k regionům s podprůměrným až velmi nízkým PPZPF a s akutní potřebou intenzivní restrukturalizace zemědělské výroby. Meziokresní srovnání PPZPF v národních republikách bývalé ČSFR je doplněno o mezinárodní komparaci produkčního potenciálu orné půdy, stanoveného stejnou metodou, avšak na podkladě energetické produkce devíti základních tržních plodin.

produkční potenciál, zemědělský půdní fond, meziokresní srovnání, mezinárodní komparace, rostlinná produkce, energetické ekvivalenty, energetický výnos

Neustávající prohlášení a argumentace zastánců zachování, případně i dalšího zvyšování dotací do zemědělství stále oživují polemiku s jejich odpůrci, přesvědčujícími naopak o nezbytnosti redukce a účelové orientace subvencí i dalších finančních intervencí do agropotravinářského komplexu. Neméně intenzivně probíhá také navazující diskuse o eliminaci agrárních přebytků, o problémech vyplývajících z pokračujících procesů dezintegrace, transformace a privatizace zemědělských podniků, o aktuální potřebě restrukturalizace jejich rostlinné i živočišné výroby, zvláště v přírodních podmínkách marginálních

i submarginálních a o souběžně ekologické, ale i ekonomické nutnosti zatravnění části orné půdy a převodu určitého podílu zemědělské půdy (většinou svažité, erodované či jinak zdevastované) opět do lesního fondu nebo v některých případech i navracení vodnímu hospodářství. Zmíněné polemiky a diskuse, doprovázené rovněž úvahami o účelnosti a hospodářské prospěšnosti ponechávání určité části zemědělské půdy „v klidu“ nebo „v půdní rezervě“ a další podobné problémy vedou nejen ke srovnávání výnosnosti polních plodin, stavů a užitkovosti hospodářských zvířat a nákladovosti i efektivnosti produkce jednotlivých zemědělských výrobků, ale také ke srovnávání produkčního potenciálu zemědělského půdního fondu nejen v různých hospodářských a územně správních obvodech, ale i v měřítku národohospodářském a mezinárodním.

V praxi by pravděpodobně bylo žádoucí detailní vyhodnocení produkčního potenciálu zemědělské půdy na úrovni plošně nejmenších územně technických jednotek - katastrálních území, ale s přihlédnutím k současnému stavu informací a z pohledu celorepublikového je prakticky nemožné pracovat s menšími celky, než jakými jsou stávající, avšak z agroekologického hlediska většinou značně heterogenní okresy České a zvláště Slovenské republiky.

Souběžně s často diskutovaným „vstupem do Evropy“ bývá nezřídka nastolována otázka: „Zda a jak obstojí obě národní republiky – ČR a SR – v konkurenci ekonomiky hospodářsky silných států západní a střední Evropy, s jejich vesměs moderním, velice výkonným zemědělstvím a do jaké míry se s nimi můžeme srovnávat již v současnosti?“

K zamyšlení nad uvedenými dílčími problémy zemědělské výroby by měl přispět i tento příspěvek, který má za cíl z dostupných informací analyzovat produkční potenciál zemědělského půdního fondu, včetně některých faktorů, které na něj spolupůsobí, v jednotlivých okresech ČR a SR a ve vybraných agrárně vyspělých státech srovnatelné geografické lokalizace, v protikladu k některým zemím bývalého „východního bloku“. Provedená srovnání jsou založena výhradně na vyhodnocení podkladů oficiálně publikovaných ve veřejných informačních zdrojích.

MATERIÁL A METODIKA

Údaje o výměrách různých druhů pozemků byly pro meziokresní srovnání čerpány ze statistických ročenek o půdním fondu ČSFR, vydaných Českým a Slovenským úřadem geodetickým a kartografickým podle stavu evidence nemovitostí, naposled k 1.1.1992. Některé další podklady, zejména ve vztahu k osídlení zemědělské krajiny, byly v modifikované formě převzaty ze souborných publikací statistických informací o okresech ČR a SR, zveřejněných Českým a Slovenským statistickým úřadem. Veškeré podklady o struktuře sklizňových ploch, celkových sklizních a naturálních výnosech vybraných polních plodin byly upraveny z časo-

vých řad (1981-1990) souboru informací k ekonomickým nástrojům datové báze VÚEZVŽ.

Primárními zdroji mezinárodní komparace byly především numerické informace z různých sborníků a statistik FAO, doplněné v některých případech slovními údaji ze studijních informací ÚVTIZ (J a v ů r k o v á a R o t t o v á 1986 a 1989).

Produkční potenciál zemědělského půdního fondu (ZPF) v jednotlivých okresech ČR a SR byl stanoven metodou energetických ekvivalentů. Její podstatou je sumární vyjádření energetického obsahu sušiny ekonomicky využitelné části produktu (hospodářského výnosu = hlavního a vedlejšího výrobku), vyjádřeného násobky jednotek energie ve vztahu k jednotkám hmotnosti hlavního produktu polních plodin. Za oceňovací plodiny byly zvoleny hlavní obilniny (pšenice celkem, žito, ječmen celkem, oves a kukuřice na zrno), luskoviny a olejniny celkem, z okopanin brambory celkem a technická cukrovka a z pícnin kukuřice na siláž, víceleté pícniny na orné půdě celkem a trvalé travní porosty. Pro srovnatelnost bylo reálné zastoupení oceňovacích plodin ve struktuře sklizňových ploch transformováno na 100% základ.

Energetický ekvivalent rostlinné produkce na 1 ha zemědělské půdy (z.p.) byl při stanovení produkčního potenciálu ZPF akceptován sice jako komplikovanější, ale v současné době a v daném případě zřejmě nejobjektivnější prostředek pro komparaci tak různorodých rostlinných materiálů, jakými jsou zrno a sláma zrnin, semena olejnin, hlízy, bulvy a chrást okopanin či zelená a suchá píce různých jednoletých, víceletých a trvalých pícnin. Obdobné komparace v jednotkách finančních nebo srovnávacích (obilní, případně ovesné jednotky, škrobové hodnoty, stravitelné dusíkaté látky apod.) jsou v produkční ekologii pokládány pro svá specifika za méně vhodné.

Protože energetický obsah rostlinných produktů se vztahuje na primární zemědělskou surovinu a nikoli na finální produkt, je hodnota energetického ekvivalentu vyjádřena v tzv. nettoenergii-skot, tzn. v té části bruttoenergie (spalného tepla), která je využitelná pro tvorbu tělesné biomasy dospělého skotu (většina produktů, s nimiž se kalkuluje, není bezprostředně využitelná v lidské výživě, avšak je zcela zkrmitelná skotem).

Pro výpočet energetických ekvivalentů byly použity údaje o energetickém obsahu rostlinných produktů podle N e h r i n g a (1970), modifikované spolupracovníky K l e č k y (1987). Oproti předchozí obdobné práci R e j f k a a kol. (1992) bylo částečně přehodnoceno energetické ocenění píce z trvalých travních porostů. Průměrné energetické obsahy rostlinných produktů jsou uvedeny v tab. I.

Mezinárodní srovnání produkčního potenciálu není vztaženo k ZPF jako celku, ale jen k orné půdě, protože je založeno pouze na produkci 9 hlavních tržních plodin (výše uvedené obilniny, luskoviny, olejniny a okopaniny). Pro

výpočet produkčního potenciálu veškeré zemědělské půdy nebyly k dispozici spolehlivé údaje o výnosech a struktuře rozhodujících druhů pícnin. Způsob jeho stanovení je však shodný s tím, který byl použit pro meziokresní srovnání v rámci ČR a SR.

I. Průměrný obsah NETTOENERGIE-SKOT ve vybraných rostlinných produktech (v jednotkách hlavního produktu a přiměřené části produktu vedlejšího) - upraveno podle N e h r i n g et al. 1970 - Average content of net energy-cattle in selected plant products (in units of main product and adequate part of the by-product) - modified after N e h r i n g et al., 1970

Plodina ¹	Produkt ¹⁴	GJ.t ⁻¹
Pšenice ²	zrno+sláma	9,173
Žito ²	zrno+sláma	10,283
Ječmen ³	zrno+sláma	8,831
Oves ⁵	zrno+sláma	10,140
Kukuřice ⁶	zrno+sláma	8,645
Luskoviny ⁷	zrno+sláma	10,291
Olejníny ⁸	semeno ¹⁶	13,566
Brambory ⁹	hlízy ¹⁷	1,365
Cukrovka ¹⁰	bulvy+chrást ¹⁸	2,453
Kukuřice ¹¹	píce-siláž ¹⁹	1,537
Víceleté pícniny ¹²	suchá píce ²⁰	4,072
Trvalé travní porosty ¹³	zelená píce ²¹	0,932

¹crop, ²wheat, ³rye, ⁴barley, ⁵oats, ⁶maize, ⁷pulses, ⁸oil crops, ⁹potatoes, ¹⁰sugar beet, ¹¹maize, ¹²perennial fodder crops, ¹³permanent grassland, ¹⁴product, ¹⁵grain+straw, ¹⁶seed, ¹⁷tubers, ¹⁸roots+trash, ¹⁹silage, ²⁰dry forage, ²¹green forage

VÝSLEDKY A DISKUSE

V osmdesátých letech provedené a ve 3. dílu bonitační uživatelské příručky publikované (K l e č k a a kol. 1989) produkční ocenění orné půdy a trvalých travních porostů bylo založeno na normativní bázi bonitačního informačního systému, který však má v obou bývalých národních republikách ČSFR rozdílné klasifikační soustavy a u interně srovnatelných bonitovaných půdně ekologických jednotek (BPEJ) odlišné ekonomické charakteristiky, včetně parametrů naturnálních výnosů oceňovacích plodin, jejich typových struktur a cenových i nákladových parametrů. Podstatné rozdíly v podkladech pro ekonomické bloky bonitačních datovýchází ČR a SR se také plně odrazily mimo jiné v legislativně uplatněných tzv. přírodních stanovištích, později v produkčně ekonomických skupinách (PES, které podle zákona č. 172/1988 Sb. byly do konce roku 1992 základním kritériem pro odvody daně ze zemědělských pozemků a částečně i pro

poskytování dotací a subvencí) a nakonec i v sazbách a ve struktuře úředních cen zemědělských pozemků (ÚCZP).

Pro přehodnocení produkčního potenciálu zemědělské půdy bylo proto potřebné sjednotit základní ekonomické charakteristiky BPEJ v obou národních bonitačních datových bázích na kvalitativně i kvantitativně shodném základě nebo komparaci produkčního potenciálu ZPF provést přibližně stejnou metodou, avšak na jiném než normativním základě. Vzhledem k praktické neuskutečnitelnosti první metody byla v průběhu řešení zvolena ke konečné realizaci druhá alternativa (její principy jsou popsány výše), která vychází z časových řad statisticky vykazovaných výnosů, respektuje reálné struktury sklizňových ploch oceňovacích zemědělských plodin a plně odráží skutečný stav používaných pěstebních technologií, intenzitu a rozsah působení ekologických faktorů i vesměs devastující antropogenní činnosti v zemědělské krajině, úroveň podnikového managementu a dalších vlivů, které úrodnost zemědělské půdy podstatnou měrou korigují.

Výsledky stanovení produkčního potenciálu zemědělského půdního fondu (PPZPF) v jednotlivých okresech ČR (tab. II) a SR (tab. III) jsou pro lepší představu doplněny dalšími údaji, které daná území charakterizují z agroekologického hlediska komplexněji.

II. Meziokresní srovnání průměrného produkčního potenciálu zemědělského půdního fondu České republiky (energetické ekvivalenty rostlinné produkce v 10^9 J.ha⁻¹ z.p.) v letech 1981 – 1990 a doplňujících faktorů - Inter-district comparison of average production potential of agricultural land fund of the Czech Republic (energetic equivalents of crop production in 10^9 J.ha⁻¹ of agricultural land) in the years 1981 - 1990 and supplementary factors

Okresy ¹		Zemědělská půda ²		Stupeň zornění ³	Hustota osídlení ⁴	Zp. na 1 obyv. ⁵	Op. na 1 obyv. ⁶	Produkční potenciál ⁷	
p.č.	název	%	ha	%	ob/km ²	ha	ha	GJ/ha z.p.	pořadí ⁹
01	Benešov	63,2	91 250	77,7	61	1,036	0,806	33,08	55
02	Beroun	53,3	35 266	76,2	114	0,466	0,355	34,19	52
03	Blansko	47,2	44 451	71,5	115	0,412	0,295	37,24	33
04	Brno-venkov	56,3	61 506	85,9	142	0,396	0,340	49,66	6
05	Bruntál	46,2	80 569	82,2	63	0,736	0,458	29,16	65
06	Břeclav	68,7	81 651	80,9	105	0,654	0,530	43,70	13
07	Česká Lípa	40,3	45 778	65,4	90	0,445	0,291	30,36	61
08	České Budějovice	53,3	86 586	75,1	107	0,496	0,373	38,28	31
09	Český Krumlov	35,7	57 592	55,5	36	1,001	0,556	31,30	60
10	Děčín	40,0	36 384	49,1	147	0,272	0,134	22,80	71
11	Domažlice	54,3	61 949	71,0	51	1,056	0,749	35,73	40

12	Frýdek Místek	39,6	50 398	53,5	179	0,221	0,118	33,86	53
13	Havlíčkův Brod	63,2	79 997	75,6	76	0,832	0,629	35,76	39
14	Hodonín	64,4	70 022	77,1	148	0,434	0,335	41,90	21
15	Hradec Králové	71,2	62 362	83,9	185	0,385	0,323	47,84	7
16	Cheb	47,1	43 909	67,7	94	0,503	0,340	31,83	57
17	Chomutov	41,8	39 133	69,3	133	0,315	0,218	29,97	63
18	Chrudim	62,1	63 924	75,2	103	0,604	0,454	40,20	24
19	Jablonec nad Nisou	32,5	13 086	31,0	220	0,148	0,048	26,79	68
20	Jičín	68,6	60 769	76,5	89	0,773	0,591	43,73	12
21	Jihlava	59,4	70 101	73,8	92	0,645	0,476	35,84	38
22	Jindřichův Hradec	47,4	92 189	71,1	48	0,989	0,704	35,18	47
23	Karlovy Vary	37,4	60 914	55,6	75	0,497	0,276	25,92	69
24	Karviná	51,2	17 797	70,4	820	0,063	0,044	37,70	32
25	Kladno	70,3	48 621	90,4	215	0,326	0,295	43,55	14
26	Klatovy	46,4	89 898	61,1	46	1,005	0,614	31,60	58
27	Kolín	71,1	58 195	87,3	111	0,641	0,559	45,41	9
28	Kroměříž	62,2	49 717	85,7	135	0,459	0,393	51,96	4
29	Kutná Hora	65,4	61 257	83,0	84	0,777	0,645	42,01	20
30	Liberec	48,2	44 539	58,2	172	0,280	0,163	29,77	64
31	Litoměřice	71,9	74 173	82,0	110	0,652	0,535	41,59	22
32	Louny	72,2	80 764	84,9	77	0,933	0,792	39,11	28
33	Mělník	66,0	47 012	88,9	132	0,498	0,443	42,94	17
34	Mladá Boleslav	61,8	66 693	87,5	104	0,597	0,522	43,49	15
35	Most	29,9	13 972	72,2	257	0,116	0,084	37,07	35
36	Náchod	62,0	52 832	66,0	131	0,472	0,312	38,29	30
37	Nový Jičín	65,9	60 461	74,9	174	0,379	0,284	39,79	27
38	Nymburk	71,6	63 127	92,3	101	0,709	0,655	43,33	16
39	Olomouc	56,0	81 292	85,8	155	0,362	0,311	52,10	3
40	Opava	61,5	70 277	83,0	159	0,387	0,322	44,95	11
41	Pardubice	60,6	53 906	82,8	184	0,330	0,273	42,29	19
42	Pelhřimov	61,5	79 296	76,9	58	1,066	0,820	35,27	44
43	Písek	56,2	64 004	76,7	63	0,891	0,684	35,38	43
44	Plzeň-jih	60,5	65 288	73,7	63	0,961	0,708	35,67	41

45	Plzeň-sever	51,4	68 003	82,9	55	0,937	0,776	35,89	37
46	Praha-východ	70,3	41 968	85,1	156	0,449	0,383	46,56	8
47	Praha-západ	58,7	37 142	81,6	120	0,488	0,399	42,63	18
48	Prachatice	36,3	49 904	48,6	37	0,975	0,473	33,20	54
49	Prostějov	71,5	55 033	88,1	145	0,492	0,433	52,93	2
50	Přerov	68,2	60 237	82,8	157	0,435	0,361	51,10	5
51	Příbram	43,5	70 820	71,5	67	0,653	0,467	32,23	56
52	Rakovník	52,5	48 792	84,4	59	0,887	0,749	35,25	45
53	Rokycany	47,5	27 298	73,2	80	0,594	0,435	34,81	49
54	Rychnov n. Kněžnou	54,6	54 484	65,7	79	0,690	0,453	36,02	36
55	Semily	53,9	37 698	49,7	108	0,498	0,248	28,24	67
56	Sokolov	27,2	20 527	51,1	124	0,220	0,113	22,42	72
57	Strakonice	64,9	66 959	72,1	70	0,933	0,673	37,08	34
58	Svitavy	61,0	81 441	75,2	77	0,794	0,598	41,10	23
59	Šumperk	40,5	78 888	62,9	84	0,479	0,302	35,23	46
60	Tábor	58,4	78 885	74,2	78	0,759	0,563	35,41	42
61	Tachov	48,8	67 218	69,3	36	1,337	0,926	34,55	50
62	Teplice	34,8	16 307	61,2	272	0,128	0,078	30,16	62
63	Trutnov	44,0	50 473	57,1	106	0,416	0,237	31,38	59
64	Třebíč	64,3	97 609	87,1	77	0,832	0,724	40,20	25
65	Uherské Hradiště	58,6	58 065	74,2	147	0,400	0,297	39,86	26
66	Ústí nad Labem	46,6	18 842	52,7	292	0,160	0,084	23,48	70
67	Ústí nad Orlicí	59,9	75 766	66,3	109	0,552	0,366	35,14	48
68	Vsetín	35,7	40 798	43,9	129	0,277	0,122	29,10	66
69	Vyškov	54,9	48 784	91,9	210	0,261	0,240	53,55	1
70	Zlín	46,4	47 768	56,9	191	0,242	0,138	38,75	29
71	Znojmo	69,3	113 472	91,8	69	0,999	0,917	45,10	10
72	Žďár nad Sázavou	56,4	94 315	72,1	75	0,754	0,544	34,42	51
Suma ČR ¹⁰		-	4 240 403	-	-	-	-	2 703,39	-
Průměr ČR ¹¹		54,5	58 894	74,4	107	0,511	0,380	37,55	-

¹districts, ²agricultural land, ³portion of arable land, ⁴density of settlement, ⁵agricultural land per capita, ⁶arable land per capita, ⁷production potential, ⁸population/km², ⁹sequence, ¹⁰total CzR, ¹¹average CzR

III. Meziokresní srovnání průměrného produkčního potenciálu zemědělského půdního fondu Slovenské republiky (energetické ekvivalenty rostlinné produkce v $10^9 \text{ J} \cdot \text{ha}^{-1} \text{ z.p.}$) v letech 1981 - 1990 a doplňujících faktorů k 1.1.1992 – Inter-district comparison of average production potential of farm land fund of the Slovak Republic (energetic equivalents of crop production in $10^9 \text{ J} \cdot \text{ha}^{-1}$ of agricultural land) in the years 1981 - 1990 and supplementary factors by 1 January 1992

Okresy ¹		Zemědělská půda ²		Stupeň zornění ³	Hustota osídlení ⁴	Z.p. na 1 obyv. ⁵	O.p. na 1 obyv. ⁶	Produkční potenciál ⁷	
p.č.	název	%	ha	%	ob/km ²	ha	ha	GJ/ha z.p.	pořadí ⁸
01	Banská Bystrica	31,3	65 022	17,7	86	0,366	0,065	15,09	33
02	Bardejov	49,8	50 424	44,3	78	0,636	0,282	18,98	27
03	Bratislava-vidiek	52,5	65 128	80,7	117	0,448	0,361	39,01	8
04	Čadca	34,4	32 137	21,0	132	0,261	0,055	12,70	36
05	Dolný Kubín	45,0	74 895	19,6	72	0,625	0,122	14,33	34
06	Dunajská Streda	76,1	81 834	90,6	102	0,747	0,677	52,96	1
07	Galanta	82,7	81 533	94,2	146	0,568	0,535	49,21	2
08	Humenné	35,5	67 759	35,9	59	0,603	0,217	14,31	35
09	Komárno	78,8	86 707	87,5	99	0,794	0,695	44,81	4
10	Košice-vidiek	50,3	77 193	71,6	65	0,776	0,556	31,66	13
11	Levice	72,8	112 907	83,3	78	0,936	0,780	38,73	9
12	Liptovský Mikuláš	32,6	64 232	26,9	67	0,486	0,131	16,76	28
13	Lučenec	49,9	65 085	44,0	74	0,678	0,298	22,66	21
14	Martin	36,2	40 851	50,6	100	0,361	0,183	24,90	19
15	Michalovce	64,2	84 104	70,6	85	0,754	0,532	32,77	12
16	Nitra	70,0	101 011	86,9	146	0,478	0,415	43,04	5
17	Nové Zámky	80,4	108 232	87,8	114	0,707	0,621	41,44	7
18	Poprad	31,7	62 298	46,2	79	0,403	0,186	19,80	26
19	Považská Bystrica	33,7	40 318	41,3	141	0,238	0,098	22,47	22
20	Prešov	53,7	76 168	57,0	142	0,379	0,216	23,05	20
21	Prievidza	37,4	35 893	46,8	144	0,259	0,121	25,41	18

22	Rimavská Sobota	55,4	100 970	52,9	54	1,020	0,540	25,58	17
23	Rožňava	30,1	48 819	34,7	53	0,566	0,186	16,11	32
24	Senica	52,4	88 634	79,9	87	0,602	0,481	35,96	10
25	Spišská Nová Ves	35,5	54 231	43,1	95	0,372	0,160	22,12	23
26	Stará Ľubovňa	50,2	31 343	30,7	75	0,672	0,206	16,26	31
27	Svidník	42,0	36 169	41,4	51	0,816	0,337	16,70	29
28	Topolčany	52,7	71 639	84,1	118	0,446	0,375	42,37	6
29	Trebišov	72,3	95 579	70,8	90	0,803	0,568	30,08	15
30	Trenčín	47,8	62 591	60,8	137	0,350	0,213	33,08	11
31	Trnava	70,3	97 692	90,4	168	0,419	0,379	45,91	3
32	Veľký Krtíš	62,9	53 333	59,8	55	1,138	0,681	30,12	14
33	Vranov n. Topľou	51,9	43 932	62,5	87	0,598	0,374	25,92	16
34	Zvolen	47,5	81 699	42,9	70	0,674	0,289	21,48	24
35	Žiar n. Hronom	35,5	44 921	28,7	74	0,477	0,137	16,47	30
36	Žilina	35,8	39 263	45,1	166	0,216	0,097	21,31	25
Suma SR ¹⁰		X	2 424 346	-	-	-	-	1 003,57	-
Průměr SR ¹¹		51,1	67 343	61,5	95	0,527	0,324	27,88	-

¹⁻¹¹ viz. tab. II - for ¹⁻¹¹ see Tab. II

Produkční potenciál ZPF v okresech ČR

Produkční potenciál zemědělského půdního fondu, vyjádřený v energetických ekvivalentech, měl v průměru osmdesátých let (1981-1990) na území bývalé ČSFR hodnotu 35,401 GJ.ha⁻¹ z.p. V ČR je jeho průměrná veličina o 8,3 % vyšší a činí 38,352 GJ.ha⁻¹ z.p.

Průměrné energetické ekvivalenty jednotlivých okresů ČR vycházejí z intervalu 22,418-53,549 GJ.ha⁻¹ z.p.; minimum (58,5 %) patří okr. Sokolov, zatímco maximum (139,6 %) okr. Vyškov. Vysoký PPZPF (nad 125 %) má v ČR 7 okresů v sestupném pořadí: Vyškov, Prostějov, Olomouc, Kroměříž, Přerov, Brno-venkov a Hradec Králové. V ČR nadprůměrným PPZPF (nad 110 %) disponuje 12 následujících okresů v pořadí: Praha-východ, Kolín, Znojmo, Opava, Jičín, Břeclav, Kladno, Mladá Boleslav, Nymburk, Mělník, Praha-západ a Pardubice. Vyšší než průměrnou hodnotu PPZPF má 29 okresů

ČR (ve srovnání s průměrem bývalé ČSFR dokonce 42 okresů), které obhospodařují 43,8 % ZPF, ale na celkovém objemu rostlinné produkce ČR participují 50,8 %.

Velmi nízký PPZPF (pod 60 %) mají v ČR pouze 2 okresy, Sokolov a Děčín. Zemědělskou půdu s nízkým produkčním potenciálem (pod 75 %) mají ve vzestupném pořadí další 4 okresy: Ústí nad Labem, Karlovy Vary, Jablonec nad Nisou a Semily. Podprůměrný PPZPF (pod 90 %) má následujících 16 okresů v pořadí: Vsetín, Bruntál, Liberec, Chomutov, Teplice, Česká Lípa, Český Krumlov, Trutnov, Klatovy, Cheb, Příbram, Benešov, Prachovice, Frýdek-Místek, Beroun a Žďár nad Sázavou. Menší než průměrnou hodnotu PPZPF má celkem 43 okresů ČR (avšak ve srovnání s průměrem bývalé ČSFR pouze 30 okresů ČR).

Při porovnání pořadí okresů ČR, sestaveného podle hodnot energetických ekvivalentů (tab. II) s obdobným pořadím K l e č k y a kol. (1989), vytvořeným podle bodového ocenění produkční schopnosti zemědělských půd na bázi normativních podkladů bonitačního informačního systému, jsou v některých případech zřetelné disproporce. Výrazně pozitivní rozdíly jsou zejména u okresů Jihlava, Zlín, Strakonice, Opava, Český Krumlov, České Budějovice, Rychnov nad Kněžnou, Svitavy a Náchod, u nichž nárůst rostlinné produkce vykazuje zřetelný progres. Naopak zřejmě negativní rozdíly jsou u části pohraničních okresů v severních Čechách (Česká Lípa, Liberec, Děčín, Teplice a Chomutov), v okrese Bruntál a v některých okresech středních Čech, kde rostlinná produkce stagnuje nebo její objem narůstá jen velmi pomalu.

Z hlediska celkového energetického výnosu z veškeré obhospodařované zemědělské půdy mají největší PPZPF okresy: Znojmo (5 117 TJ), Olomouc, Třebíč, Břeclav, Svitavy, České Budějovice, Žďár nad Sázavou, Jindřichův Hradec, Opava a Louny (3 159 TJ), které na 20,5 % zemědělské půdy vyrábějí 22,4 % rostlinné produkce ČR. Mezi 10 okresů s nejnižším PPZPF patří Jablonec nad Nisou (351 TJ), Ústí nad Labem, Sokolov, Teplice, Most, Karviná, Děčín, Rokycany, Semily a Chomutov (1 173 TJ), které obhospodařují 6,6 % ZPF ČR, ale na celkové rostlinné produkci ČR se podílejí pouze 4,3 %. Celkově 42 okresy ČR s vyšším než průměrným energetickým výnosem obhospodařují 71,7 % ZPF ČR, avšak na rostlinné produkci ČR se podílejí třemi čtvrtinami (74,8 %), zatímco podíl zbylých 30 okresů obdělávajících 28,1 % z.p. ČR činí jen jednu čtvrtinu (25,2 %).

Produkční potenciál ZPF v okresech SR

Průměrná hodnota PPZPF v SR (30,237 GJ.ha⁻¹.z.p.) je o 14,6 % nižší než u bývalé ČSFR a o 21,2 % nižší než v ČR. Energetické ekvivalenty jednotlivých okresů SR jsou v rozmezí 12,704-52,959 GJ.ha⁻¹.z.p. (tab. III). Nejnižší PPZPF v SR má okres Čadca (42,0 % ve vztahu k průměru SR), nejvyšší naopak okres Dunajská Streda (175,1 %).

V rámci SR vysoký PPZPF (nad 125 %) má 9 okresů v sestupném pořadí: Dunajská Streda, Galanta, Trnava, Komárno, Nitra, Topoľčany, Nové Zámky, Bratislava-vidiek a Levice; s ČR srovnatelně vysoký PPZPF mají však pouze dva prvně jmenované okresy. V SR nadprůměrný PPZPF (nad 110 %) má ještě okres Senica. Vyšší než průměrný PPZPF má celkem 13 okresů SR (avšak ve srovnání s průměrem bývalé ČSFR pouze 9 okresů). Uvedené okresy obhospodařují 46,2 % ZPF SR, ale na celoslovenské rostlinné produkci se podílejí 62,6 %.

Velmi nízký PPZPF (pod 60 %) má 9 okresů SR ve vzestupném pořadí: Čadca, Humenné, Dolný Kubín, Banská Bystrica, Rožňava, Stará Lubovňa, Žiar nad Hronom, Svidník a Liptovský Mikuláš. Nízký PPZPF (pod 75 %) má v SR dalších 7 okresů: Bardejov, Poprad, Žilina, Zvolen, Spišská Nová Ves, Považská Bystrica a Lučenec. Zemědělskou půdu v SR s podprůměrným produkčním potenciálem (pod 90 %) mají okresy (5): Prešov, Martin, Prievidza, Rimavská Sobota a Vranov nad Topľou. Ze srovnání okresů s nejmenšími hodnotami energetických ekvivalentů v obou republikách vyplývá, že v ČR poslední okres Sokolov má vyšší PPZPF, než posledních 14 okresů SR.

Porovnání současného pořadí okresů SR s údaji ve 3. dílu bonitační uživatelské příručky (F a c u n a a P e s t ú n i n K l e č k a a kol. 1989) neposkytlo žádné zásadní rozdíly.

Energetický výnos rostlinné produkce SR se na celkovém PPZPF v ČSFR podílel 31,1 %. Největší úhrnný energetický výnos z veškeré obhospodařované zemědělské půdy mají v SR okresy Trnava (4 485 TJ), Nové Zámky, Levice, Nitra, Dunajská Streda, Galanta, Komárno, Senica, Topoľčany a Trebišov (2 875 TJ), které obhospodařují 38,2 % ZPF SR, ale na její celkové rostlinné produkci se podílejí více než polovinou (53,2 %). Mezi 10 okresů s nejmenším úhrnným PPZPF v SR patří Čadca (408 TJ), Stará Lubovňa, Svidník, Žiar nad Hronom, Rožňava, Žilina, Považská Bystrica, Prievidza, Bardejov a Humenné (969 TJ), které hospodaří na 17,6 % ZPF SR, ale jejich podíl na celkové rostlinné produkci činí jen 10,4 %. Úhrnný energetický výnos 15 nadprůměrných okresů SR dosahuje 70,1 % (při výměře 54,3 % z.p.), zatímco podíl zbylých 21 podprůměrných okresů je 29,9 % (při 45,7 % ZPF).

Mezinárodní komparace produkčního potenciálu

Výsledky komparace produkčního potenciálu orné půdy (PPOP) vybraných agrárně vyspělých zemí západní a střední Evropy s některými bývalými socialistickými státy, vč. ČSFR, jsou rovněž doplněny o další údaje, které mohou poskytnout ucelenější představu o potenciální výkonnosti nejproduktivnější kultury ZPF. Specifika struktury sklizňových ploch na orné půdě srovnávaných zemí odráží zejména údaje v tab. IV. Pro stanovení

produkčního potenciálu je významná nejen struktura rostlinné výroby, ale především úroveň dosahovaných výnosů oceňovacích plodin, které jsou uvedeny v tab. V. Mezinárodní srovnání PPOP, doplněné o některé agroekologické informace, přináší tab. VI.

Z tabulky VI. vyplývá, že PPOP srovnávaných států západní a střední Evropy s kontinuální tržní ekonomikou byl ve sledovaném období vyšší až výrazně vyšší, než v zemích tzv. východního bloku, vč. ČSFR.

PPOP ČSFR se nejvíce blíží Dánsko, které má relativně nižší výnosy obilnin, avšak při jejich vysokém zastoupení, doplněném malým podílem energeticky velmi vydatné cukrovky. Hodnotou energetického ekvivalentu je relativně blízké i Rakousko, které s výjimkou kukuřice na zrno má také velmi podobnou strukturu tržních plodin na orné půdě.

IV. Průměrné zastoupení (%) hlavních tržních zemědělských plodin na orné půdě srovnávaných zemí v letech 1981 - 1990 - Average representation (%) of main market agricultural crops on arable land of countries under comparison in the years 1981 - 1990

Srovnávané státy ¹	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Dánsko	17,5	4,0	39,0	1,1	0,0	9,0	4,8	1,3	2,6
Nizozemsko	14,8	0,7	5,4	0,9	0,0	0,6	2,8	17,7	13,3
Belgie	26,6	0,2	14,8	2,4	1,0	0,6	0,5	5,1	12,9
Francie	26,2	0,4	9,6	1,4	10,0	3,3	3,6	1,0	2,3
Švýcarsko	24,0	1,0	13,3	2,7	6,8	4,1	0,5	4,9	3,4
Rakousko	18,1	5,9	19,0	4,4	12,7	2,3	2,2	2,1	3,1
SRN ²	15,8	12,7	18,2	2,9	0,1	3,0	0,8	8,8	4,4
NDR	23,8	5,1	23,3	5,6	2,8	5,7	1,5	2,9	5,1
Polsko	14,9	15,4	8,0	5,4	0,3	3,9	2,6	12,6	2,9
Maďarsko	23,5	1,8	5,4	0,9	20,9	1,0	3,5	1,4	2,3
Rumunsko	22,4	0,4	7,4	1,0	26,5	0,2	6,6	3,1	2,8
Československo	24,3	3,4	14,7	2,0	3,7	2,6	2,1	3,3	3,6
Evropa celkem	19,8	3,2	12,7	2,9	8,0	2,1	2,7	3,4	2,5
Svět ²	15,3	1,1	4,9	1,5	8,8	1,2	4,6	1,2	0,6

A = pšenice celkem - wheat, total; B = žito - rye; C = ječmen celkem - barley, total; D = oves - oats; E = kukuřice na zrno - grain maize; F = olejniny celkem - oil crops, total; G = luskoviny celkem - pulses, total; H = brambory celkem - potatoes, total; I = cukrovka technická - sugar beet

¹compared countries, ²world

V. Průměrné naturální výnosy ($\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$) hlavních tržních zemědělských plodin na orné půdě srovnávaných zemí v letech 1981 - 1990 - Average natural yields ($\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$) of main market agricultural crops on arable land of countries under comparison in the years 1981 - 1990

Srovnávané státy ¹	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Dánsko	6,5	4,5	4,6	4,3	0,0	2,5	4,0	34,8	44,6
Nizozemsko	7,3	4,3	5,3	5,1	0,0	3,3	4,1	40,3	54,5
Belgie	6,2	4,5	5,5	3,9	7,4	2,8	3,7	41,7	53,5
Francie	5,8	3,3	5,0	3,8	6,4	2,8	4,1	32,6	59,1
Švýcarsko	5,4	4,9	5,2	4,9	8,0	2,8	6,7	37,6	58,3
Rakousko	4,6	3,8	4,3	3,7	7,8	2,5	2,6	26,6	52,7
SRN	6,0	4,2	4,9	4,2	6,6	2,9	3,0	33,4	50,3
NDR	5,1	3,3	4,6	3,8	4,0	2,6	1,6	22,3	29,4
Polsko	3,5	2,5	3,2	2,6	4,5	2,3	1,5	17,9	34,2
Maďarsko	4,6	2,1	3,9	3,0	5,7	1,7	2,1	18,0	37,8
Rumunsko	3,2	1,4	3,8	1,4	3,4	0,9	0,4	17,3	20,9
Československo	4,9	3,6	4,4	3,6	4,9	2,6	2,1	18,4	33,5
Evropa celkem	4,3	2,8	3,8	2,9	5,2	2,5	1,6	20,7	42,7
Svět ²	2,2	2,0	2,2	1,8	3,5	1,3	0,8	14,9	33,3

Vysvětlivky viz tab IV - explanation see Tab. IV

Mezi bývalými socialistickými zeměmi má nejvyšší PPOP Maďarsko, což je zřejmě podmíněno vysokými výnosy kukuřice na zrna a rovněž jejím vysokým zastoupením ve struktuře sklizňových ploch, neboť podíly ostatních plodin na energetickém ekvivalentu rostlinné produkce jsou, s výjimkou luskovin, menší. Srovnání s Maďarskem vyznívá nepříznivě nejen pro bývalou ČSFR (-3,7 %) ale i pro samostatnou ČR s hodnotou PPOP 42,611 GJ.ha⁻¹o.p. (-2,6 %). PPOP SR je jen nevýrazně nižší - 42,032 GJ.ha⁻¹o.p. (-3,9 %), což znamená, že významně nižší produkční potenciál celého zemědělského půdního fondu (-21,2 %) této republiky (30,237 GJ.ha⁻¹z.p.), oproti ČR (38,352 GJ.ha⁻¹z.p.) je způsoben především velkým podílem trvalých travních porostů a jejich nízkými výnosy.

Z porovnání energetických výnosů obou národních republik bývalé ČSFR vyplývá, že 67,9 % orné půdy na území ČR poskytuje 68,2 % celkové energetické produkce. SR obhospodaruje 32,1 % orné půdy a vytváří na ní v průměru 31,8 % celkové rostlinné produkce. V případě celého ZPF je však srovnatelný stav velmi rozdílný; ČR na 63,6 % zemědělské půdy produkuje 68,9 % energetického výnosu, zatímco SR na 36,4 % z.p. pouze 31,8 % celkové energetické produkce.

VI. Mezinárodní komparace průměrného produkčního potenciálu orné půdy (energie celkem 10^{12} J a v 10^9 J.ha⁻¹ o.p.) v letech 1981 - 1990 a doplňujících faktorů k 1. 1. 1989 - International comparison of average production potential of arable land (total energy 10^{12} J and in 10^9 J.ha⁻¹ of arable land) in the years 1981 - 1990 and supplementary factors by 1 January 1989

Srovnávané státy ¹	Zemědělská půda ²		Stupeň zornění ³	Hustota osídlení ⁴	Z.p. na 1 obyv. ⁵	O.p. na 1 obyv. ⁶	Produkční potenciál ⁷	
	%	1000 ha					celk. TJ	GJ/ha o.p.
Dánsko	64,4	2 774	92,11	119	0,542	0,499	119,9	46,91
Nizozemsko	48,2	2 004	46,61	351	0,138	0,064	70,1	75,10
Belgie	45,4	1 504	54,65	310	0,146	0,080	56,6	68,90
Francie	56,5	30 717	62,24	102	0,555	0,345	1 021,1	53,41
Švýcarsko	48,9	2 021	20,39	157	0,312	0,064	23,0	55,86
Rakousko	42,3	3 548	43,21	90	0,469	0,203	73,8	48,13
SRN	47,9	11 885	62,92	238	0,201	0,126	393,6	52,64
NDR	57,0	6 171	79,61	154	0,371	0,295	199,8	40,67
Polsko	60,1	18 807	78,48	120	0,502	0,394	440,6	29,85
Maďarsko	69,7	6 484	81,54	114	0,610	0,498	231,3	43,75
Rumunsko	62,1	14 760	70,12	96	0,647	0,453	286,3	27,66
Československo	52,8	6 749	75,69	121	0,434	0,329	215,3	42,14

¹ compared countries; ²⁻⁷ viz tab. II - for ²⁻⁷ see Tab. II

Nižší PPOP všech států z bývalého „východního bloku“ oproti všem zemím s tržní ekonomikou, v přibližně srovnatelných přírodních podmínkách, vyplývá jednoznačně z podstatně nižší úrovně naturálních výnosů prakticky u všech sledovaných tržních plodin. Rozdíly ve výnosech obilnin jsou sice menší, zato velmi značné zejména u hlavních okopanin – cukrovky a brambor, které velice negativně reagovaly na „socialistické“ formy agrotechniky. V daleko menší míře lze nižší produkční potenciál půdního fondu připsat horším přírodním podmínkám, o čemž svědčí např. srovnání s Rakouskem. Také rozdíly ve struktuře sklizňových ploch tržních plodin jsou, s výjimkou Nizozemska, nevýznamné.

Z provedených srovnání je zřejmé, že podstatně nižší výkonnost rostlinné výroby členských zemí bývalého „východního bloku“ v uplynulém desetiletí nevyplynula z horších přírodních podmínek, ale téměř výlučně z podmínek sociálně-ekonomických, daných praktickou likvidací selského stavu a násilným přerušáním přirozených vazeb mezi člověkem-hospodářem, půdou a rostlinami. Výsledkem toho

mohla být a ve značném měřítku také skutečně byla, nedbalá úroveň agrotechniky, plýtvání a velké ztráty a nízký kulturní stav zemědělské půdy.

Východiskem řešení tohoto stavu ve všech bývalých socialistických zemích může být jen důsledná transformace zemědělských podniků, restrukturalizace jejich rostlinné i živočišné výroby, zejména v horších agroekologických podmínkách, reprivatizace půdy i základních výrobních prostředků, komercializace všech služeb v zemědělství, vč. poradenství a zavedení efektivních, ale přitom ekologicky tolerantních způsobů hospodaření na zemědělském půdním fondu.

ZÁVĚRY

Fakta obsažená v předchozí kapitole neřeší daný problém vyčerpávajícím způsobem, avšak alespoň zčásti odpovídají na v úvodu příspěvku položené otázky.

V ČR jsou některé okresy, v nichž má zemědělská výroba z různých důvodů (horší přírodní podmínky, interference průmyslu, zejména těžebního a energetického, s tím spojené problémy ekologické, demografické atd.) podružný význam. Vedle nich však existuje další skupina okresů, zemědělsky velmi produkčních, jejichž podíl na agrární republikové produkci je prakticky nezastupitelný. Většinou mají dobré až velmi dobré agroekologické podmínky a problematika stability životního prostředí a pracovních sil není u nich zatím naléhavá. Obě uvedená seskupení ještě doplňuje početná skupina okresů s přírodními podmínkami a produkčním potenciálem ZPF oscilujícím okolo průměru. Situace v SR je podobná.

V daných souvislostech je nutné opakovaně zdůraznit, že stávající okresy nejsou vhodnými územními jednotkami a pro účely agrární politiky by měly být nahrazeny přirozenými agroekologicko-produkčními oblastmi, do nichž by měla být rozdělena všechna katastrální území.

Přístup zemědělské politiky ke třem výše uvedeným skupinám okresů by měl být jednoznačně diferencovaný.

Lze očekávat, že při normálním průběhu tržních podmínek:

- skupina nejlepších okresů nebude mít zvláštní problémy a nebude vyžadovat větší pozornost ani státní výpomoc;
- skupina průměrných okresů bude potřebovat určitý stupeň státní intervence na restrukturalizaci, omezení nebo zastavení zemědělské výroby na pozemcích (resp. v katastrálních územích) marginálních, příp. submarginálních;
- skupina okresů se sníženým produkčním potenciálem ZPF bude za předpokladu potřeby zachování stability území i trhu potravin vyžadovat po určité přechodné období zvláštní pozornost a výpomoc státu. V těchto okresech by v podnikatelské struktuře měly převažovat rodinné farmy o velikosti poloviny až celého katastrálního území, s orientací na pastevní chov hospodářských zvířat, doplněný o polní produkci krmiv pro mimopastevní období, příp. základních potravin pro

samozásobování a kombinovaný navíc s dalšími podnikatelskými aktivitami (zázemí pro agroturistiku, dřevovýroba, lidová umělecká výroba, surovinová základna pro farmaceutický a kosmetický průmysl a přírodní lékařství, sběr a výroba některých pochutin atd.).

Opatření pro zemědělství SR budou záviset na koncepci tamní agrární politiky a rozsahu i míře státní ingerence.

Agrokomplexy ČR a SR mohou obstát v konkurenci Evropského společenství pouze za předpokladu podstatného snížení výrobních nákladů a souběžného zvýšení kvality produkce. Výrazné komparativní výhody zemědělství ČR a SR prakticky neexistují.

Výhoda často zdůrazňované větší koncentrace zemědělských podniků ČR a SR je ve srovnání s výborně organizovanými i řízenými většími soukromými rodinnými farmami západní Evropy zatím problematická, protože nelze očekávat, že proces transformace zemědělských družstev a privatizace státních statků bude krátkodobý a bezproblémový.

Literatura

- JAVŮRKOVÁ, J. - RÖTTOVÁ, A.: Československé zemědělství v mezinárodním srovnání. Praha, ÚVTIZ, 1989, 214 s.
- KLEČKA, M. - DUŠEK, J. - FACUNA, J. - PESTŮN, V.: Produkční ocenění zemědělských půd, zemědělské výrobní oblasti a podoblasti a třídy ochrany zemědělských půd. In: Bonitace čs. zemědělských půd a směry jejich využití. 3. díl. [Uživatelská příručka.] Praha-Bratislava, FMZVŽ, 1989, 195 s.
- KLEČKA, M. - DUŠEK, J. - MATĚJKA, J. - NĚMEC, J.: Zdokonalování a aktualizace bonitačního informačního systému pro řešení rentových vztahů a oblastního rozmístění výroby ČR. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ, 1987.
- NEHRING, K. - BEYER, M. - HOFFMANN, B.: Futtermitteltabellenwerk. VEB Deutscher Landwirtschaftsverlag, Berlin, 1970, 460 s.
- REJFEK, F. - DUŠEK, J. - HOLUB, M. - BRŮŽEK, O.: Produkční potenciál zemědělského půdního fondu a jeho mezinárodní komparace. [Výzkumná studie.] Praha, VÚEZVŽ, 1992, 146 s.
- REJFEK, F. - DUŠEK, J. - MATĚJKA, J.: Oceňování zemědělských pozemků a kultur v ČSFR. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ, 1991, 47 s.
- Agricultural Review for Europe 1985 and 1986. New York, UN, 1987, 78 s.
- Československé zemědělství v mezinárodním srovnání. [Studijní informace.] Praha, ÚVTIZ, 1986, 130 s.
- FAO Processed Statistics Series 1. World crop and livestock statistics 1948-1985. Roma, FAO, 1987, 760 s.
- FAO Trade Yearbook. Roma, FAO, vol. 39-44, 1986-1991.
- Medziokresné porovnania v SR za rok 1991. Bratislava, SŠÚ, september 1992.
- Okresy České republiky v roce 1991. [Statistika.] Praha, ČSÚ, 1992, č. 1/4.

Statistická ročenka půdního fondu ČSFR. [Statistika.] Praha, ČÚGK/SÚGK, 1992, 173 s.
World Agricultural Statistics. Rome, FAO, 1986, 187 s.
Zpracování základních ukazatelů o výsledcích hospodaření vybraných zemědělských organizací
(podle statistik FSÚ). [Interní informace.] Praha, VÚEZVŽ, 1981-1990.

Došlo 19. 1. 1993

REJFEK F. - DUŠEK J. - HOLUB M. - BRUŽEK O., Economic Research Institute for
Agriculture, Praha

Production potential of the agricultural land fund of the CSFR and its international comparison

Zeměd. Ekon., 39, 1993, No. 2-3, pp. 203-220. - 6 tab., refs 14, summaries in cz, en

For running discussions about further development of agriculture, namely those which refer to the problems of the restructuralization and the need of state subsidies, it is essential not to regard agriculture as a homogenous, inwardly undistinguishable entity. It is necessary to take account of different significance of particular regions for the food production.

First part of this paper is concerned with the evaluation of the agricultural land production potential of particular districts of Czech republic and Slovak republic. Agricultural land production potential was stated as ten year - average of per hectare yields of main farm plants, grown on arable land, permanent grassland, converted to energy equivalents net energy-cattle equivalent, i.e. that part of the dry matter energy of the main and accessory product, utilisable for the building of body-mass of the adult cattle and applied to one ton of the main product (Table I). The calculation of the agricultural land production potential includes energy equivalents of per hectare yields of wheat, rye, barley, oats, maize, pulses, potatoes, sugar-beet, oil plants, perennial fodder plants, annual fodder plants and permanent grassland, all in proportions corresponding to their 1981-1990 average area in districts under review. This paper presents the succession of Czech republic and Slovak republic districts according to the level of the agricultural land production potential (Tables II and III); districts with the highest, middle and lowest production potential per hectare and also the absolute rank, which reveals the position of districts from the point of view of their relevancy for the agricultural production of the republic in question. It follows from the comparison of both republics, that the per hectare agricultural land production potential of the Slovak republic is about 21,4 % lower than that of the Czech republic.

The second part of this paper deals with the comparison of the arable land production potential of the former CSFR with the well-developed agriculture of marked-economy countries of western and middle Europe. Because of the lack of statistical information about the per hectare yields of non-market farm plants, the calculation of the production potentials was limited to nine plants grown on arable land and applies to one hectare of their aggregate area: wheat,

rye, barley, oats, maize, pulses, potatoes, sugar-beet and oil plants (Table VI). From this comparison it can be concluded that the production potential of CSFR, measured by this way, is lower than that of all market-economy countries considered and even lower than that of Hungary (in this case as a result of higher yields of maize).

production potential of agricultural land, agricultural land, international comparison, comparison among districts, plant production, energy equivalents, yield of energy

Adresa autorů:

Ing. František R e j f e k , CSc., ing. Josef D u š e k , CSc., ing. Michal H o l u b , CSc.,
ing. Ondřej B r ů ž e k , Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75, 120 58 Praha 2,
tel. 627 55 02/269

KVANTITATIVNÍ A KVALITATIVNÍ DIFERENCIACE ZEMĚDĚLSKÉHO ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY

NĚMEC J., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha

Kvantitativní a kvalitativní diference zemědělského území České republiky

Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 2-3, s. 221-234. - 1 tab., res. čes., angl.

Pro potřeby rozhodovacích úvah a realizací zemědělské a ekologické politiky bylo kvantitativně (rozsah ploch) a kvalitativně (způsob obhospodařování) diferencováno zemědělské území. K tomuto účelu bylo využito objektivní ocenění komplexu přírodních podmínek a ekologických faktorů, včetně negativně působících antropogenních činitelů, které jsou průběžně zpracovávány v bonitačním a ekologickém informačním systému Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy Praha. Na základě těchto informačních zdrojů byly vymezeny 4 typy a 10 kategorií zemědělských území, které vyjadřují intenzitu zemědělské výroby, determinovanou z hlediska přírodních podmínek a ekologických požadavků na ochranu životního prostředí. Tato diference vytváří vhodný rámec pro specifikaci restrukturalizačních a ekologických opatření a kvantifikaci ekonomických nástrojů.

ekologická politika, zemědělské území, limitující faktory, ekonomika

Zemědělství po celou dobu svého působení ovlivňovalo životní prostředí a naopak postupné zatěžování životního prostředí negativními vlivy mělo dopady i na vlastní zemědělství. Výslednicí tohoto procesu i cílem zemědělství se stala iluzorní soběstačnost v produkci potravin za cenu toxické degradace značné části životního prostředí, jehož zatížení se promítá do biologického potenciálu zemědělské krajiny ve smyslu setrvalého poklesu produkční schopnosti půd. Stupeň degradace zemědělské krajiny je navíc zvyšován velkovýrobními technologiemi, které zákonitě rozvrcejí její ekologickou stabilitu.

Další fungování zemědělství v ekologicky exponovaných oblastech je třeba urychleně přehodnotit a chápat je v jednotě produkčních a mimoprodukčních funkcí. Znamená to tvorbu ekonomického a ekologického vyváženého systému hospodaření na půdě. Na územích, kde přírodní podmínky a míra ekologického

zatížení zemědělské krajiny nedávají předpoklady pro efektivní a konkurenceschopnou zemědělskou výrobu, je nutné podporovat zemědělství v jeho funkcích ekologických, osídlovacích a krajinotvorných. Zde by se měla plně a cílevědomě uplatnit státní ingerence, zejména v oblastech ekologicky cenných a v oblastech ekologicky exponovaných. V důsledku to znamená vyvažovat ekologickou zátěž s ekologickou únosností krajiny podle přírodních podmínek.

Pro potřeby rozhodovacích úvah a realizaci zemědělské a ekologické politiky bylo kvantitativně (rozsah ploch) a kvalitativně (způsob obhospodařování) diferencováno zemědělské území. K tomuto účelu bylo využito objektivní ocenění komplexu přírodních podmínek a ekologických faktorů, včetně negativně působících antropogenních činitelů, které jsou průběžně zpracovávány v bonitačním a ekologickém informačním systému Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy Praha. Na základě těchto informačních zdrojů byly vymezeny 4 typy a 10 kategorií zemědělských území, které vyjadřují intenzitu zemědělské výroby, determinovanou z hlediska přírodních podmínek a ekologických požadavků na ochranu životního prostředí. Tato diferenciací vytváří vhodný rámec pro specifikaci restrukturalizačních a ekologických opatření a kvantifikaci ekonomických nástrojů.

Zemědělské území je členěno do čtyř typů:

- volné území s dominantní produkční funkcí, ve kterém je možné rozvíjet zemědělskou výrobu bez ekologických omezení, avšak s ohledem na požadavky tvorby a ochrany životního prostředí;
- chráněná území, ve kterých převládají zájmy ochrany přírody nad požadavky zemědělské výroby, dominantní je mimoprodukční funkce ekologická;
- limitovaná území, ve kterých se vyskytují antropogenní faktory omezující rozvoj zemědělské výroby, se zvýšenými požadavky na ochranu a tvorbu krajiny, v tomto území dochází k souběhu produkční a ekologické funkce území;
- ohrožená území, ve kterých je zemědělská výroba limitována a půdní fond kontaminován imisemi ze znečišťovaného ovzduší, produkční a mimoprodukční funkce je omezována.

Z hlediska diferencování, ekologicky vyvážené zemědělské výroby bylo vymezeno deset kategorií, ve kterých je charakterizována hospodářská činnost a specifikován návrh opatření pro uplatnění ekologické politiky státu.

Kategorizace zemědělského území bývalé ČSFR z hlediska diferencování ekologické únosnosti území pro zemědělskou výrobu, včetně vymezení rozsahu zemědělské půdy v jednotlivých kategoriích podle okresů, regionů a republiky, je uvedena v tab. I (na stav půdního fondu k 1.1.1992).

I. Kategorizace zemědělského území ČR a SR z hlediska diferencované ekologicky vyvážené zemědělské výroby (půdní fond v ha k 1.1.1992) – The categorization of the agricultural area in the Czech Republic and in the Slovak Republic with respect to diversified ecologically balanced agricultural production (land fund in ha of the 1st Jan. 1992)

Typ území ¹	Volné ²	Chráněné ³				Limitované ⁴		Ohrožené ⁵			Celková výměra z.p. ⁶
Kategorie ⁷	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
Okres ⁸ Region ⁹ Republika ¹⁰	bez limi- tujících faktorů ¹¹	NP I. CHKO I. PHP	II. CHKO II. PHO (IIa, IIb)	III. CHKO III. PHO	IV. CHKO CHOPAV	půdní eroze ¹²	podd- lování ¹³	I., II. stupeň znečiště- ní ¹⁴	III. stupeň znečiště- ní	IV. stupeň znečištění kontami- nace půdy ¹⁵	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Benešov	77 100	23	4 795	7 832	681	14 150	370	346	0	0	91 250
Beroun	29 370	549	3 797	4 846	1 520	5 896	2 234	1	0	0	35 266
Kladno	4 311	13	1 694	1 483	47	2 896	2 962	44 310	237	0	48 621
Kolín	40 589	20	2 715	0	0	1 927	0	17 606	0	0	58 195
Kutná Hora	53 282	11	3 905	7 975	0	2 749	0	5 121	0	0	61 257
Mělník	9 742	282	10 697	2 011	89	2 290	0	37 270	0	0	47 012
Středočeský územní svaz	52 267	2	4 305	1 074	14 426	1 756	0	4 754	0	0	66 693
Nymburk	61 795	7	1 332	98	0	891	0	246	0	0	63 127
Praha-východ	28 105	0	1 509	384	0	2 295	0	13 863	334	0	41 968
Praha-západ	29 552	2	1 827	7 505	376	1 743	603	7 590	1 141	0	37 142
Příbram	63 861	24	4 556	3 625	3 710	6 959	3 994	66	0	0	70 820
Rakovník	37 906	200	3 991	6 498	1 126	4 242	0	10 886	3	0	48 792
Č. Budějovice	71 069	59	11 730	4 886	15 517	3 248	1 243	158	0	0	86 586
Čes. Krumlov	12 681	35	11 452	40 289	44 911	16 437	0	0	0	0	57 592
Jindřichův Hradec	75 402	612	7 568	16 787	12 583	5 948	0	0	0	0	92 189

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Pelhřimov	31 891	91	9 761	47 405	0	4 694	0	0	0	0	79 296
Písek	60 385	0	134	41	0	3 619	408	0	0	0	64 004
Prachatice	29 461	2 821	9 145	20 443	14 796	13 230	0	0	0	0	49 904
Strakonice	57 938	0	1 420	1 654	439	9 021	170	0	0	0	66 959
Tábor	71 040	5	2 989	4 044	7 845	5 016	951	0	0	0	78 885
Domažlice	54 306	19	3 690	455	0	7 643	32	0	0	0	61 949
Cheb	16 664	756	7 683	3 716	18 849	3 492	374	27 245	810	0	43 909
Karlovy Vary	21 731	7	9 850	21 507	17 141	10 225	8 411	39 183	8 225	0	60 914
Klatovy	68 829	357	7 043	6 027	9 998	21 069	0	0	0	0	89 898
Pízeň-město	5 032	5	439	0	0	278	20	-	-	-	5 471
Pízeň-jih	53 611	6	2 650	1 512	0	3 434	581	11 677	265	0	65 288
Pízeň-sever	39 254	30	381	500	3	4 756	1 913	28 749	870	0	68 003
Rokycany	23 733	30	1 848	1 930	1 955	1 984	2 097	3 565	0	0	27 298
Sokolov	10 404	16	1 509	5 409	5 328	5 045	465	10 123	4 459	0	20 527
Tachov	61 216	0	3 898	6 002	371	4 778	306	0	0	0	67 218
Česká Lípa	9 888	0	6 094	4 105	26 920	6 238	1 851	35 890	641	0	45 778
Děčín	15 976	2	614	2 651	4 638	10 210	0	20 408	10 552	825	36 384
Chomutov	9 623	0	967	1 831	9 762	7 510	585	6 680	29 510	2 691	39 133
Jablonec nad Nisou	7 023	26	685	1 327	6 063	4 984	0	3 222	0	0	13 086
Liberec	18 737	14	3 661	4 055	16 963	9 934	0	25 802	4 376	0	44 539
Litoměřice	17 325	398	24 306	4 510	39 292	7 516	0	56 848	10 949	0	74 173
Louny	21 744	1	1 282	0	328	8 969	211	59 020	19 061	0	80 764
Most	2 403	0	0	0	1 346	2 146	956	1 774	11 569	629	13 972
Teplice	6 120	27	30	25	1	3 090	278	556	10 187	3 536	16 307

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Ústí nad Labem	231	0	14	11	0	7 674	1 127	226	18 611	0	18 842
Havlíčkův Brod	75 226	20	2 962	1 025	3 718	4 771	0	0	0	0	79 997
Hradec Králové	15 183	3	5 053	1 730	2 355	514	0	47 179	0	0	62 362
Chrudim	50 810	75	2 566	4 205	13 114	2 790	0	906	0	0	63 924
Jičín	40 015	294	1 638	246	9 957	6 158	0	20 754	0	0	60 769
Náchod	32 650	0	12 815	234	20 182	9 996	0	263	0	0	52 832
Pardubice	20 091	7	3 884	148	896	293	0	33 815	0	0	53 906
Rychnov n. Kněžnou	8 414	126	7 691	960	46 070	6 956	0	2 602	0	0	54 484
Semily	21 584	158	1 823	1 656	9 041	16 114	212	13	0	0	37 698
Svitavy	31 558	20	44 215	5 372	49 883	10 480	0	0	0	0	81 441
Trutnov	33 082	272	11 191	3 305	14 097	17 242	3 610	17 391	0	0	50 473
Ústí nad Orlicí	27 965	29	27 117	2 829	47 801	16 216	0	0	0	0	75 766
Blansko	32 480	276	9 069	5 354	5	11 971	0	11	0	0	44 451
Brno-město	7 190	0	188	12	0	1 234	-	-	-	-	8 424
Brno-venkov	46 388	0	8 135	3 606	135	6 558	654	15 118	0	0	61 506
Břeclav	70 308	33	3 887	1 964	8 234	11 343	0	0	0	0	81 651
Zlín	25 446	253	5 434	5 151	3 429	22 322	0	1 370	0	0	47 768
Hodonín	57 685	703	4 084	1 765	10 622	12 337	2 026	225	0	0	70 022
Jihlava	54 663	74	4 201	15 438	0	14 295	0	0	0	0	70 101
Kroměříž	42 772	2	8 160	2 554	5 538	6 945	0	1	0	0	49 717
Prostějov	43 012	106	12 021	2 055	640	4 058	46	676	0	0	55 033
Třebíč	83 302	80	4 636	14 307	0	5 784	0	0	0	0	97 609
Uherské Hradiště	40 905	410	6 441	4 336	14 534	17 160	0	0	0	0	58 065
Vyškov	39 382	86	4 709	1 035	0	9 402	0	0	0	0	48 784

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Znojmo	103 659	65	7 380	9 813	778	2 338	0	1 983	0	0	113 472
Žďár nad Sázavou	28 193	1 236	9 090	30 476	20 251	66 122	395	0	0	0	94 315
Bruntál	50 502	96	12 904	30 067	4 428	19 654	60	0	0	0	80 569
Frýdek-Místek	39 199	37	1 073	1 963	6 804	9 223	1 601	11 199	0	0	50 398
Karviná	10 133	10	1 416	0	0	2 029	904	7 664	0	0	17 797
Nový Jičín	50 187	85	4 332	1 149	2 916	10 274	0	1 011	0	0	60 461
Olomouc	57 858	39	17 911	2 517	23 434	3 834	0	0	0	0	81 292
Opava	64 311	48	2 003	41	0	5 966	0	3 898	0	0	70 277
Ostrava město	8 044	66	52	166	302	648	235	227	0	0	8 692
Přerov	47 897	4	12 340	3 675	6 096	3 247	0	9 593	0	0	60 237
Šumperk	48 335	150	5 737	6 575	20 271	30 553	77	0	0	0	78 888
Vsetín	15 293	70	6 930	18 027	25 505	22 792	0	0	0	0	40 798
Česká republika ¹⁶ celkem ¹⁷	2 785 319	11 383	449 054	428 209	648 060	631 601	41 962	649 084	131 797	7 681	4 262 990
Slovenská republika ¹⁸ celkem	1 459 436	29 628	314 806	164 868	60 659	851 904	22 370	167 691	29 383	7 278	2 424 346
ČSFR celkem ¹⁹	4 244 655	41 011	763 860	593 077	708 719	1 483 505	60 987	816 775	161 180	14 959	6 687 336

NP = národní park – national park

CHKO = chráněná krajinná oblast – protected landscape area

PHO = pásmo hygienické ochrany vodních zdrojů – water source hygienic protection zone

CHOPAV = chráněná oblast přirozené akumulace vod – protected area of natural water accumulation

¹ kind of area, ² open, ³ protected, ⁴ limited, ⁵ risky, ⁶ total acreage of agricultural land, ⁷ category, ⁸ district, ⁹ region, ¹⁰ republic, ¹¹ without limiting factors, ¹² soil erosion, ¹³ undermining, ¹⁴ degrees I and II of pollution, ¹⁵ soil contamination, ¹⁶ Czech Republic, ¹⁷ total, ¹⁸ Slovak Republic, ¹⁹ CSFR in total

VOLNÉ ÚZEMÍ

Z hlediska ochrany životního prostředí a ekologie se jedná o území v zemědělské krajině, ve kterém se nevyskytují limitující faktory a omezení v zemědělské výrobě. S výjimkou místních omezení, jako jsou např. maloplošná chráněná území, chráněná naleziště, chráněné studijní plochy, chráněné parky a zahrady, chráněné přírodní výtvořy, chráněné přírodní památky, pásma hygienické ochrany vodních zdrojů místního významu (komunální a soukromé studny), lze zemědělskou výrobu intenzívně rozvíjet v souladu s obecně platnými zákony a předpisy. V tomto území není vhodné uplatňovat útlumové programy, ani jinak omezovat zemědělskou aktivitu.

Bez omezení v zemědělské výrobě se v ČSFR nacházelo 3 244 755 ha, z toho v ČR 2 785 319 ha, v SR 1 459 436 ha zemědělské půdy. Přesný rozsah tohoto území je prakticky těžko vyčíslitelný vzhledem k tomu, že do značné míry se prolíná anebo překrývá s ostatními typy a kategoriemi území ČR a SR.

Z hlediska diferencované intenzifikace výroby se řadí do **I. kategorie** s běžným hospodářským a ekonomickým režimem, zajišťujícím harmonický a vyvážený rozvoj přírodního prostředí.

Pokud se v daném území vyskytují místní omezení z hlediska ochrany krajiny, hospodaření v těchto lokalitách se podřizuje zásadám hospodaření uvedených v dalších kategoriích.

CHRÁNĚNÁ ÚZEMÍ

Z hlediska péče a ochrany krajiny jsou státními orgány vyhlášována chráněná území, ve kterých je zemědělská produkční funkce různou intenzitou omezována, přičemž je kladen důraz na krajinotvorné, stabilizační, vodohospodářské, zdravotně hygienické, rekreační a estetické funkce. V chráněných územích přírody musí být zemědělská výroba usměrňována tak, aby nepůsobila škody na kvalitě zdrojů vody, aby nedocházelo k nežádoucí kontaminaci zemědělských výrobků cizorodými látkami a konečně, aby byla chráněna sama zemědělská půda a krajina. Způsob ochrany a využívání těchto oblastí je diferencován podle významu přírodních a krajinných hodnot s přihlédnutím ke společenským potřebám.

Jsou to především národní parky (NP) a chráněné krajinné oblasti (CHKO), chráněné oblasti přirozené akumulace vod (CHOPAV) a pásma hygienické ochrany vodních zdrojů (PHO).

Z hlediska nejučinnějších metod ochrany přírody a krajiny mají prvořadé postavení velkoplošná chráněná území – národní parky a chráněné krajinné oblasti.

Národní parky a chráněné krajinné oblasti jsou vyhlášeny podle zákona SNR č. 1/1955 Sb., o státní ochraně přírody (změny 100/1977 Sb., 72/1986 Sb.) a zákona ČNR č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody (změny 22/1958, 96/1977, 65/1986 Sb.), dále jen zákon k „zachování typické krajinné oblasti s význačnými

přírodními výtvořů. V novém zákonu ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ze dne 19.2.1992 jsou dříve vyhlášené národní parky a chráněné krajinné oblasti nově kategorizovány (§ 90 odst. 5 až 10).

Velký význam pro velkoplošnou ochranu přírody mají chráněné oblasti přirozené akumulace vod, které jsou označovány jako chráněné vodohospodářské oblasti a v řadě případů se úplně anebo částečně kryjí s územím některých CHKO. Jde většinou o pramenné oblasti, popřípadě jejich části nebo celá povodí vodárenských či vodohospodářsky významných vodních toků, z nichž se odebírá nebo bude odebírat voda pro hromadné zásobování obyvatelstva. Chráněné oblasti přirozené akumulace vod a pásma hygienické ochrany vodních zdrojů byly vyhlášeny zákonem č. 138/1973 Sb., o vodách a upřesněné v nařízeních vlády ČSR, resp. SSR, po roce 1990 vlády České republiky a Slovenské republiky.

Zásadní význam pro ochranu vodních zdrojů mají pásma hygienické ochrany vodních zdrojů k zabezpečení jakosti, zdravotní nezávadnosti podzemních a povrchových zdrojů vody určených k hromadnému zásobování pitnou a užitkovou vodou a pro zřizování vodárenských nádrží.

Zásady hospodaření zemědělských organizací v ochranných pásmech vodních zdrojů upravují instrukce MZVŽ ČSR č.j. 795/85-410 publikované ve Věstníku MZVŽ ČSR č. 6/1987-43 a směrnice ministerstva zdravotnictví ČSR č. 51/1978. Chráněná území měla v ČSFR celkový rozsah 2 105 667 ha, z toho v ČR 1 535 706 ha a v SR 569 961 ha.

Z hlediska diferencované intenzifikace zemědělské výroby se toto území řadí do čtyř kategorií, které různou váhou vyžadují podpůrnou účelově cílenou subvenční politiku.

II. kategorie – zemědělsky využívané území, které se nachází v I. zóně NP, CHKO, v I. pásmu PHO. Celková výměra zemědělské půdy činila v ČSFR 41 011 ha, z toho v ČR 11 383 ha a v SR 29 628 ha. Území v této kategorii má nejprísnejší omezení zemědělské výroby. Toto území, pokud není vyňato ze zemědělského půdního fondu, se obhospodařuje jako trvalý travní porost bez jakéhokoli druhu hnojení. Jedná se o zemědělský půdní fond, který je uvedený do produkčního klidu.

III. kategorie – zemědělsky využívané území, které se nachází v II. zóně CHKO a v II. pásmu hygienické ochrany vodních zdrojů (PHO- obvykle členěné na vnitřní IIa a vnější IIb). Celková výměra zemědělské půdy v této kategorii činila v ČSFR 763 860 ha, z toho v ČR 449 054 ha a v SR 314 806 ha.

Hospodářská činnost v tomto území je limitována ohledy na mimoprodukční funkce (vodohospodářské, zdravotně hygienické a rekreační) současně s uchováním zvýšené krajinářské hodnoty (ekologické a vzhledové). Jsou požadována zásadní omezení ve struktuře zemědělských plodin, v technologii i agrotechnice rostlinné a živočišné výroby. Např. jsou vyžadována důsledná protierozní opatření, zákaz hnojení kejdou a močůvkou, dělené dávky umělých hnojiv, omezení

v použití přípravků chemické ochrany rostlin apod. Území jsou velmi vhodná pro rozvíjení alternativních a extenzivních forem hospodaření, k výrobě vysoce kvalitních a biologicky náročných potravinářských výrobků. Na části území je možné uvést zemědělský půdní fond do klidu.

IV. kategorie – zemědělsky využívané území, které se nachází ve III. zóně CHKO a III. pásmu hygienické ochrany vodních zdrojů PHO. Celková výměra zemědělské půdy činila v ČSFR 593 077 ha, z toho v ČR 428 209 a v SR 164 868 ha.

Zahrnuje území krajinářsky a esteticky cenná bez střediskových sídel nebo se středisky místního významu, se zvláštní funkcí kulturní, památkovou, lázeňskou a rekreační a zvláště významnými vodohospodářskými funkcemi. Hospodářskou činnost umožňují usměrněná intenzifikační opatření primárního sektoru, pokud nenarušují ekologické a vzhledové hodnoty prostoru. Převažují organizační opatření v oblasti dopravy, skladování hnojiv, pohonných hmot a struktury živočišné výroby. Struktura rostlinné výroby není omezena. Tato území jsou vhodná pro rozvoj rodinných farem, agroturistiky a alternativních forem hospodaření.

V. kategorie – zemědělsky využívané území, které se nachází ve IV. zóně CHKO a v převážné části CHOPAV, která se nepřekrývá s ostatními územími nacházejícími se v předcházejících zónách PHO a CHKO. Po odpočítání překrývajících se ploch zbývá v CHOPAV celkem v bývalé ČSFR 304 446 ha zemědělské půdy, z toho v ČR 243 789 ha a v SR 60 657 ha. Celková výměra zemědělské půdy v této kategorii byla v ČSFR 708 719 ha, z toho v ČR 648 060 ha, v SR 60 659 ha (v SR není vymezena IV. zóna CHKO).

Hospodářská činnost v tomto území je limitována pouze z části, a to z hlediska vodohospodářské a krajinotvorné funkce území. Tyto oblasti jsou vhodné pro rozvoj agroturistiky a rodinných farem zaměřených především na živočišnou výrobu. Subvenční příspěvky v těchto územích je nutné vázat na dlouhodobé ekologické programy zemědělských podniků a rodinných farem.

LIMITOVANÁ ÚZEMÍ

Z hlediska ochrany životního prostředí se jedná o území, které je výrazně poznamenáno antropogenní činností a výskytem extrémně půdně ekologických podmínek. Jedním z nejzávažnějších faktorů, ovlivňujících přírodní a životní prostředí v zemědělské krajině, je škodlivý vliv vodní a větrné eroze. Vliv důlní a těžební činnosti dosahuje menší intezity škodlivosti.

Škodlivost půdní eroze u nás stále vzrůstala, a to úměrně se snahou o maximální využití veškerého zemědělského půdního fondu a s intezitou zemědělské výroby, především s intezitou obdělávání půdy a hnojení. Nasazení stále větších a těžších mechanismů, jakož i hnojení fyziologicky kyselými průmyslovými hnojivy, včetně rozšiřujícího se vlivu „kyselých“ dešťů, vyvolávalo zhutnění orničních

a podorníčních horizontů půdy. Toto zhutnění následně negativně ovlivňuje proces infiltrace vody do půdy a již při srážkách nízké intenzity dochází k vodní erozi, a to i na malých sklonech. Dále rušení hydrografických prvků v krajině (zatravňené údolnice, drobné vodoteče, přirozené meze ap.) mělo za následek, že se vodní a větrná eroze objevila i na plochách, kde se dříve vůbec nevyskytovala.

Těžební a důlní činností dochází k narušování mechanické stability zemského povrchu, k propadání terénu a je narušována hydrologie krajiny. V důsledku povrchové těžby dochází k záboru a devastaci půdního fondu.

Z hlediska diferencované intenzifikace zemědělské výroby se toto území řadí do tří kategorií.

VI. kategorie – zemědělsky využívané území, na kterém se vyskytuje vodní eroze půdy. Vzhledem ke svému velkému rozsahu se toto území do značné míry překrývá s územími ostatních kategorií, ve kterých různou intenzitou vystupuje do popředí.

Celková výměra zemědělské půdy v VI. kategorii byla v ČSFR 1 483 505 ha, z toho v ČR 631 601 ha a v SR 851 904 ha.

Hospodaření v tomto území je limitováno erozivními smyvy půdního pokryvu, zejména v sklonech vyšších než 3°.

Podle posledních údajů z bonitace zemědělského půdního fondu bylo v ČSFR cca 1 026 tis. ha půd se sklonem nad 12° - 25°, navíc v SR je dalších cca 25 tis. ha zemědělské půdy ve sklonu nad 25°. Tyto pozemky jsou při intenzivním způsobu hospodaření silně náchylné k vodní erozi, nehledě na další výrobně ekonomické problémy spojené s hospodařením v těchto podmínkách. Proto se doporučuje, aby zemědělské půdy s extrémním sklonem (srázy nad 25°) byly trvale vyčleněny ze zemědělského půdního fondu a převedeny do nezemědělské půdy. Dále je nutno vyčlenit z orné půdy a převést do trvalých travních porostů veškerou ornou půdu se svažitostí 12° a vyšší. Toto opatření by se podle výsledků bonitace zemědělského půdního fondu týkalo v ČR cca 22 tis. ha v SR cca 60 tis. ha orné půdy.

Zemědělské půdy se sklonem 7° - 12° bylo v ČSFR celkem 919 tis. ha, z toho bylo 562 tis. ha orné půdy. Celá tato plocha orné půdy je výrazně ohrožena vodní erozí a vyžaduje zavedení speciálních biologicko-technických protierozních opatření. Je nutno obnovit část dříve rozaných travních porostů, zejména ve formě protierozních drnových zachytých pásů, ale také obnovit travní porosty tam, kde se spojuje několik nepříznivě působících agroekologických podmínek (svažitost s vysokou horizontální členitostí, vysokou skeletovitostí a kamenitostí půdy a nepříznivé klimatické podmínky).

Relativně nízké ohrožení vodní erozí vykazují orné půdy se sklonem 3° - 7°. Avšak v oblastech, kde se půda vytvořila na málo zpevněných geologických substrátech, jako jsou spraše, sprašné hlíny a svahoviny a kde byly z hlediska protierozní ochrany vytvořeny nevhodné pozemkové úpravy, vyskytuje se půdní

eroze ve zvýšené míře. V těchto oblastech je nutno důsledně zajišťovat protierozní ochranu organizačními a agrotechnickými opatřeními.

Orná půda se sklonem 0° - 3° je nejvíce náchylná k větrné erozi a lokálně podléhá i vodní erozi. Větrné erozi nejvíce podléhají nestrukturní písčité půdy. Celkově se odhaduje, že větrnou erozí bylo v ČSFR silně ohroženo cca 60 tis. ha, z toho 32 tis. ha v ČR a 28 tis. ha v SR. Ochranu proti větrné erozi bude nutno více zaměřovat na agrotechnická opatření a výsadbu protierozních ochranných pásů a ekologické zeleně. Větrnou erozí jsou nejvíce ohrožené lokality v Polabí, na jižní Moravě a jižním Slovensku.

V těchto oblastech se současnou privatizací zemědělské půdy bude nezbytné obnovit neinvestiční prvky stability zemědělské krajiny, jako jsou např. rekonstrukce polních komunikací, obnova protierozních mezí a teras, náprava narušených vodotečí, zatravnění malých lokálních srázů, výsadba sporadické a ochranné zeleně apod.

VII. kategorie – zemědělsky využívané území, ve kterém se v důsledku těžební a důlní činnosti omezuje hospodářská činnost.

Celková výměra zemědělské půdy v tomto území byla v ČSFR 60 987 ha, z toho v ČR 38 617 ha a v SR 22 370 ha.

Hospodářská činnost je omezována zejména narušením terénu propadáním a narušením vodního režimu půdy a hydrologie krajiny. Důsledkem těchto jevů je snížení produkční schopnosti půd a zvýšení zemědělské nákladovosti, zejména rostlinné výroby. V oblastech s povrchovou těžbou hnědého uhlí a ostatních nerudných surovin (kaolinu, bentonitu, jílu, písku, štěrkopísku, kamene, živce, vápence apod.) dochází navíc ke zvětšení přepravních vzdáleností a kontaminace rostlin prachovými částicemi. Jen v ČR je tato těžba realizována na 747 lokalitách se zábořem ploch pro těžbu a vnější deponie téměř na 10 000 ha zemědělské půdy. V současné době se rekultivuje 1 124 ha vytěžených ploch a 95 ha vnějších deponií.

Pro tato území je nutné počítat s účelově cílenou intervenční politikou. V části území, ve které došlo k dramatickému narušení vodního a vzdušného režimu půd, bude vhodné uvést půdní fond do klidu, resp. převést do ekologicky vhodnějších forem využití, např. výsadbou ekologických koridorů a remízků.

OHROŽENÁ ÚZEMÍ

Z hlediska ochrany životního prostředí se jedná o území, ve kterém se vyskytují určité koncentrace jedné nebo více škodlivin v ovzduší, jež prokazatelně snižují hospodářský výsledek a způsobují škodu na majetku, půdním fondu a zemědělské krajině.

Za nejčastější charakteristiku znečištění ovzduší se považuje koncentrace oxidu siřičitého (SO_2). V některých oblastech, zejména v SR, převažuje znečištění ovzduší oxidy dusíku (NO_x) a fluorovodíku (HF). Vedle plyných emisí na

znečištění ovzduší a okolní krajinu má vliv i tuhý spad, který v sobě obsahuje toxické sloučeniny a rizikové prvky (těžké kovy).

Škodliviny jsou nebezpečné pro vegetaci, hospodářská zvířata, zvěř i lidskou populaci různým způsobem, např. ovlivňují fotosyntézu, způsobují radiační zátěž, zvyšují nemocnost, přímou nebo kumulativní toxicitu, kardinogenitu, mutagenitu, teratogenitu apod. V zemědělské praxi za nejzávažnější poškození je považován proces okyselování a narušování sorpčního komplexu půd imisemi a kumulace rizikových prvků v půdě a v ekosystémech.

Z hlediska diferencované intenzifikace zemědělské výroby se tato území řadí do tří kategorií.

VIII. kategorie – zemědělsky využívané území, které se nachází v I. a II. stupni znečištění ovzduší, tj. s koncentrací SO_2 do 40 do $70 \mu\text{g m}^{-3}$. Toto území se překrývá s územím v CHKO, CHOPAV a PHO zejména v severočeských a severomoravských regionech ČR a v některých okresech středoslovenského a východoslovenského kraje SR.

Celková výměra zemědělské půdy v tomto území činila v ČSFR 916 775 ha, z toho v ČR 649 084 ha, v SR 167 691 ha.

Hospodaření v VIII. kategorii území není limitováno (s výjimkou těch částí území, které se překrývá s PHO, CHKO a CHOPAV), avšak při běžném způsobu hospodaření dochází k dlouhodobému snížení produkční schopnosti půd a k snížení výnosů ze zemědělské výroby. Intenzifikace rostlinné výroby je investičně i provozně náročnější než v oblastech bez tohoto vlivu. Kompenzaci škod způsobených na zemědělské výrobě je třeba důsledně vyžadovat od znečišťovatelů ovzduší.

V oblastech, kde dochází k překrývání s chráněnými územími (CHKO, CHOPAV, PHO), je možné v omezeném rozsahu rozvíjet alternativní zemědělství. V těchto případech je nutné požadovat potvrzení o přípustných koncentracích rizikových prvků v půdě a tuhém spadu.

IX. kategorie – zemědělsky využívané území, které se nachází v III. stupni znečištění ovzduší, tj. s koncentrací SO_2 od 70 do $100 \mu\text{g m}^{-3}$.

Celková výměra zemědělské půdy v IX. kategorii byla v ČSFR 161 180 ha, z toho v ČR 131 797 ha a v SR 29 383 ha.

Hospodaření v tomto území je do značné míry ovlivněno nižší produkční schopností půd (v porovnání se stejnými půdami bez vlivu imisí) a vyšší koncentrací rizikových prvků v půdě. Nedoporučuje se výroba potravinářských plodin a okopaniny, které jsou vůči imisím značně citlivé, nejsou v těchto oblastech pěstitelsky úspěšné. Do těchto oblastí je možné umísťovat převážně hospodářská zvířata s kratší dobou pobytu, nepočítat se zvířaty k dalšímu chovu ani k reprodukci.

Kompenzace škod způsobených na zemědělské výrobě bude převážně hrazena od tuzemských znečišťovatelů ovzduší. S ohledem na částečný vliv imisí, které

vznikají mimo území našeho státu, bude nutné i v budoucnosti počítat se státní účelově cílenou intervenční politikou.

X. kategorie – zemědělsky využívané území, které se nachází ve IV. stupni znečištění ovzduší, tj. s koncentrací SO_2 nad $100 \mu\text{g m}^{-3}$ a území s kontaminovanými půdami rizikovými prvky, které přesahují maximálně přípustné hodnoty. Celková výměra zemědělské půdy v tomto území činila v ČSFR 14 959 ha, z toho v ČR 7 681 ha a v SR 7 278 ha.

Hospodaření v X. kategorii území je limitováno relativně nízkou produkční schopností půd (v porovnání se stejnými půdami v jiných oblastech) a nevyhovující kvalitou zemědělských výrobků. Pro tato území se doporučuje výroba nepotravinářských výrobků a převedení převážné části zemědělského půdního fondu do klidu anebo trvalé vyřazení ze zemědělské aktivity. Z důvodu nákladové náročnosti na pravidelně se opakující asanační opatření je nutná státní intervenční politika.

NĚMEC J., Economic Research Institute for Agriculture, Praha

Qualitative and quantitative differentiation of agricultural territory of the Czech Republic

Zeměd. Ekon., 39, 1993, No. 2-3, p. 221-234. - 1 tab., summaries in cz, en

Permanently sustainable development of agriculture in the ecologically exposed regions is to be re-evaluated and comprehended in the unity of production and non-production functions. This means creation of balanced economic and ecological system of farming on the land. It follows from this that in the areas where natural conditions and the degree of ecological loading of the agricultural landscape do not give prerequisites for efficient and competitive agricultural production, agriculture is to be promoted in its ecological, settlement and landscape planning functions. State ingerence should be applied fully and purposefully there, in particular in the regions of high ecological value and ecologically exposed ones. Consequently, this means balancing economic load with ecological tolerability according to the natural conditions.

For the needs of decision making and materialization of agricultural and ecological policies, the agricultural territory has been differentiated quantitatively (range of areas) and qualitatively (ways of farming). An objective evaluation of the complex of natural conditions and ecological factors, including negative anthropogenic factors, which are continuously analyzed in the evaluating and ecological information system of the Economic Research Institute for Agriculture in Praha. Based on these information resources, 4 types and 10 categories of agricultural territories expressing intensity of agricultural production determined by natural conditions and ecological requirements for environmental protection were defined. This differentiation forms a suitable frame for

specification of restructuralizing and ecological measures and quantification of ecological tools.

Agricultural territory is divided into four types as follows:

- free territory with dominant production function in which agricultural production can be developed without any ecological restrictions but with respect to the demands of environment creation and protection,
- protected region where interests of nature protection prevail over the requirements exerted by agricultural production, non-productional ecological function is dominant here,
- limited territories with existing anthropogenic factors limiting the development of agricultural production, with increased demands for protection and creation of the landscape; productional and ecological functions of the territory coincide in this territory,
- endangered territories where agricultural production is restricted and the land fund is contaminated by immissions from polluted atmosphere, productional and non-productional functions are limited.

From the point of view of the differentiated ecologically balanced agricultural production, ten categories were specified in which economic activity is characterized and the proposal of measures for implementation of regional state policy is specified. The contribution is dealing with the classification according to districts, regions and republics of the former CSFR.

ecological policy, agricultural territories, limiting factors, economy

Adresa autora:

Ing. Jiří Němec, CSc., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75,
120 58 Praha 2, tel. 627 55 02/249

RECENZE

MARKETING FÜR LEBENSMITTEL.

Marketing na trhu potravin

O. Strecker., J. Reichter., P. Pottebaum:

Frankfurt am Main. DLG-Verlag 1990, 408 stran

V německém nakladatelství DLG/Verlag (Frankfurt am Main) vyšla ve druhém rozšířeném vydání velmi zajímavá kniha, pojednávající o úloze marketinku na trhu potravin. Sám nakladatel tuto knihu charakterizuje jako systematicky zpracovanou učebnici, jako fundovanou a názornou příručku pro všechny, kdo se o daný obor poznání zajímají, hodlají studovat uvedený obor, resp. jsou prakticky činní v této oblasti. V knize jsou v přehledné a shrnující podobě shromážděny základní znalosti o marketinku a rozvedeny speciální problémy využití marketinku na agrárním trhu potravin s cílem poskytnout zainteresovaným jednoduchou pomůcku, použitelnou v denní rozhodovací praxi.

Autoři v předmluvě uvádějí, že ve druhém vydání rozšířili původní publikaci o všechny poznatky, které vyplynuly z námětů čtenářů a mohly přispět ke zdokonalení díla. Kniha je prezentována tak, aby na německy hovořících fakultách přispěla k výstavbě tohoto specializovaného studijního oboru a k rozvoji poznání v rámci odborné vysokoškolské výuky, ale aby našla uplatnění také jako příručka a orientační pomůcka pro všechny, kteří zajišťují marketink v oblasti agrárního trhu a výživy. Do této přepracované podoby se kniha dostala díky zásadním úpravám a podstatným doplňkům směřujícím k větší čtivosti a přehlednosti publikace. Zásadní didaktická hodnota knihy, zakomponovaná do výchozího pojetí publikace, zůstala zachována. V tomto smyslu je možné knihu prezentovat především jako vysokoškolskou učebnici, určenou nikoliv jen pro studující daného oboru, ale pro podstatně širší odbornou veřejnost. Chtěl bych rovněž zdůraznit, že kniha je oproštěna od přemíry dočasně aktuálních číselných údajů, které rychle zastarávají.

Podívejme se ve stručnosti na základní obsahové zaměření recenzované publikace, z něhož nejlépe vyplyne, komu je tato kniha určena a komu může nejlépe posloužit.

Ve **vstupní části** jsou osvětlovány *základní pojmy z teorie marketinku a úloha podnikatele v agrobiznisu jako nositele marketinku*. Pojednává o kritických výhradách k účelnosti marketinku, definuje rámcové podmínky existující na trhu potravin a analyzuje spotřebu potravin, resp. rozhodovací proces na úseku spotřeby potravin.

Ve **druhé kapitole** je věnována detailní pozornost *problémům rozhodovacím a úloze informací v rámci marketinku*. Je podrobně rozvedena teorie marketinku jako vědní disciplíny v úzké návaznosti na informační zázemí, tj. se zřetelem na otázky získávání marketinkových informací (prvotních a druhotných), jejich vyhodnocování a praktického využívání.

Nejobsažnější částí knihy je **třetí kapitola**, která *podrobně analyzuje jednotlivé aktivity marketinku ve vztahu k trhu potravin*. Je členěna do šesti základních subkapitol

a pojednává o produkční politice, jmenovitě o základech této politiky, o otázkách utváření sortimentu, o zvláštích produkční politiky na trhu potravin, o problémech plánování sortimentu a o výrobových inovacích.

V subkapitole věnované cenové politice jsou osvětlena základní východiska cenové politiky na trhu potravin. V této mimořádně zajímavé části jsou podrobně diskutovány všechny otázky, které z hlediska cenového jsou specifické pro trh potravin, konkrétně se hovoří o možném cenovém rámci pro toho, kdo potraviny nabízí, o struktuře cen na tomto trhu, o rozhodovací problematice, o cenových modelech sestavovaných za účelem stanovování, o kalkulačních hlediscích, o otázkách stanovení cen při respektování jisté konkurenční situace atd.

V subkapitole Distribuční politika jsou zahrnuta rámcová východiska distribučního problému, jmenovitě záležitosti volby odpovídající odbytové cesty, organizace prodeje, marketinkové logistiky a stejně jako u předchozí subkapitoly specifika distribuční politiky na trhu potravin. Pojednává se o odbytových cestách na trhu potravin, o přímém odbytu, odbytových technikách v obchodní síti, o rozhodovacích postupech v rámci volby různých cest odbytu potravin.

Další subkapitola je věnována způsobům podpory prodeje opět se zdůrazněním specifík odbytové situace na trhu potravin. V souladu se základním principem tržního hospodářství: „... není umění vyrobit, ale nabízenou produkci prodat“, je značná pozornost věnována záležitostem propagace, resp. reklamy. Podobně jako ve všech předchozích částech je jen menší část textu věnována obecným záležitostem dané marketinkové kategorie, avšak o to větší prostor je vymezen jednotlivým specifikům reklamy na trhu potravin (cíle a obsah propagace potravin), rozhodovacím úvahám atd.

Poslední kapitola se zabývá *marketinkovým managementem* a pojednává o organizaci a vedení marketinkového systému, o marketinkovém informačním systému a kooperativním marketinku.

Po celkovém prostudování knihy je zřejmé, že byla zpracována pod vedením dlouholetého výzkumného a pedagogického pracovníka, vedoucí katedry agrárního trhu při univerzitě v Bonnu, prof. Dr. Otty Streckera, který se v posledních letech specializuje na problematiku agrárního marketinku.

S knihou by se měli seznámit všichni, kdo se profesně zajímají o tuto tematiku, neměla by ujít pozornosti vysokoškolských studentů a všech, kteří marketinkových postupů prakticky využívají v rámci konkrétní denní praxe.

Odborně se jedná o poměrně náročný text, určený spíše absolventům vyšších stupňů školního vzdělání, velmi dobře by se hodil do seznamu doporučené (pokud ne závazné) literatury, kterou by měl každý absolvent fakulty ekonomického zaměření nejen znát, ale i zařadit ji do své příruční knihovny, tj. do společnosti knih, ke kterým se obvykle častěji vrací.

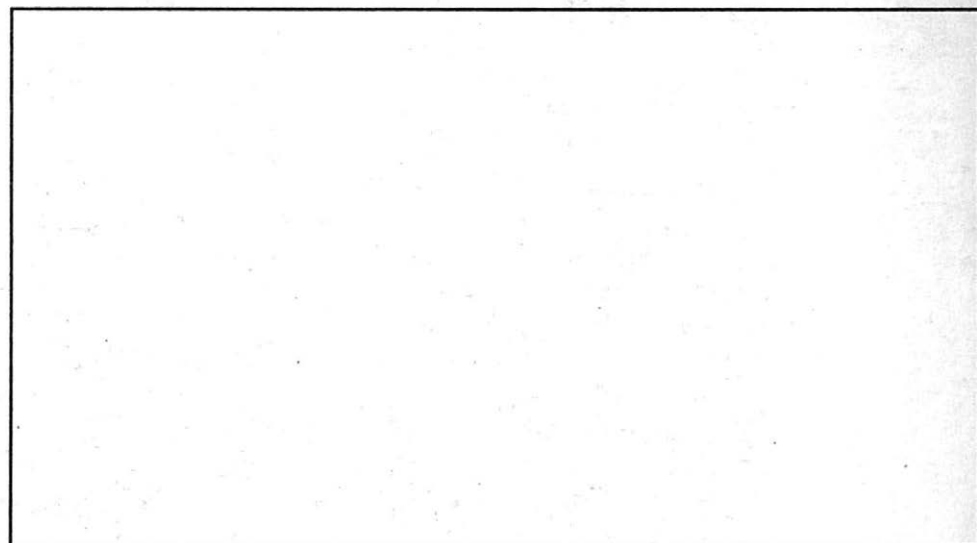
Ing. Josef Krus, CSc., Ekonomický ústav ČSAV

OBSAH – CONTENTS

J e n í č e k V.: K problémům agrárního sektoru	85
J e n í č e k V.: Vyjadřování výkonnosti hospodářství – Expression of the economy efficiency	87
V a n í č e k F., Š l a i s o v á J., D u b o v í c k á Š.: Hospodářská situace v zemědělství ČR a SR – Economic situation in agriculture of the Czech Republic and Slovak Republic	97
V o j t ě c h V.: Regulace trhu zemědělských a potravinářských výrobků – Control of the agricultural and food product market	113
M u ž í k V.: Dopady ze zavedení daně z příjmů v zemědělských podnicích ČR – Impacts and introduction of the income tax in agricultural enterprises of the Czech Republic	127
K l a p k o v á H. a kol.: Vývoj trhu práce v agrárním sektoru – Labour market development in the agrarian sector	143
Š t i k o v á O. a kol.: Vývoj spotřeby potravin a výživy obyvatelstva – Development of the population's food consumption and composition	155
V o l o š i n J.: Československý agrární zahraniční obchod a otázky integrace do ES – Czechoslovak agricultural foreign trade and the problems of integration into European Communities	169
M e z e r a J.: Ekonomický potenciál potravinářského průmyslu a jeho zapojení do integračního procesu s ES – Economic potential of food industry and its integration into the European Communities	185
R e j f e k F., D u š e k J., H o l u b M., B r ů ž e k O.: Produkční potenciál zemědělského půdního fondu ČSFR a jeho mezinárodní komparace – Production potential of the agricultural land fund of the CSFR and its international comparison	203
N ě m e c J.: Kvantitativní a kvalitativní diferenciaci zemědělského území České republiky – Qualitative and quantitative differentiation of agricultural territory of the Czech Republic	221

RECENZE

K r a u s J.: O. Strecker, J. Reichter, P. Pottebaum: Marketing für Lebensmittel	235
--	-----

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA ♦ Vydává Česká akademie zemědělských věd a Slovenská akadémia pôdohospodárskych vied – Ústav zemědělských a potravinářských informací ♦ Vychází měsíčně ♦ Redaktorka Mgr. Alena Rottová ♦ Redakce: Slezská 7, 120 56 Praha 2, telefon 02/25 75 41 ♦ Sazba a tisk ÚZPI, Slezská 7, 120 56 Praha 2 ♦ © Ústav zemědělských a potravinářských informací, Praha 1993.

Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, doručovatel tisku a Administrace centralizovaného tisku, Hvoždanská 5 - 7, 149 00 Praha 4